

ภาวนาติ วุจฺจติ. ทัฏฐิจิวิปฺปยุตฺต-
โทมนสฺสสหนฺตจิตฺตูปฺปาทา ปน สียา
ทสฺสเนน ปหาตพฺพา สียา ภาวนาย
ปหาตพฺพา นาม^๑ เตสฺส อปาย-
นิพฺพตฺตกาตฺถาย ปรมมคฺเคน
เสสพฺพลาพฺพลาตฺถาย อฺปริมคฺเคหิ
ปฺปหิยฺยมาณตฺตา.

ตตฺถ สียา ทสฺสเนน ปหาตพฺพมฺปิ
ทสฺสเนน ปหาตพฺพสามณฺเณน อธิ
ทสฺสเนน ปหาตพฺพนฺติ โวหฺรณฺติ.

ยทิ จ อฺภูทจฺจสหนฺตํ ปฏฺิสนฺธิ
ททยฺย ตทา อฺกฺุสลปฏฺิสนฺธิยา สฺกฺุติยํ
อสมฺภวโต อปาเยเสว ททยฺย.

เพราะเป็นไปด้วยอำนาจภาวนา ในพระ
นิพพาน อันโสดาปัตติมรรคเห็นแล้ว.
ส่วนจิตตูปบาท ที่เป็นปฏิริวิปยุตและ
จิตตูปบาทที่สหรคตด้วยโหมนัส ชื่อว่า
อกุศลธรรม บางที่อันทัสสนะพึงละ บางที่
อันภาวนาพึงละ เพราะข้อกำหนดกิเลสที่
ให้สัตว์บังเกิดในอบายภูมิแห่งจิตตูปบาท
ที่เป็นปฏิริวิปยุตและจิตตูปบาทที่สหรคต
ด้วยโหมนัสเหล่านั้น อันโสดาปัตติมรรค
ละได้(และ)เพราะข้อกำหนดกิเลสที่หนาแน่น
ซับซ้อน ที่เหลืออันมรรคเบื้องสูงทั้งหลาย
ละได้.

บรรดาอกุศลธรรม ๓ หมวดนั้น แม้อกุศล-
ธรรม บางที่อันทัสสนะพึงละ ท่านอาจารย์
ทั้งหลาย ก็เรียกว่า อันทัสสนะพึงละ
ในคำว่า ในหมวดอกุศลธรรมอันทัสสนะ
พึงละนี้ โดยความเป็นสภาวะธรรม อัน
ทัสสนะพึงละเหมือนกัน.

ก็ถ้าว่า อกุศลกรรมที่สหรคตด้วย
อุทฺทจฺจเจตสิก พึงให้ปฏิสนธิได้ไซ้ ในกาล
นั้น อกุศลกรรมที่สหรคตด้วยอุทฺทจฺจเจตสิก

^๑ ไป. นามสทฺโท น ทิสฺสติ.

อปานคามินิยญจ อวสุสํ ทสฺสเนน
ปหฺตพฺพิ สียา.

นั้น พึงให้ปฏิสนธิในอบายภูมิเท่านั้น เพราะ
ปฏิสนธิแห่งอกุศลกรรม ไม่เกิดมีในสุคติภูมิ.
ก็อกุศลกรรมที่ไปสู่อบายภูมิ จะต้องเป็น
อกุศลกรรมอันทัสสนะพึงละแน่นอนแท้.

อิตรธา อปายคามินิยสุส อปฺปหีนตฺตา
เสกฺขานํ อปายฺปตฺติ อปชฺชติ. น
จ ปเนตํ ยุตฺตํ จตฺตฺวาเยหิ จ
วิปฺปมฺตฺโต อวินิปาตธฺมฺโมติอาทิวจฺเนหิ
สฺห วิรุจฺฉนฺโต. สติ จ ปเนตฺตฺส
ทสฺสเนน ปหฺตพฺพภาเว สียา
ทสฺสเนน ปหฺตพฺพาทิ อิมสฺส วิภงฺเก
วตฺตพฺพิ สียา น จ ปเนตํ วุตฺตฺนฺติ.

เมื่อกำหนดเนื้อความออกไปจากนี้ พระ
เสกขบุคคลทั้งหลายจะต้องเกิดในอบายภูมิ
เพราะยังละอกุศลกรรมที่ไปสู่อบายภูมิ
ไม่ได้. ก็แล การที่พระเสกขบุคคลทั้งหลาย
จะต้องเกิดในอบายภูมินี้ย่อมไม่ถูก เพราะ
ผิดกับพระพุทฺธพจน์เป็นต้นว่า พระ
โสดาบันบุคคลเป็นผู้พ้นแล้วจากอบายภูมิ
๔ เป็นผู้ไม่ตกลงสู่เบื้องต่ำเป็นธรรมดา
ดังนี้ ก็แล เมื่อภาวะที่อกุศลกรรมที่สหฺรคต
ด้วยอุทฺธัจฺเจตสิกนั้น อันทัสสนะพึงละ
มีอยู่ พระผู้มีพระภาคพึงตรัสอกุศลกรรม
ที่สหฺรคตด้วยอุทฺธัจฺเจตสิกนั้น ไว้ในวิภังค์
แห่งคำนี้ว่า บางที่อันทัสสนะพึงละ ก็แล
อกุศลกรรมที่สหฺรคตด้วยอุทฺธัจฺเจตสิกนี้
พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้แล้ว.

อถ สียา อปายคามินิโย ราโค
โทโส โมโห ตเทกฺกฺขา จ กิเลสฺติ
เอวํ ทสฺสเนน ปหฺตพฺพेषุ วุตฺตตฺตา
อุทฺธจฺจสฺหคตเจตฺตนาเย ตตฺถ สงฺคฺโค

ถ้าพึงมีคำท้วงว่า เพราะกิเลสทั้งหลาย
พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในหมวดอกุศลธรรม
อันทัสสนะพึงละอย่างนี้ว่า รากะ โทสะ
โมหะ และกิเลสทั้งหลาย ที่อยู่ในประเภท

แม่ชีศรียา พรายศิริ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทฺธบูชา

สกกา กาทุนฺติ.^๑ ตนฺน ตสฺส เอกนฺตโต
ภาวนาย ปหาตพฺพภาเวเนว วุตฺตตฺตา.
วุตฺตญฺเฐหฺติ กตเม ธมฺมา ภาวนาย
ปหาตพฺพา อุทฺธจฺจสฺส หคฺโต จิตฺตฺตฺปาโทติ.
ตสฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺเพเสว
อวจัน อิมสฺส ปฏิสนธิทานาภาวํ
สาเรตี.

เดียวกันกับรากะเป็นต้นนั้น ที่ให้สัตว์ไป
สู่อบายภูมิ ดังนี้เป็นต้น บัณฑิตจึงจะ
สามารถทำการรวมเจตนาที่สหระตด้วย
อุทฺธจฺจเจตสิก เข้าในหมวดอกุศลธรรม
อันที่สสนะพึงละนั้นได้. พึงมีคำตอบว่า
ข้อนั้นไม่พึงมี เพราะอกุศลกรรมที่สหระต
ด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกนั้น พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ โดยความเป็นอกุศลกรรมอันภาวนา
พึงละโดยแน่นอน. สมจริงดังพระพุทธดำรัส
ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดังนี้ว่า ธรรม
ทั้งหลายอันภาวนาพึงละเป็นไฉน คือ
จิตตฺตฺปาทที่สหระตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก
ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น การไม่ตรัส
อกุศลกรรม ที่สหระตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก
นั้น ไว้ในหมวดอกุศลธรรม อันที่สสนะ
พึงละนั้นแหละ . ย่อมให้สำเร็จความว่า
อกุศลกรรมที่สหระตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกนี้
ไม่มีการให้ปฏิสนธิ.

นฺนุ จ ปฏิสมฺภิทาวิภังเก ยสฺมี
สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ
อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ รูปา-
รมฺมณํ วา ๗ เปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา

ถามว่า ก็ในปฏิสมภิทาวิภังค์
พระผู้มีพระภาค ทรงยกจิตตฺตฺปาทที่
สหระตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกขึ้นแล้ว ทรงยก
แม้วิปากที่สหระตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกนั้น

^๑ ม. วตฺตุนฺติ.

ยํ ยํ วา ปนารพฺภ ตสฺมี สมเย
 ผลฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ
 อิเม ฐมา กุสลา อิเมสุ ฐมฺเมสุ
 ฌานํ ฐมฺมปฏิสฺมฺภิทา เตสํ วิปาเก
 ฌานํ อตฺตปฏิสฺมฺภิทาติ เอวํ
 อุตฺตจฺจสทตฺตจิตฺตูปฺปาทํ อุตฺตริตฺวา
 ตสฺส วิปาโกปี อุตฺตโฏติ กถมฺสฺส
 ปฏิสฺนฺธิทานาภาโว สมฺปฏิจฺจิตฺพุทฺธิ.
 นายํ ปฏิสฺนฺธิทานํ สฺนฺธาย อุตฺตโฏ
 อถโข ปวตฺติวิปากํ สฺนฺธาย อุตฺตโฏ.

ขึ้นแสดงไว้อย่างนี้ว่า ในสมัยใด อกุศลจิต
 ที่สทรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วย
 อุทฺธจฺจเจตสิก ปราวรภูปารมณฺ์ ฯลฯ
 ธรรมารมณฺ์ ก็หรือว่าอารมณฺ์ใด ๆ เกิดขึ้น
 ในสมัยนั้นย่อมมีผัสสะ ฯลฯ มีความไม่
 พึงชาน ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอกุศลธรรม
 ญาณในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าฐมฺมปฏิสฺมฺภิทา
 ญาณในวิปากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
 อตฺตปฏิสฺมฺภิทา ดังนี้ มีไฉหรือ เพราะเหตุ
 นั้น พวกท่านจะพึง รับรองว่า จิตตูปบาท
 ที่สทรคตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกนั้นว่า ไม่มี
 การให้ปฏิสฺนฺธิได้อย่างไร. ตอบว่า วิปาก
 แห่งจิตตูปบาทที่ สทรคตด้วยอุทฺธจฺจ-
 เจตสิกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้น
 แสดงมุ่งถึงการให้ปฏิสฺนฺธิจิต หามิได้
 โดยที่แท้ทรงยกขึ้นแสดง โดยมุ่งถึง
 วิปากจิตในปวัตติกาล.

ปฏฺจฺชานเ ปน สหชาตา ทสฺสเนน
 ปหาตพฺพหา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺชานานํ
 รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย
 นานาภุขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพหา
 เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กตตฺตา-
 รูปานญฺจ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติ

ส่วนในคัมภีร์ปฏิฐาน พระผู้มีพระภาค
 ทรงยกความที่เจตนา อันโสดาปัตติมรรค
 พึงละนั้นแหละ เป็นกรรมปัจจัยที่เกิด
 ร่วมกัน และเกิดในขณะต่างกันว่าเจตนา
 ที่เกิดร่วมกัน อันโสดาปัตติมรรคพึงละ
 เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลาย ที่มีจิตเป็น

คุณปราณี ทัพพาค
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเจตนาเยว สหชาต-
 นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวํ อุกฺกุฏริตฺวา
 สหชาตา ภาวนาย ปหาตพฺพเจตนา
 จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ ภูปานํ กมฺมปจฺจเยน
 ปจฺจโยติ ภาวนาย ปหาตพฺพเจต
 นาย สหชาตกมฺมปจฺจยภาโว อุกฺกุฏโฆ
 น ปน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว.
 น จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วิกฺขา
 ปฏิสนฺธิอากฺขตฺตมํ อตฺถิ ตสฺมา นตฺถิ
 ตสฺส สพฺพถาปี ปฏิสนฺธิทานนฺติ.

ยํ ปเนเก วทฺนฺติ อุกฺกุฏจฺเจตนา
 อุกฺกุฏวิปากมฺปิ น เทติ ปฏฺจฺจาเน
 นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส อญฺท-
 ธฺกฺตฺตาติ. ตํ เตสํ มติมตฺตํ ปฏิสมฺภิทา
 วิภงฺเก อุกฺกุฏจฺจสฺสทฺตานมฺปิ ปวตฺติ-
 วิปากสฺส อุกฺกุฏตฺตา ปฏฺจฺจาเน จ
 ปฏิสนฺธิวิปากภาวเมว สนฺธาย

สมฺภูจฺจาน โดยกรรมปัจฺจยเจตนา ที่เกิด
 ในขณะต่างกัน อันโสดาปัตติมรรคพึงละ
 เป็นปัจฺจย แก้ววิปากชั้นร์และกตัตตารูป
 โดยกรรมปัจฺจย แล้วทรงยกเฉพาะความ
 ที่เจตนาอันภาวนาพึงละ เป็นกรรมปัจฺจย
 ที่เกิดร่วมกันว่า เจตนาที่เกิดร่วมกัน
 อันภาวนาพึงละเป็นปัจฺจยแก่รูปทั้งหลาย
 ที่มีจิตเป็นสมฺภูจฺจานโดยกรรมปัจฺจย ดังนี้
 แต่หาทรงยกความที่จิตตูปบาท ที่สฺหรรค
 ด้วยอุทฺทจฺจเจตสิกเป็นกรรมปัจฺจย ที่เกิด
 ในขณะต่างกันไม่. ก็จิตตูปบาทที่สฺหรรค
 ด้วยอุทฺทจฺจเจตสิก เว้นเจตนาที่เป็นกรรม-
 ปจฺจย ที่เกิดในขณะต่างกันเสีย หากัก
 ปฏิสนฺธิจิตมาได้ไม่ เพราะฉะนั้น จิตตูปบาท
 ที่สฺหรรคด้วยอุทฺทจฺจเจตสิกนั้น จึงไม่มี
 การให้ปฏิสนฺธิ แม้โดยประการทั้งปวงแล.

ฝ่ายอาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวคำใดไว้ว่า
 เจตนา (จิต) ที่สฺหรรคด้วยอุทฺทจฺจเจตสิก
 ย่อมไม่ให้แม้วิปากทั้งสองอย่างเพราะใน
 คัมภีร์ปฏิฐาน พระผู้มีพระภาคมิได้ทรง
 ยกเจตนา อันภาวนาพึงละว่าเป็นกรรม
 ปจฺจยที่เกิดในขณะต่างกันขึ้นแสดงไว้
 ดังนี้. คำนั้น เป็นเพียงมติของอาจารย์

คุณปราณี ทัฬหาค
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นानากุขณิกกมฺมปจฺจยภาวสุส ออนุ-
ธฺมุตฺตาทิ.

พวกหนึ่งเหล่านั้น เพราะในคัมภีร์
ปฏิสัมพันธ์วิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรง
ยกวิบากในปวัตติกาลแม้แห่งอกุศลกรรม
ทั้งหลาย ที่สหรถตด้วยอุทฺธัจฺเจตสิก
ขึ้นแสดงไว้ และเพราะในคัมภีร์ปฏิฐาน
พระผู้มีพระภาค ทรงหมายถึงความไม่มี
วิบากในปฏิสนธิกาลเท่านั้น จึงไม่ทรงยก
เจตนาอันทัสสนะ (คือโสดาปัตติมรรค
พึงละ) ว่าเป็นกรรมปัจจัยที่เกิดในขณะ
ต่างกันขึ้นแสดงไว้.

ยทิ ทิ ปวตฺตติวิปากํ สนฺธาย
นानากุขณิกกมฺมปจฺจยภาโว วุจฺเจยฺย
ตทา ปฏิสนฺธิวิปากมฺปิสุส มณฺเฑยฺยุนฺตติ
ลพฺภมานสุสาปิ ปวตฺตติวิปากสุส วเสน
นानากุขณิกกมฺมปจฺจยภาโว น วุตฺโต.
ตสฺมา น สกฺกา ตสฺส ปวตฺตติวิปากํ
นิวาเรตุ. เตนาห ปวตฺตติยมนฺปาติอาทิ.

ก็ถ้าว่า พระผู้มีพระภาค พึงทรงหมายถึง
วิบากในปวัตติกาล แล้วตรัสว่าเจตนา
อันทัสสนะพึงละเป็นกรรมปัจจัยที่เป็นไป
ในเวลาต่างกันไฉร ในกาลนั้นชนผู้ฟัง
ทั้งหลาย จะพึงเข้าใจอกุศลกรรมที่สหรถต
ด้วยอุทฺธัจฺเจตสิกนั้นว่ามีวิบากในปฏิสนธิ-
กาลด้วย เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาค
จึงไม่ตรัสว่าเจตนาอันภาวนาพึงละเป็น
กรรมปัจจัยที่เกิดในขณะต่างกัน ด้วย
อำนาจวิบากในปวัตติกาล แม้ที่หาได้อยู่.
เพราะฉะนั้นอาจารย์ทั้งหลาย บางพวก
จึงไม่สามารถจะห้ามวิบากในปวัตติกาล
แห่งเจตนากรรมที่สหรถตด้วยอุทฺธัจฺจ-

คุณปราณี ทัพนาค

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เจตสิกนั้นได้. เพราะเหตุนี้ท่านพระ
อนุรุทธาจารย์ จึงกล่าวว่ ส่วนใน
ปวัตติกาล ดังนี้เป็นต้น.

อาจารย์พุทธมิตตาทโย ปน อตฺถิ
อุทฺธจฺจสหคตฺ ภาวนาย ปหาตพฺพมปิ
อตฺถิ น ภาวนาย ปหาตพฺพมปิ เตสุ
ภาวนาย ปหาตพฺพม เสกฺขสนฺดานปฺวตฺตํ
อิติ ปุณฺณสนฺดานปฺวตฺตํ ผลทานญจ
ปุณฺณสนฺดานปฺวตฺตสุเสว เนตรสุสาติ
เอวํ อุทฺธจฺจสหคตฺ ทฺวิธา วิภชิตฺวา
เอกสฺส อุภยวิปากทานํ เอกสฺส
สพฺพถาปี วิปากภาวํ วณฺณณฺนติ.

ส่วนอาจารย์ทั้งหลายมีอาจารย์พุทธมิตต
เป็นต้น จำแนกเจตนากรรมที่สหคตด้วย
อุทฺธจฺจเจตสิกออกเป็น ๒ ประการ อย่างนี้ว่า
เจตนากรรมที่สหคตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก
อันภาวนาพึงละก็มี ไม่ใช่อันภาวนาพึง
ละก็มี บรรดาเจตนากรรม ๒ อย่างนั้น
เจตนากรรมอันภาวนาพึงละ เป็นไปใน
สันดานของพระเสกขบุคคล เจตนากรรม
ไม่ใช่อันอันภาวนาพึงละนอกนี้ เป็นไปใน
สันดานของปุณฺณ ส่วนการให้ผล มีเฉพาะ
เจตนากรรมที่เป็นไปในสันดานของปุณฺณ
เท่านั้น หากมีแก่เจตนากรรมที่เป็นไป
ในสันดานของพระเสกขบุคคลนอกนี้ไม่
ดังนี้แล้วพรรณนาว่า เจตนากรรมอย่างหนึ่ง
ให้วิปากทั้งสองอย่าง เจตนากรรมอีกอย่าง
หนึ่ง ไม่มีวิปากแม้โดยประการทั้งปวง.

โย ปเนตฺถ เตสํ วินิจฺจโย ยญฺจ
ตฺสฺส นิรากรณํ ยญฺจ สพฺพถาปี
วิปากภาววาทีนํ มตฺตปฏิกุเชปนํ อิธ

ก็ในคำว่า เจตนากรรมที่สหคตด้วย
อุทฺธจฺจเจตสิกอันภาวนาพึงละก็มี ฯลฯ
หากมีในสันดานของเสกขบุคคลนอกนี้ไม่

คุณฤทัย จงวรกิจวัฒนา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวุตติ. ตั สพุพฺ ปรมตถมณฺชฺสาทีสุ
วิเสสโต จ อภิธมฺมตถปกาสิโนยา นาม
อภิธมฺมาวตารสํวณฺณาย วุตตนเยน
เวทิตพฺพํ.

นี้ ข้อวินิจฉัยของพระอาจารย์พุทธมิตร
เป็นต้นเหล่านั้นอันใด การคัดค้านข้อ
วินิจฉัยของอาจารย์พุทธมิตรเป็นต้นนั้น
อันใด และการปฏิเสธมติของอาจารย์
ทั้งหลาย ผู้มีปรกติกากล่าวว่า เจตนากรรม
ที่สหระตด้วยอุทฺธัจฺจเจตลิกนํ ไม่มีวิบาก
แม้โดยประการทั้งปวง อันใด อันข้าพเจ้า
มิได้กล่าวไว้ในฎีกานี้. ข้อวินิจฉัยเป็นต้น
นั้นทั้งหมด บัณฑิตพึงทราบตามนัยที่
ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ทั้งหลาย มีคัมภีร์
ปรมัตถมณฺชฺสาเป็นต้น และตามที่ท่าน
กล่าวไว้โดยพิสดาร ในอรรถกถาอภิ-
ธรรมมาวตาร ชื่ออภิธัมมตถปกาสินี.

สพุพฺตถาปี กามโลเกติ สุกฺคิ-
ทฺคฺคิตฺวเสน สพุพฺสุมิปิ กามโลก.
ยถารหนฺติ ทฺวาราลมฺพนาณฺฐปี. อปาเยสุปี
ยํ นาคสุปฺปณฺณาทีนํ มหาสมฺปตฺติวิสยํ
วิปากวิญญานํ ยถุจ นีรยวาสีนํ
มหาโมคฺคัลลฺลานตฺเถรทฺสสนาทีสุ อฺุปฺปชฺชติ
วิปากวิญญานํ ตํ กุสลกมฺมสุเสว ผลํ.
น หิ อฺกุสลสุส อฺิฏฺฐวิปากโก สมฺภวตฺติติ.
วุตตญฺเฬหตี อฺุฏฺฐานเมตี ภิภฺชเว
อโนกาโส ยํ อฺกุสลสุส กมฺมสุส

คำว่า ว่าด้วยอำนาจของกุศลกรรม
ในโลกชั้นกามาวจรภูมิ แม้ทั้งหมด
ความว่า ในกามโลกแม้ทั้งหมดด้วยอำนาจ
สุคติและทุกคติ. คำว่า ตามสมควร คือ
สมควรแก่ทวารและอารมณฺ์ วิปากวิญญาน
ซึ่งมีมหาสมบัตินี้เป็นอารมณฺ์ ที่เกิดแก่พวก
อเหตุกสัตว์มีนาคและครุฑเป็นต้น และ
วิปากวิญญานที่เกิดแก่พวกสัตว์นรก ใน
เพราะเหตุทั้งหลายมีเห็นพระโมคคัลลาน-
เถระเป็นต้น แม้ในอบายภูมินี้ก็เป็นผลแห่ง

คุณปริญญ์ จงวัฒนา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ข.ป.ม.ม.พ.เสนาท.๓. ม. ๗. ๒-๑

ฉิกฺขุโจ กนฺโต วิปาโก สํวิชฺชตีติ.

ตสฺมา กุสลกมฺมํ อปาเยปิ อเหตุก-
 วิปากานิ ชเนติ. อบุญญมิกสฺส ๑
 กมฺมสฺส อบุญญมิกวิปากากาวโต
 กามวิราคะวานาย กามตณฺหาวิสย-
 วิญญาณุปฺปาทนาโยคโต เอกนตสทิส-
 วิปากตฺตา ๑ มหคฺคตานุตฺตรกุสลานํ
 รูปาวจรกมฺเมเน อเหตุกวิปากุปฺปตฺติยา
 อภาวโต รูปโลเกปิ ยถารหํ
 รูปาทิวิชยานิ ตานิ อภินิพฺผาเทตีติ
 วุตฺตํ สพุทฺธตฺวาปี กามโลกติอาทิ.

กุศลกรรมนั้นแหละ. จริงอยู่ อกุศลกรรมจะ
 เกิดวิบากที่น่าปรารถนาไม่ได้. สมจริง
 ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดังนี้
 ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่อกุศลกรรม
 มีวิบากน่าปรารถนา น่าใคร่ นี้ ไม่ใช่ฐานะ
 ไม่ใช่โอกาสดังนี้.

เพราะฉะนั้น กุศลกรรมจึงให้อเหตุกวิบาก
 เกิดได้ แม้ในอบายภูมิและให้อเหตุกวิบาก
 เหล่านั้น ซึ่งมีรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์ สำเร็จ
 ได้ตามสมควร แม้ในโลกที่เป็นรูปาวจร
 เพราะการเกิดขึ้นแห่งอเหตุกวิบากด้วย
 รูปาวจรกรรม ไม่มีเหตุที่กรรมในภูมิอื่นจะ
 มีวิบากในภูมิอื่นไม่ได้ เพราะไม่ประกอบ
 ด้วยความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจิต ซึ่งมี
 กามตัณหาเป็นอารมณ์ ด้วยภาวนาเป็น
 เครื่องสำรอกรูปและเหตุ ที่มีหัดคตกุศล
 และอนุตตรกุศลต่างก็มีวิบากเหมือนกัน
 แล่นอน เพราะเหตุนั้น ท่านพระอนุตฺถาจารย์
 จึงกล่าวคำว่า ในโลกชั้นกามาวจรภูมิ
 ทั้งหมด ดังนี้ เป็นต้น.

คุณปริยญฺญ์ จงวัฒนา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แสดงอำนาจติเหตุอกกัฏฐกามาวจร กุศลกรรม

๗๑. เอวํ ปน วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ
โสฬสทวาราทสอฏฺฐกวิปากวเสน ติวริชา
วิปจฺจตีติ ทสฺเสตฺตํ ตตฺตถาปิตฺตาทิ
วุดฺตํ. ตตฺตถาปิตฺติ เอวํ วิปจฺจมาเนปิ
กุสลกมฺเม. อุกกฏฺฐนฺติ กุสลปริวาร-
ลาภโต ปจฺฉา อาเสวนปฺปวตฺติยา
วา วิสิฏฺฐจฺ. ยณฺหิ กมฺมํ อตฺตโน
ปวตฺติกาเล ปุริมปจฺฉาภาคปวตฺเตหิ
กุสลกมฺเมหิ ปริวาริตฺ ปจฺฉา วา
อาเสวนลาภาน สมฺมาจิณฺณํ ตํ อุกกฏฺฐจฺ.

๗๑. ท่านอาจารย์หวังจะแสดงว่า
ก็กรรมเมื่อผลิตผลอย่างนั้น ย่อมผลิต
ผลเป็น ๓ หมวด คือวิปากจิต ๑๖
หมวด ๑ วิปากจิต ๑๒ ดวง หมวด ๑
วิปากจิต ๔ ดวง หมวด ๑ จึงกล่าว
คำว่า ในกามาวจรกุศลกรรมที่ให้ผล
อยู่อย่างนี้เมื่อนั้น ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า
ในกามาวจรกุศลกรรมที่ให้ผลอยู่อย่าง
นี้ เมื่อนั้น ได้แก่ บรรดากุศลกรรม แม้ที่
ผลิตผลอยู่อย่างนี้. คำว่า อุกกัฏฐจะ
ความว่า ชื่อว่า อันพิเศษสุด เพราะได้กุศล
เป็นปริวาร หรือเพราะความเป็นไปแห่ง
ความเสพคู้้นในภายหลัง. ความจริง
กรรมใด อันกุศลกรรมทั้งหลายที่เป็น
ไปในกาลเบื้องต้น และกาลภายหลัง
แวดล้อมแล้ว ในปวัตติกาล แห่งตนหรือ
อันบุคคลสังสมเนื่อง ๆ โดยได้ความ
เสพคู้้นนั้นในภายหลังกรรมนั้น ชื่อว่า
กรรมอุกฤษฏ์.

ยมฺปน กรณกาเล อกุสลกมฺเมหิ
ปริวาริตฺ ปจฺฉา วา ทุกฺกฏฺฐเมตฺ

ส่วนกรรมใด อันกุศลกรรมทั้งหลาย
แวดล้อมในเวลากระทำ หรือในเวลาภายหลัง

คุณไพลิน จารุสมบัติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มยาติ วิปปฏิสารูปปาทเนน ปริภาวิต์
ตัม โอมกนฺติ ทฏฺสพฺพิ.

ปฏิสนฺธิ นฺติ เอกเมว ปฏิสนฺธิ.
น หิ เอกเนน กมฺเมน อนเภาสุ
ชาติสุ ปฏิสนฺธิ โหติ. ปวตฺตติวิปาโก
ปน ชาติสฺเต ชาติสฺสหฺสเสปี โหติ.
ยถาห ตีรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา
สฺตคฺคณา ทกฺขิณา ปาฎิกงฺขิตพฺพชาติ.

หลัง อันบุคคลให้เจริญแล้ว โดยการ
ยังความเดือดร้อนใจให้เกิดขึ้นว่ากรรมนี้
เราทำไว้แล้วไม่ได้ ดังนี้ กรรมนั้น พึงเห็น
ว่าเป็นกรรมอันทราม.

คำว่า ปฏิสนธิ ได้แก่ ซึ่งปฏิสนธิ
ครั้งเดียวเท่านั้น. ความจริง ปฏิสนธิจิต
ย่อมมีในชาติเป็นอันมาก ด้วยกรรมอัน
เดียวกัน หามีได้. แต่วิบากในปวัตติกาล
ย่อมมีได้ตั้ง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ.
เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
ผู้ให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานพึงหวังอานิสงส์
๑๐๐ เท่า.

**แสดงอำนาจตีเหตุกโมกและ
ทวิเหตุกอุกัฏฐกามาวจรกรรม**

ยสุมา ปเนตฺถ ฌาณํ ชฺจจฺจนฺธาภิ-
วิปตฺตติมิตฺตสฺส โมหสฺส สพฺพากุสฺลสฺสเสว
วา ปฏิปุกฺขิ ตสุมา ตํสมฺปยุตฺตํ
กมฺมํ ชฺจจฺจนฺธาภิวิปตฺติปจฺจยํ น โหตีติ
ตีเหตุกํ อติทฺพฺพลฺมปิ สฺमानํ ทฺเหตุก-
ปฏิสนฺธิเมว อากทฺตฺมตี นาเหตุกํ.

ก็เพราะญาณเป็นปฏิปักษ์ต่อโมหะ หรือ
ต่ออกุศลทั้งปวงนั้นเทียว อันมีวิบัติแห่ง
คนบอดแต่กำเนิดเป็นต้น เป็นนิमित
ฉะนั้น กรรมอันสัมปยุตด้วยญาณนั้น
จึงไม่เป็นปัจจัย แก่วิบัติมีบอดแต่กำเนิด
เป็นต้น เหตุนี้ บรรดาตีเหตุกรรมและ
ทเหตุกรรมนี้ ตีเหตุกรรม แม้จะทุพผล
อย่างยิ่ง ก็ยังชักพาเหตุปฏิสนธิมาได้

คุณไพลิน จารุสมบัติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทุเหตุกญจ กมมัม ฌาณสมุปโยคา-
 ภาวโต ฌาณผลุปปาทเน อสมตถัม
 ยถาดี อโลภสมุปโยคาภาวโต อโลภ-
 ผลุปปาทเน อสมตถัม อกุศลกมฺมนฺตึ
 ตัม อติอุกกุญฺจมุปี สมานันฺ ทุเหตุกเมว
 ปฏิสนฺนุธิ อากทุตฺตนิ น ติเหตุกนฺตึ
 วุตฺตัม ติเหตุกไมมกัม ทฺวิเหตุมุกกญฺ-
 จญฺจาติอาทิ.

นั่นเอง ไม่ชักพาอเหตุกปฏิสนธิมา. ส่วน
 ทุเหตุกกรรม ไม่สามารถในอันยังวิบากจิต
 ที่เป็นญาณวิปยุตให้เกิด เพราะไม่มี
 ความประกอบด้วยญาณ เหมือนดัง
 อกุศลกรรม ไม่สามารถในการให้วิบาก
 จิตที่เป็นญาณวิปยุตให้เกิด เพราะไม่มี
 ความประกอบด้วยอโลภะ ฉะนั้น เพราะ
 เหตุนั้น ทุเหตุกกรรมนั้น แม้จะอุกฤษฏ์
 อย่างยิ่ง ก็ชักพาทุเหตุกปฏิสนธิเท่านั้น
 มาได้ ชักพาติเหตุกปฏิสนธิมาไม่ได้
 เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์ จึงกล่าวคำว่า
 ติเหตุกกรรมอย่างเพลา และทุเหตุก-
 กรรมอย่างอุกฤษฏ์ ไว้เป็นต้น.

เอตถ สียา ยถา हि ปฏิสมฺภิทา-
 มคฺเค^๑ คตฺติสมฺปตฺติยา ฌาณสมฺปยุตฺเต
 อญฺจนันฺ เหตุโน ปจฺจยา อุปตฺตติ
 โหตีติ กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขณฺเ ตินฺนณฺ
 นิกนฺตีกฺขณฺเ ทฺวินฺนันฺ ปฏิสนฺนุธิกฺขณฺเ
 ตินฺนณฺญจ เหตุโน วเสน อญฺจนันฺ
 เหตุโน ปจฺจยา ฌาณสมฺปยุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ตถา คตฺติสมฺปตฺติยา ฌาณวิปฺยุตฺเต
 จฺจนันฺ เหตุโน ปจฺจยา อุปตฺตติ โหตีติ

ในอธิการที่ติเหตุกกรรม ชักพา
 ทุเหตุกปฏิสนธิมานี้ ฟังมีคำท้วงว่า
 เหมือนอย่าง ในปฏิสัมภิทามรรค พระ
 สารีบุตรเถระ กล่าวถึงการเกิดแห่งวิบากจิต
 อันสัมปยุตด้วยญาณ เพราะปัจจัยแห่งเหตุ
 ๘ ประการ คือ ๓ ประการ ในชวนขณะ
 แห่งกุศลกรรม ๒ ประการ ในนิกันตិขณะ
 และ ๓ ประการ ในปฏิสนธิขณะว่าความ
 เกิดแห่งวิบากจิต อันสัมปยุตด้วยญาณ

^๑ ช. ปฏิ. ๓๑/๔๐๗.

คุณเมธา ต้นติวังศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชวนกฺขณ ทฺวินฺนํ นิกฺกตฺกฺขณ ทฺวินฺนํ
 ปฏิสนฺธิกฺขณ ทฺวินฺนญจ วเสน ฉนฺนํ
 เหตุํ ปจฺจยา ภาณวิปฺปยุตฺตฺปตฺติ
 วุตฺตา เอวํ คตฺติสมฺปตฺติภาณวิปฺปยุตฺเต
 สตฺตฺนํ เหตุํ ปจฺจยา อฺปตฺติ
 โหตีติ ติเหตุกฺกมฺเมน ทฺเหตุกฺปฏิสนฺธิยา
 อวุตฺตตฺตา นตฺติ ติเหตุกฺสฺส ทฺเหตุก-
 ปฏิสนฺธิอากทฺตฺมนฺนฺติ.

ย่อมมีเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ ใน
 เมื่อมีความถึงพร้อมแห่งคติ ในเมื่อปฏิสนธิ
 อันสัมปยุตด้วยญาณ อันติเหตุกกรรม
 พึงให้สำเร็จ อนึ่ง กล่าวความเกิดขึ้นแห่ง
 วิบากจิตอันเป็นญาณวิปยุต เพราะปัจจัย
 แห่งเหตุ ๖ ประการ คือในชวนขณะ ๒
 ประการ ในนิกันตฺขณะ ๒ ประการ ใน
 ปฏิสนธิขณะ ๒ ประการ ว่าความเกิดขึ้น
 แห่งเหตุกวิบาก ย่อมมีเพราะปัจจัยแห่ง
 เหตุ ๖ ประการ ในเมื่อมีความถึงพร้อม
 แห่งคติในเมื่อปฏิสนธิอันปราศจากญาณ
 อันเหตุกกรรม พึงให้สำเร็จชั้นใด การที่
 ติเหตุกกรรม ชักนำเหตุกปฏิสนธิมาเป็น
 อันว่าไม่มี ฉะนั้น เพราะเหตุกปฏิสนธิ
 พระสารีบุตรเถระไม่ได้กล่าวไว้ โดย
 ติเหตุกกรรมว่า การเกิดแห่งเหตุกวิบาก
 ย่อมมีเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๗ ประการ
 ในเมื่อความถึงพร้อมแห่งคติและปฏิสนธิ
 ที่ปราศจากญาณ อันติเหตุกกรรม พึงให้
 สำเร็จดังนี้.

นยิทฺเมวํ ทฺเหตุโกมกฺกมฺเมน อเหตุก-
 ปฏิสนฺธิยา วิย ^๑ติเหตุโกมกฺกมฺเมน

เฉลยว่า ติเหตุกกรรมนี้ ไม่เป็นอย่างนั้น
 เพราะเหตุกกรรมอย่างเพลา พึงให้

^๑ ม. ...กมฺเม.

ขยายความสังคหภาค

๗๔. เอวํ เอกาย เจตนาย โสฬส
 วิปากานิ เอตถเว ทฺวาทสภมตฺโต^๑
 อเหตุกภูสภมปีติ ปวตฺตสฺส ติปิฏก-
 ภูพินาคตฺถเวราทสฺส วเสน วิปากป-
 ปวตฺตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ เอกาย
 เจตนาย ทฺวาทส วิปากานิ เอตถเว
 ทสภมตฺโต^๑ อเหตุกภูสภมปีติ อาคตสฺส
 โมรวาปี^๒วิสาขมหารกฺขิตตฺถเวราทสฺสาปิ
 วเสน ทสฺเสตฺตุ อสงฺขารํ สสงฺขาร-
 วิปากานิตฺติอาทิ วุตฺตํ.

๗๕. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงความ
 เป็นไปแห่งวิปากจิตด้วยอำนาจวาตะของ
 พระจุฬานาคเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ที่
 เป็นไปแล้ว ว่าเจตนาดวงหนึ่งมีวิปากจิต ๑๖
 ดวง เฉพาะในกรรมที่กุศลเจตนาดวงหนึ่ง
 ประมวลมาแล้วนี้ มีวิปากจิตเพียง ๑๒
 ดวง ทั้งมีอเหตุกวิปากจิต ๘ ดวง ดังนี้
 ดังพรรณนามาจะนี้แล้ว บัดนี้ หวังจะ
 แสดงความเป็นไป แห่งวิปากจิตด้วยอำนาจ
 แห่งแห่งวาตะของพระมหาธรรมรักษ์ชิตเถระ
 ผู้อยู่ที่โมรวาปีวิหาร ที่มาแล้วว่าเจตนา
 ดวงหนึ่ง มีวิปากจิต ๑๒ ดวง เฉพาะใน
 กรรมที่กุศลเจตนาดวงหนึ่ง ประมวล
 มาแล้วนี้ มีวิปากจิตเพียง ๑๐ ดวง ทั้งมี
 อเหตุกวิปากจิต ๘ ดวง ดังนี้ จึงกล่าว
 คำว่า อสงฺขาริกามาวจรกุศลจิต ย่อม
 ไม่ให้ผลเป็นสงฺขาริกามาวจรวิปากจิต
 ดังนี้ เป็นต้น.

^๑ ส. ม.... มคฺโค.

^๒ เกสฺสจฺจ โปตฺถเกสฺส โมรวาปี ธมฺมรกฺขิตตฺถเวราทสฺสาตฺติปิ
 ลียา.

คุณเมธา ดันติวงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยถา มุเข จลิตเต อาทาสตเล มุขนิมิตต์
 จลติ เอวมสงฺขารกฺขลสฺส อสงฺขาริก-
 วิปาโกว โหติ น สงฺขารโรติ เอว
 อาคมนโตว สสงฺขารณาโหติ อยเมตถ
 อธิปฺปาโย. ยสุมา ปน วิปាកสฺส
 สงฺขารณาโห ปจฺจยวเสน อิจฺฉิตฺโต น
 กम्मวเสน ตสุมา เอโส เกจิฉวาโท
 กโต.

ในคาถานี้ มีอธิบายความดังนี้ว่า เมื่อ
 ดวงหน้าไหวแล้ว เงาหน้าที่พื้นกระจก
 ย่อมไหวตาม ฉะนั้น กุศลกรรมที่เป็น
 อสังขาริกก็ฉนั้นนั้น ย่อมมีวิบากเป็น
 อสังขาริกเท่านั้น หากมีวิบากเป็นสังขาริก
 ไม่ รวมความดังกล่าวมาแล้วนี้ ความ
 ต่างกันแห่งวิบากจิตที่เป็นสังขาริก ย่อม
 มีโดยกรรมเป็นเหตุมาเท่านั้น. ก็เพราะ
 ความต่างกันแห่งสังขารแห่งวิบาก ท่าน
 พระอนุรุทธาจารย์ปรารธนาแล้ว ด้วย
 อำนาจแห่งปัจจัย หาปรารธนาด้วยอำนาจ
 แห่งกรรมไม่ ฉะนั้น วาทะที่ว่า อสังขาริกะ
 กามาวจรกุศลจิต ย่อมไม่ให้เกิดเป็น
 สังขาริกกามาวจรวิบากจิต ดังนี้เป็นต้น
 นั้น ท่านพระอนุรุทธาจารย์จึงแต่งไว้ว่า
 เป็นเกจิฉวาทะ.

เตสนนฺติ เอเตสํ เอวํวาทีนํ. ยถากุ-
 กมนฺนฺติ ติเหตุกุกฺกกุชฺชาทีนํ อนุกฺกเมน.
 ทฺวาทส วิปាកานีติ ติเหตุกุกฺกกุช-
 อสงฺขาริกสสงฺขาริกกम्मสฺส วเสน
 ยถากุम्मํ สสงฺขาริกจตุกฺกวชฺชิตานิ
 อสงฺขาริกจตุกฺกวชฺชิตานิ จ ทฺวาทส
 วิปាកานิ ตถา ติเหตุโกมกสฺส

คำว่า ของท่านเกจิอาจารย์เหล่านั้น
 ได้แก่ ของอาจารย์ทั้งหลายผู้มีปกติกล่าว
 อย่างนี้เหล่านั้น คำว่า โดยลำดับ ได้แก่
 โดยลำดับกุศลกรรมที่เป็นติเหตุกะ อย่าง
 อุกฤษฏ์เป็นต้น คำว่า วิบากจิต ๑๒ ดวง
 เป็นต้น ความว่า บัณฑิตพึงยกขึ้นแสดง
 วิบากจิต ๑๒ ดวง ซึ่งเว้นวิบากจิตที่เป็น

คุณน้อย ต้นศิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทวิเหตุกุกกุฏจตุส ๑ กมมสฺส วเสน
 ทวิเหตุกสสงฺขาริกิทฺถวยวชฺชิตานิ ทวิเหตุกา-
 สงฺขาริกิทฺถวยวชฺชิตานิ ๑ ทส วิปากานิ
 ทวิเหตุโกมกสฺส วเสน ทฺเหตุกทฺถวยวชฺชิต-
 ตานิ ๑ อฏฺฐ วิปากานิ ยถาจุดตสฺส
 ติเหตุกมุกกุฏจตุส นติอาทินา วุตตนยสฺส
 อนุสारेณ อนุสฺสรเณน ยถาสมฺภวํ
 ตสฺส ตสฺส สมฺภวานุรูปโต อุทฺทิสเ.

สงฺขาริก ๔ ดวง สำหรับกรรมที่เป็นติเหตุกะ
 อย่างอุกฤษฏ์ ซึ่งเป็นฝ่ายสงฺขาริกตาม
 ลำดับ หนึ่ง ฟังยกขึ้นแสดง วิปากจิต ๑๐
 ดวง ที่เว้นวิปากจิตที่เป็นทวิเหตุกะ ซึ่งเป็น
 สงฺขาริก ๒ ดวง สำหรับกรรมที่เป็นติเหตุกะ
 อย่างเพลลาและเว้นวิปากจิตที่เป็นทวิเหตุกะ
 ซึ่งเป็นอสงฺขาริก ๒ ดวง สำหรับกรรมที่
 เป็นทวิเหตุกะอย่างอุกฤษฏ์ และฟังยกขึ้น
 แสดง วิปากจิต ๘ ดวง ที่เว้นวิปากจิต
 ที่เป็นทฺเหตุกะ ๒ ดวง สำหรับกรรมที่เป็น
 ทวิเหตุกะอย่างเพลลา ตามกํานอง คือตาม
 แนวแห่งนัย ตามที่กล่าวแล้ว คือแห่งนัย
 ที่กล่าวไว้โดยนัย เป็นต้นว่า ติเหตุกุก-
 กุฏฐกามาจรกุตสฺสกรรม ดังนี้ ตามกําเนิด
 คือโดยสมควรแก่กําเนิดแห่งนัยนั้น.

แสดงอำนาจของรูปาวจรกุตสฺสกรรม

๗๕. ปริโต อตฺตํ ขณฺฐิตํ วย
 อปฺปานุกาวนฺตํ ปริตฺตํ ปกฺกฐภาวํ
 นีตฺตุนฺติ ปณฺธิตํ อุภินฺนํ มชฺชเณ ภวํ
 มชฺชณฺมิ. ตตฺถ ปฏฺฐิตมฺมตฺตมฺนาเสวิตํ
 ปริตฺตุนฺติ อวิเสสโตว อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ.

๗๕. ฌานที่ชื่อว่า ปริตตะ เพราะ
 อรรถวิเคราะห์ว่า มีอานุภาพน้อย ดุจถูก
 ตัด ถูกบั่นทอนรอบด้าน ฉะนั้น. ฌานที่
 ชื่อว่า ปณฺธิตะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ถึงความเป็นฌานทั้ง ๒ ดีเลิศ. ฌานที่มี

^๑ ไป. สสงฺขารทฺถวย....

คุณน้อย ต้นศิริ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถา นาตีสุภาวิตํ อปริปฺปนฺนวสีภาวํ
 มชฺฌิมํ อติวีย สุภาวิตํ ปน สพุทฺโธ
 ปริปฺปนฺนวสีภาวํ ปณฺีตฺนฺติ. **อาจริเยน**
 ปเนตฺถ ปริตฺตมฺปิ อีสํ ลทฺธาเสวนเมว
 อธิปฺเปตฺนฺติ ทิสฺสตี. ตถาหิเนน **นาม-**
รูปปริจฺเจเท

ในท่ามกลางแห่งฉานทั้ง ๒ ชื่อว่า
มัชฌิมะ. ท่านพระพุทฺธโฆษาจารย์
 กล่าวไว้ในอรรถกถาโดยไม่แปลกกันเลย
 ว่าบรรดาฉานทั้ง ๓ นั้น ฉานที่เพ็งได้
 ยังไม่เสพคุ่น ชื่อว่าปริตตฉาน. อนึ่ง ท่าน
 กล่าวว่า ฉานที่เจริญยังไม่ตื่นก มีวิสัยภาพ
 ยังไม่บริบูรณ์ ชื่อว่า มัชฌิมฉาน ส่วน
 ฉานที่เจริญดี เจริญยิ่ง มีวิสัยภาพบริบูรณ์
 โดยครบถ้วน ชื่อว่าปณฺีตฉาน. มีคำชี้แจง
 ว่า ก็ในที่นี้ ท่านอาจารย์ประสงค์ ถึงแม้
 ปริตตฉาน ที่ได้ความเสพคุ่นนิดหน่อย
 เท่านั้น. จริงอย่างนั้น ในคัมภีร์นามรูป
ปริเฉท ท่านพระอนุรุธาจารย์นั้น กล่าว
 ถึงการให้วิบากแห่งมหัคคตธรรมทั้งหลาย
 เพราะเป็นธรรมมีกำลังโดยได้ความเสพคุ่น
 จากธรรมที่มีภูมิเสมอกัน แล้วจึงกล่าวถึง
 ความไม่ผลัดผล แห่งอภิญญา เพราะไม่
 มีการได้ความเสพคุ่น จากธรรมที่มีภูมิ
 เสมอกันนั้นว่า

สมานาเสวเน ลทฺเธ
 วิชฺชมาเน มหพฺพฺเพ
 อลทฺธา ตาทิสฺ เหตฺ
 อภิญญา น วิปฺจุจตีติ

เมื่อได้ความเสพคุ่น จากธรรมที่
 เสมอกัน เมื่อมหัคคตกุศลมีกำลัง
 มากมีอยู่มหัคคตกุศลนั้นจึงผลัดผล
 ส่วนอภิญญาไม่ได้เหตุ เช่นนั้น
 จึงไม่ผลัดผล.

คุณเสียง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมานภูมิกโต อาเสวนลาภาน พลว-
ภาวโต มหาคุคตธมฺมานํ วิปากทานํ
วตฺวา ตทภาวโต อภิญฺญา
อวิปฺจจฺณํ วุตฺตํ. หิเนหิ จฺนุทวิริย-
จิตฺตวิมฺภสํสาหิ นิพฺพุตฺติตฺตํ วา ปริตฺตํ.
มชฺฌนิเมหิ จฺนุทาทิหิ มชฺฌนิมฺ. ปณฺเฑติหิ
ปณฺเฑิตฺตนิ. อลฺมตฺตปฺปญฺเจน.

๘๕. ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวาติ
อภิญฺญาภาวสมฺปตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ
ติวิธมฺปิ ภาเวตฺวา. อภิญฺญาภาว-
ปตฺตสฺส ปน อวิปากภาโว อลฺลทฺธา
ตาทิสฺนุติอาทินา อจฺริเยน สาทิโต.
มฺลฎฺฐีกาการาทโย ปน อญฺญถาปิ ตํ
สาธเนติ. ตํ ปน สงฺเขปโต ตตฺถ
ตตฺถ วิตฺถารโต จ อภิธมฺมตฺถวิภาสณิยํ
วุตฺตตนฺเยน ทฎฺฐพฺพํ.

อีกอย่างหนึ่ง ฌานที่พระโยคาวจรให้เกิด
ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างต่ำ
ชื่อว่า **ปริตตฌาน** ฌานที่พระโยคาวจร
ให้เกิดด้วยอธิปดีธรรม มีฉันทาธิปดีเป็นต้น
อย่างกลาง ชื่อว่า **มัชฌิมฌาน** ฌานที่
พระโยคาวจร ให้เกิดด้วยอธิปดีธรรมมี
ฉันทาธิปดีเป็นต้น อย่างประณีต ชื่อว่า
ปณฺเฑิตฌาน ดังนี้แล. พอที่ไม่ต้องให้พิสดาร
มากนัก.

๘๕. คำว่า **เจริญฺรูปาวจรกฺุสล**
ปัญฺจมฌานแล้ว ได้แก่ เจริญฺปัญฺจมฌาน
ทั้ง ๓ อย่าง ที่ยังไม่ถึงความเป็นอภิญฺญา.
ก็ความที่ปัญฺจมฌาน ที่ยังไม่ถึงความ
เป็นอภิญฺญาแล้วไม่มีวิปาก ท่านอาจารย์
ให้สำเร็จแล้วด้วยคำว่า ไม่ได้เหตุเช่นนั้น
ดังนี้เป็นต้น. ส่วนอาจารย์ทั้งหลายมี
อาจารย์ผู้แต่งมฺลฎฺฐีกาเป็นต้น ยังความที่
ปัญฺจมฌาน ที่ยังไม่ถึงความเป็นอภิญฺญา
แล้ว ไม่มีวิปากนั้นให้สำเร็จ แม้โดย
ประการอื่น. ก็คำของอาจารย์ผู้แต่งมฺลฎฺฐีกา
เป็นต้นนั้นพึงเห็นโดยนัยที่กล่าวไว้ โดย
ย่อในคัมภีร์นั้น ๆ และโดยพิสดารใน
อภิธรรมมัตตถวิภาสณิ.

คุณเสียง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แสดงเรื่องการเกิดของ พระอริยบุคคลชั้นอนาคามี

๘๖. อนาคามีโน ปน สุทธาวาเสสุ
อุปปชฺชนุตฺติ อานาคามีโนเยว อริยา
ปฺนุชฺชนาทีกาเล ปจฺจาปี วา ปญฺจ-
มชฺฌมานํ ติวริมฺปิ ภาเวตฺวา สฺสทฺธาที-
อินฺทฺริยเวมตฺตตฺตานุกฺกเมน ปญฺจสุ
สุทธาวาเสสุ อุปปชฺชนุตฺติ.

๘๗. ยถากุภมฺ ภาเวตฺวา ยถากุ-
ภมารูเปสฺส อุปปชฺชนุตฺติ โยชนา.
ยถากุภมนฺตึ จ ปจฺมารูปาทีอนุกฺก
เมน. สฺสพฺพมฺปิ เจตฺ ตสฺส ตสฺเสว
ฌานสฺส อเวณิกภูมिवเสน^๑ วุตฺตํ.

๘๖. คำว่า ส่วนพระอนาคามี
ทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในชั้นสุทธาวาส
จตุตถฌานภูมิ ความว่า พระอริยบุคคล
ทั้งหลาย ที่เป็นพระอนาคามีเท่านั้น เจริญ
ปัญญาจนหมดแม้ทั้ง ๓ อย่าง ในกาลที่ยัง
เป็นปุถุชนเป็นต้น หรือแม้ในกาลภายหลัง
แล้ว เกิดในชั้นสุทธาวาส ๕ นั้น ตาม
ลำดับความเป็นใหญ่พิเศษแห่งอินทรีย์มี
สังขารอินทรีย์เป็นต้น.

๘๗. มีคำประกอบความว่า พระ
โยคาวจรทั้งหลาย เจริญอรุฬาวจรกุศลจิต
ตามลำดับ ย่อมเกิดขึ้นในอรุฬาวจรภูมิ
ตามลำดับ. ก็คำว่า ตามลำดับ ได้แก่
โดยลำดับอรุฬาวจรที่ ๑ เป็นต้น. ก็คำว่า
โยคาวจรบุคคลเจริญอรุฬาวจรกุศลแล้วดังนี้
เป็นต้น แม้ทั้งหมดท่านพระอรุฬาวจรจารย์
กล่าวแล้วด้วยอำนาจฌานนั้น ๆ นั้นแหละ
ซึ่งมีภูมิต่างกัน.

^๑ โยชนายมฺปน อาเวณิกภูมिवเสนาติ ทิสฺสตี.
อาเวณิก สฺสทฺโท หิ สฺสทฺธปาโห วิสฺสุตฺตวาทโก
อนฺนตฺตปิ ทิสฺสตี.

คุณเขียน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิกนฺติยา ปน สติ ปุณฺณชฺชนาทยะ
 ยถาลทฺชฺชฎานสฺส ญฺมิญฺญเตสฺสุ สฺสทฺธา-
 วาสวชฺชิตฺเตสฺสุ ยตถ กตฺตจฺจิ นิพฺพตฺตุนฺติ.
 ตถา กามภเวปี กามาวจรกมุวมลเณ.
 อิชฺฌมฺติ ภิกฺขเว สीलฺวโต เจโตปฺถนฺธิ
 วิสฺสุทฺตตฺตาติ หิ วุตฺตํ อนาคามิโน
 ปน กามราคสฺส สพฺพโส ปหีนฺตฺตา
 กามภเวสฺสุ นิกนฺตี น อฺปปาเทนฺตฺติ
 กามโลกฺวชฺชิตฺเต ยถาลทฺชฺชฎานญฺมิญฺญเต
 ยตถ กตฺตจฺจิ นิพฺพตฺตุนฺติ.

สฺสทฺธาวาเสสฺสุ หิ อนาคามิโนเยว
 นิพฺพตฺตุนฺตฺติ นียโม อตฺถิ. เต ปน
 อญฺญตฺต น นิพฺพตฺตุนฺตฺติ นียโม
 นตฺถิ. เหวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อจฺจริเยน.

แต่เมื่อยังมีความติดใจภพอยู่ ปุณฺณชฺชนาทยะ
 ย่อมบังเกิดในที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเป็นภูมิของฌาน
 ตามที่ได้แล้ว เว้นชั้นสุทธาวาส. อนึ่ง ย่อม
 บังเกิดแม้ในกามภพด้วยอำนาจกามาวจร
 กรรม. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระ
 ภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย การตั้ง
 ความปรารถนาแห่งใจมั่นของผู้มีศีล ย่อม
 สำเร็จเพราะเป็นผู้บริสุทธิ์. ส่วนพระ
 อนาคามิบุคคลทั้งหลาย ย่อมไม่ยังความ
 ติดใจในกามภพให้เกิดขึ้น เพราะละกาม
 ราคะได้สิ้นเชิง เพราะเหตุนี้จึงบังเกิด
 ในที่ใดที่หนึ่งซึ่งเป็นภูมิของฌาน ตามที่
 ได้แล้ว เว้นโลกที่เป็นกามาวจร.

ความจริง มีการกำหนดแน่นอนว่า เฉพาะ
 พระอนาคามีบุคคลเท่านั้น ย่อมบังเกิดใน
 พวกรวมชั้นสุทธาวาส. แต่ไม่มีการ
 กำหนดแน่นอนว่า อนาคามีบุคคลเหล่านั้น
 ย่อมไม่บังเกิดในที่อื่น. ก็เพราะอธิบาย
 ความดังกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวไว้ว่า

สฺสทฺธาวาเสสฺสวานาคามี-
 ปุคฺคฺลาโวปปชฺชเร

เฉพาะอนาคามีบุคคลทั้งหลาย ย่อม
 เกิดในพวกรวม ชั้นสุทธาวาส

^๑ โป. ... กम्मพเลนาคิ ทิสฺสตี.

กามธาคุมฺหิ ชายนฺตฺติ
อนาคามิวิวชฺชิตาติ.

สุกฺขวิปัสสกาปิ ปเนเต มรณกาล
เอกนฺเตเนว สฺมาปตฺติ นิพฺพตฺเตนฺตฺติ
สมาธิมฺหิ ปริปุรการิกาวโตติ ทฺวฺจพฺพํ.
อิตฺถิโยปิ ปน อริยา อนริยา วาปิ
อฺภฺจสฺมาปตฺติลาภินิโย พุรฺหมปาริ-
สฺสชฺเชสฺสเยว นิพฺพตฺตฺนฺตฺติ อฺภฺจกถาย
วตฺตํ. อปิเจตฺถ เวหฺปฺผลอกนิฏฺจจตฺตฺถา-
รฺฐปภาวนํ เสฏฺฐภวภาวโต ตตฺถ นิพฺพตฺตา
อริยา อณฺวตฺถ น อฺปฺปชฺชนฺตฺติ.
ตถาวเสสฺสสุ อฺปฺปฺปฺริพุรฺหมโลกฺเสสุ นิพฺพตฺตา
เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมสฺสุ.

เท่านั้น บุคคลทั้งหลายเว้นอนาคามี
บุคคลเสี้ยย่อมเกิดในกามธาตุ.

พึงเห็นความหมายว่า แต่อนาคามี
บุคคลเหล่านี้ แม้เป็นสุขวิปัสสก ในเวลา
ใกล้ตาย ก็ย่อมทำสมาบัติให้บังเกิดได้
โดยแน่นอนแท้ เพราะเป็นผู้มีปกติทำ
บริบูรณ์ในสมาธิ. แต่พระพุทธโฆษาจารย์
กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ฝ่ายพวกผู้หญิง
จะเป็นพระอริยะหรือไม่ใช่พระอริยะก็ตาม
มีปกติได้สมาบัติ ๘ ย่อมบังเกิดเฉพาะ
ในพวกพรหมชั้นพรหมปารีสัชชาเท่านั้น.
อีกอย่างหนึ่ง เพราะบรรดาภพมีพรหม
ชั้นปารีสัชชาเป็นต้นนี้ ภพชั้นเวหีปผละ
ชั้นอกนิฏฐะ และอรุปรภพ ที่ ๔ เป็นภพ
ประเสริฐที่สุด พระอริยะบุคคลทั้งหลาย
บังเกิดแล้วในภพทั้ง ๓ นั้น ย่อมไม่บังเกิด
ในพรหมโลกอื่น. อนึ่ง พระอริยะบุคคล
ทั้งหลายบังเกิดแล้วในพรหมโลกชั้นสูง ๆ
ขึ้นไปที่เหลือย่อมไม่บังเกิดในพรหมโลก
ชั้นต่ำ ๆ.

วตฺตฺถเนหฺตํ อจาริเยน

สมจริงดังคำที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้
ดังนี้ว่า

คุณเสียง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทปฺผล เอกนิฏฺเจ
 ภวคฺเค จ ปตฺติฏฺจียา
 น ปุณฺณตฺถ ชายนฺติ
 สพุเพ อริยบุคคลา
 พุทฺทมโลกคตา เหฏฺฐา
 อริยา โนปฺปชฺชเรติ.

พระอริยะบุคคลทั้งหลาย ผู้ดำรงอยู่ใน
 ในชั้นเวทปผละ ชั้นออกนิฏฐะและ
 ชั้นภวคคพรหมแล้ว ย่อมไม่เกิดใน
 พรหมโลกชั้นอื่นอีกพระอริยะบุคคล
 ทั้งหลาย ผู้อยู่ในพรหมโลกแล้ว
 ย่อมไม่เกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ ๆ.

กมุจตฺตกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนากรรม ๔ อย่าง จบ.

จติปฏิสนธิกมวณฺณนา

พรรณนาลำดับการจติและปฏิสนธิ

อธิบายการตาย ๔ อย่าง

๘๙. อายุขเยนาติอาทีสุ สติปิ
 กมฺมานุภาเว ตตฺตคตีสฺส ยถาปริจฺฉินฺนสฺส
 อายุโน ปริขเยน มรณฺ์ อายุขยมรณฺ์.
 สติปิ ตตฺถ ปริจฺฉินฺนายฺ เสเส คติ-
 กาลาหิปฺจยสามคฺคิยญฺจ ตตฺถวสาธกสฺส
 กมฺมโน ปรินิฏฺฐิตวิปากตฺตา มรณฺ์
 กมฺมขเยนมรณฺ์.

๘๙. ในคำว่า ตายเพราะหมด
 อายุเป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
 ความตาย เพราะความสิ้นอายุ ตามที่
 กำหนดไว้ในคตินั้น ๆ ในเมื่ออานุภาพ
 แห่งกรรมแม้ยังมีอยู่ ชื่อว่า ตายเพราะ
 สิ้นอายุ. ความตาย เพราะความที่กรรม
 ซึ่งให้สำเร็จภพนั้น ๆ มีวิบากหมดสิ้นแล้ว
 ในเมื่อความเหลือลงแห่งอายุที่กำหนด
 ในภพนั้น และเมื่อความพร้อมเพรียงแห่ง
 ปัจจัย มีคติและกาลเป็นต้น แม้ยังมีอยู่
 ชื่อว่า ตายเพราะสิ้นกรรม.

คุณเสียง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อายุกมุมนานี้ สมกเมว ปริกขีณตต
มรณํ อุกยภยมรณํ. สติปิ ตสฺมี
ทฺวิธํ ปุริมภเว สิทฺธสฺส กสฺสจ
อุปัจเจทกมฺมุโน พเลน สตฺถาหรณาทีหิ
อุปกฺกเมหิ อฺจุฉิซฺชมานสนฺตนาณํ
คุณมฺหนฺเตสฺส วา กเตน เกนจ
อุปกฺกเมน อายุหิตอุปัจเจทกมฺมุณา
ปฏฺิพาหิตสฺสามตฺติยสฺส กมฺมุสฺส
ตํตํอตฺตภาวปฺปวตฺตเน อสมตฺตภาวโต
ทฺฐิมารกฺลาพฺุราชาทีนํ^๑ วิย ตํขณฺเวย
จํานา จาวนฺวเสน ปวตฺตมรณํ
อุปัจเจทกมรณํ นาม.

อิทฺมฺปนฺน นฺเรยิกานํ อุตฺตรกฺุรฺวสีนํ
เกสฺสญฺจ เทวานฺญฺจ น โหติ. เตนาหุ
อุปกฺกเมน วา เกสฺสญฺจอุปัจเจทก-
กมฺมุณาติ. มรณสฺส อุปฺปตฺติ ปวตฺติ
มรณฺุปฺปตฺติ.

ความตายเพราะอายุและกรรมสิ้นไป
พร้อมกันทีเดียว ชื่อว่า **ตายเพราะสิ้นอายุ
และกรรมทั้งสอง**. ความตายแห่งเหล่าสัตว์
ผู้มีสันดานขาดไปอยู่ ด้วยความพยายาม
ทั้งหลาย มีการนำศาสตร์มา ฆ่าตนเป็นต้น
ซึ่งเป็นไปด้วยกำลังอุปัจเจทกกรรมบางอย่าง
ที่สำเร็จแล้วในภพก่อน หรือว่าด้วยอำนาจ
ให้เคลื่อนจากฐานในทันที ดุจความตายแห่ง
พระเจ้าทูลีमारและพระเจ้ากลาพูเป็นต้น
เพราะกรรมซึ่งมีความสามารถถูกอุปัจเจทก-
กรรมอันสัตว์สังขมแล้วด้วยความพยายาม
บางอย่างที่ตนกระทำแล้ว ในพวกท่านผู้มี
คุณมาก ห้ามเสียแล้วเป็นธรรมชาติไม่
สามารถในการยังอัตภาพนั้น ๆ ให้เป็นไป
ได้ในเมื่ออายุและกรรมทั้ง ๒ นั้น ยังมีอยู่
ชื่อว่า **ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน**.

ก็ความตายเพราะอายุและกรรมเข้าไป
ตัดรอนนี้ ย่อมไม่มีแก่พวกสัตว์นรก
พวกชาวอุตฺตรกฺุรฺวหิปี และพวกเทพ
บางเหล่า. เหตุนั้นอาจารย์ทั้งหลาย
จึงกล่าวว่าความตายเพราะความพยายาม

^๑ อยมฺปนฺน ปาไซ กฺลาพูตฺติปี กฺลาพูตฺติปี ทิสฺสตี. ปุริโม
สฺนุทฺรตโร.

คุณเขียน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หรืออุปัจเจกกรรม พึงมีแก่สัตว์บางเหล่า.
ความเกิดขึ้นคือความเป็นไปแห่งความตาย
ชื่อว่า มรณุปัตติ

๙๐. มรณกาลติ มรณาสนน-
กาเล. ยถารหฺนติ ตตฺตคฺตีสฺส อุ-
ปฺชฺชนกสตุตานุรูปิ. กตฺถจฺจ ปน
อนุปฺชฺชมานสฺส ชีณาสวสฺส ยถोฏฺฐิตํ
นามรฺฐปฺธมาทิกเมว จฺติปริโยสานานํ
โคจรภาวํ คจฺจจฺติ น กมฺมกมฺมิมิตฺตาทโย.

๙๐. คำว่า ในเวลาจะตาย ได้แก่
ในเวลาใกล้ตาย. คำว่า ตามควร ได้แก่
เหมาะสมแก่สัตว์ผู้จะเกิดในคตินั้น ๆ. ก็
ธรรมชาติมีนามธรรมและรูปธรรมเป็นต้น
ตามที่ปรากฏแก่พระชีณาสพ ผู้ไม่เกิดขึ้น
ในภพไหน ๆ นั้นแหละ ถึงความเป็นอารมณ์
แก่จิตทั้งหลายมีจิตฺติเป็นที่สุด กรรม
และกรรมนิमितเป็นต้น หาถึงความเป็น
อารมณ์ได้ไม่.

อุปลทฺฐปฺพุพฺพนฺติ เจตฺยทสฺสนาทิวเสน
ปฺพุเพ อุปลทฺฐํ. อุปกรณภฺตฺตฺนฺติ ปฺพุผา-
ทิวเสน อุปกรณภฺตํ. อุปลภิตฺพุพฺพนฺติ
อนุภวิตฺพุพฺ. อุปโภคภฺตฺตฺนฺติ อจฺจรา-
วิมานกปฺปรุกฺขนิริยคฺคิอาทิกํ อุ-
ภฺตฺตฺนฺติ. อจฺจราวิมานกปฺปรุกฺขมาตุ-
กฺจฺจอิอาทิตตฺตฺนฺติ ฐฺปายตฺนํ สฺคตฺตฺนฺติ
นิริยคฺคินิริยปาลาทิกตํ ทฺคตฺตฺนฺติ
คตฺตฺนฺติ นิมิตฺตํ คตฺตฺนฺติ.

คำว่า อันตนได้เคยสังสมไว้ ได้แก่ที่ได้มา
ในปางก่อนด้วยอำนาจการเห็นพระเจดีย์
เป็นต้น. คำว่า มีอารมณ์เป็นเครื่อง
อุปกฺรณ ได้แก่ ที่เป็นอุปกฺรณด้วยอำนาจ
ดอกไม้เป็นต้น. คำว่า อันตนพึงเข้าไป
เสวย ได้แก่ พึงเสวย. คำว่า อารมณฺเป็น
เครื่องอุปโภค ได้แก่ คตฺตฺนฺติมีนางอัปสร
วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ห้องแห่งมารดา
ไฟนรกและนายนิรยบาลเป็นต้น ที่ตนพึง
เสวย. ความจริง ฐฺปายตฺนํ มีนางอัปสร
วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์และห้องมารดา

คุณเขียง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นต้น เป็นสุคตินิमित. รูปายตนะมีไฟนรก และนายนิรยบาลเป็นต้น เป็นทุคตินิमित. นิमितแห่งคติ เป็นคตินิमित.

กมฺมพเลนาติ ปฏิสนฺธินิพพุตตกฺกสฺส
 กุสลากุสลกมฺมสฺส อานุกาเวณ. ฉนฺนํ
 ทวารานนฺติ วกฺขมานนเยน ยถาสมฺภวํ
 ฉนฺนํ อุปปตฺติทวารานํ. ยถิ กุสลกมฺมํ
 วิปฺจุจฺติ ตทา ปริสุทฺธํ กุสลจิตฺตํ
 ปวตฺตติ อถ อกุสลกมฺมํ ตทา
 อุปกฺกิลิฏฺฐํ อกุสลจิตฺตนฺติ อาห
 วิปฺจุจฺมานก ๗เป๗ กิลิฏฺฐํ วาติ.
 เตนาน ภาควา นิमितตฺตสฺสาทคฺริตํ
 ภิกฺขเว วิญฺญานํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐติ
 อนุพฺพยฺชนสฺสาทคฺริตํ วา ตสฺมิญฺเจ
 สมเย กาลํ กโรติ จานเมตํ วิชฺชติ
 ยํ ทฺวินฺนํ คตฺนํ อญฺญตฺรํ คตฺติ
 อุปปชฺเชยฺย นิริยํ วา ติรฺจฺจานโยนี
 วาติ.

คำว่า ด้วยกำลังแห่งกรรม ได้แก่ ด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ซึ่งให้ปฏิสนธิจิตบังเกิด. คำว่า บรรดาทวาร ทั้ง ๖ ได้แก่ บรรดาทวารที่ปรากฏ ๖ อย่าง ตามกำเนิดโดยนัยที่จะกล่าวต่อไป. ถ้า กุศลกรรมให้ผลไซ้ ในกาลนั้นกุศลจิตที่ บริสุทธิ์ย่อมเป็นไป ถ้าอกุศลกรรมเป็นไปไซ้ ในกาลนั้น อกุศลจิตที่เศร้าหมอง ย่อมเป็น ไปเพราะเหตุ นั้น ท่านพระอนุรุทธาจารย์ จึงกล่าวว่า บริสุทธิ์หรือเศร้าหมองสมควร แก่กรรมที่ตนจะเข้าไปเสวยผล ดังนี้. เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าภิกษุ ทั้งหลาย วิญญูณที่กำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในนิमित หรือที่กำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในอนุพยฺชนะ เมื่อดำรงอยู่ ย่อมดำรงอยู่ได้ หากบุคคลยอมกระทำกาละ ในสมัยนั้นไซ้ ข้อที่เขาพึงเข้าถึงบรรดาคติ ๒ อย่าง คติใดคติหนึ่ง คืออนรก หรือกำเนิด สัตว์ดิรัจฺจานใด นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้.

คุณเฮียง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตฺถิโกณตฺวาติ ตสฺมี อฺปฺชฺชิตฺตพฺพภเว โอนตฺ วิย. ตตฺถิโกณตฺ อิวาติ วา ปทฺจฺเจโท. พาทฺตุเลนาติ เอตฺถ อธิปฺปาโย เยภฺยุเยน ภวณฺตเรติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ทฎฺฐพฺโพ. อถวา ยถารหฺนฺติ อิมินาว โส สกฺกา สงฺคเหตุณฺติ พาทฺตุเลนาติ อิมินา สหสา โอบุชฺชชฺมานชฺชีวิตานํ สณฺนิกํ มรณฺตฺวานํ วิย น อภิกฺขณฺเมวาทิ ทีปิตฺนฺติ วิญฺญาตฺติ. อภินวกรณ- วเสนาติ ตฺชณฺเ กรियมาํ วิย อุตฺตฺวานํ อภินวกรณวเสน.

๙๑. ปจฺจาสฺนุนมรณฺสฺสาติ เอก- วิธิปฺปมาณายุกวเสน ตโต วา กิณฺจ- อธิกาณฺฑกฺวเสน สมาสฺนุนมรณฺสฺส. วิธิ- จิตฺตาวสานฺติ ตทาลมฺพนปริโยสานานํ ชวณฺปริโยสานานํ วา วิธิจิตฺตฺวานํ

คำว่า เหมือนน้อมไปในภพที่จะ พึ่งเกิดขึ้นนั้น ได้แก่ ดุจน้อมไปในภพ ที่จะพึ่งเกิดขึ้น นั้น. อีกอย่างหนึ่ง บิพฺวา ตตฺถิโกณตฺว ตັตฺตบ เป็น ตตฺถิโกณตฺ อิว. อธิบายในคำนี้ว่า โดยมาก พึ่งเห็นโดยนัย ที่กล่าวแล้ว ในคำว่า ในภพอื่นโดยมากนี้. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า ตามควรนี้แหละ ใคร ๆ ก็สามารถจะรวบรวมอธิบายนั้นได้ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตย่อมเข้าใจว่า ด้วย คำว่า โดยมาก นี้ ท่านอาจารย์แสดง ไว้แล้วว่าจิตตสันดานของเหล่าสัตว์ผู้มี ชีวิตที่ขาดตกลงทันที ย่อมเป็นไปเนื่อง ๆ ที่เดียว เหมือนจิตตสันดาน ของเหล่าสัตว์ ผู้ค่อย ๆ ตายไปหามิได้. คำว่า ด้วย อำนาจทำให้ใหม่เสมอ ได้แก่ ด้วยอำนาจ ปรับปรุงตนเสียใหม่ดุจกระทำในขณะนั้น.

๙๑. คำว่า ของสัตว์ผู้ใกล้ตาย เฉพาะหน้า ได้แก่ ของสัตว์ผู้มีความตาย ใกล้เข้ามาแล้ว ด้วยอำนาจสัตว์ผู้มีอายุ ประมาณวิถีจิตหนึ่ง หรือด้วยอำนาจสัตว์ ผู้มีอายุเกินกว่า วิถีจิตหนึ่งนั้นไปเพียง

๑ กิณฺจฺจอิโก อายุ เอตฺตฺสฺส สตฺตฺตฺสฺสาติ กิณฺจ- อธิกาณฺฑโกติ โยชฺนา.

คุณเสียง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวसानะ. ตตฺถ กามภวโต จวิตฺวา ตตฺถเถว อฺปฺปชฺชมานานํ ตทาลมฺพณ- ปริโยसानานิ เสสํ ชวนปริโยसानานีติ ธมฺมานุสสารณียํ วุตฺตํ.

ภวญฺคฺกฺขเยวาทิ ยถิ เอกชวณวิถิตโต อธิกตฺรายุเสสฺสํ สียา ตทา ภวญฺคา- วसानะ วา อฺปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌตฺติ อถ เอกจิตฺตฺกฺขณายุเสสฺสํ สียา ตทา วิถิจิตฺตวาทานะ วา อฺปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌตฺติ. ตถญจ อตีตกมฺมาทิวิสยเมว. ตสฺสชานนฺตฺรเมวาทิ อิมินา อนฺตฺรา- ภววาทิมตํ ปฏิกฺกฺขิปตี.

ยถารหนฺติ กมฺมกฺรณกาลสฺส วิปาทนกาลสฺส จ อนฺุรูปวเสน. อถวา วิปฺจฺจมานกมฺมานุรูปิ อนฺุสยวเสน ชวนสหชาตวเสน วา ปวตฺตฺติอนฺุรูปโตติ

เล็กน้อย. คำว่า ในที่สุดแห่งวิถิจิต ได้แก่ ในที่สุดแห่งวิถิจิตทั้งหลายที่มีตทาลัมพณจิต เป็นที่สุดหรือมีชวณจิตเป็นที่สุด. ท่านอาจารย์ กล่าวไว้ ในคัมภีร์ธมฺมานุสสารณียํ ว่า ในบรรดากามภพเป็นต้นนั้น วิถิจิตของ เหล่าสัตว์ผู้เคลื่อนจากกามภพ แล้วเกิด ในกามภพนั้นนั่นเอง มีตทาลัมพณะเป็น ที่สุดของสัตว์ที่เหลือมีชวณจิตเป็นที่สุด.

คำว่า ในกาลเป็นที่สิ้นไปแห่งภวังคจิต ความว่า ถ้าว่าความเหลือแห่งอายุที่ยัง กว่าชวณวิถิจิตหนึ่งมีไซ้รในกาลนั้น จุติจิต เกิดขึ้นไปที่สุดแห่งภวังคจิตแล้วดับไป หรือ ถ้าความเหลือลงแห่งอายุ เพียงขณะจิต เดียวไซ้ร ในกาลนั้น จุติจิตเกิดขึ้นในที่สุด วิถิจิตแล้วดับไป. ก็จุติจิตนั้น มีอดีตกรรม เป็นต้นเป็นอารมณ์อย่างเดียว. ด้วยคำว่า ในระหว่างภพใหม่ นี้ ท่านพระอนุรุทธา- จารย์ ย่อมคัดค้านมติของผู้ที่มักกล่าวว่า ภพมีในระหว่าง.

คำว่า ตามควร ได้แก่ด้วยอำนาจ เหมาะแก่เวลาทำกรรมและแก่เวลาให้ผล. อีกอย่างหนึ่ง มีอธิบายว่า เหมาะแก่กรรม ที่จะให้ผล คือ โดยเหมาะแก่ความเป็นไป

คุณเหยียง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตฺถิ. นนุ จ อวิชฺชานุสฺสยปริกฺขิตฺเตนาติ-
 อาที วุตฺตํ ชวนสหชาตानญฺจ กถํ
 อนุสฺสยาวัตติ. นายํ โทโส อนุสฺสยสทิส-
 ตาย ตาสมฺปิ อนุสฺสยไวหารโต. อิตฺรธา
 อกุสลกมฺมสหชาตานิ ภาวตฺตณาสห-
 ชาตานิ วา จุติอาสนุนชวนสห-
 ชาตानญฺจ สงฺคโห น สียา.

อวิชฺชาว อปฺปหีนตฺถเณ อนุสฺสยเนโต
 ปวตฺตเนโต อนุสฺสโย. เตน ปริกฺขิตฺเตนา^๑
 ปริวาริตเน. ตณฺหานุสฺสโยว มฺลํ ปธานํ
 สหการิการณญฺตํ อิมสฺสชาติ ตณฺหา-
 นุสฺสยมฺลโก. สงฺขารเณนาติ กุสลากุสล-
 กมฺเมเน กมฺมสหคตตฺตสฺสชาติธมฺมสมฺมทาเยน
 จุติอาสนุนชวนสหชาเตน วา เตน
 ชนียมานํ อวิชฺชาย ธี ปฏิจฺจนฺนาทีนเว

ด้วยอำนาจอนุสัย หรือด้วยอำนาจธรรมที่
 เกิดร่วมกันกับชวนจิต ตามว่า ก็ท่าน
 อาจารย์ก็กล่าวไว้มีอวิชฺชานุสฺสยแวดล้อม
 ดังนี้เป็นต้นมิใช่หรือ ส่วนความที่อวิชฺชา
 และต้นเหตุที่เกิดพร้อมกัน ชวนจิตเป็น
 อนุสัยพึงมีได้อย่างไร. ตอบว่า ความที่
 ชวนจิตเป็นอนุสัยนี้ ชื่อว่า ไม่ผิด เพราะแม้
 อวิชฺชาและต้นเหตุที่เกิดพร้อมกันกับชวนจิต
 เหล่านั้นเรียกว่า อนุสัย เหตุเหมือนกับ
 อนุสัย. เมื่อกำหนดเนื้อความนอกไปจาก
 นี้ จะไม่มีการรวบรวมอวิชฺชา และต้นเหตุ
 ที่เกิดพร้อมกันกับอกุศลกรรม หรือที่เกิดกับ
 ความปรารถนาภพ และที่เกิดพร้อมกัน
 ชวนจิตใกล้จติจิต.

เฉพาะอวิชฺชา ชื่อว่าอนุสัย เพราะนอนเนื่อง
 คือเป็นไปด้วยอรรถว่ายังละไม่ได้. สังขาร
 ซึ่งถูกอนุสัยนั้นแวดล้อมแล้ว คือห้อมล้อม
 แล้ว. ตณฺหานุสฺสยแลเป็นมฺล คือเป็น
 ประธาน ได้แก่ เป็นเหตุกระทำร่วมกัน
 แก่สังขารนี้ เพราะเหตุนั้น สังขารนี้ ชื่อว่า
 มีตณฺหานุสฺสยเป็นมฺล. คำว่า มีสังขาร
 เป็นต้น ความว่า อันกุศลกรรม หรือ

^๑ ปริกฺขเตนาติปิ อตฺถิ.

วิสเย ตณฺหา นเมติ ชิปนฺนสงฺขาร-
สมฺมตา ยถาวุตฺตสงฺขารา ชิปนฺติ.

อกุศลกรรมก็ดี อันหมวดธรรมมีผัสส-
เจตสิกเป็นต้น ที่เกิดพร้อมด้วยกรรมก็ดี
หมวดธรรมที่ผัสสเจตสิกเป็นต้นนั้น ที่
เกิดพร้อมด้วยขวนจิตใกล้จิตก็ทำให้เกิด
อยู่. ที่จริง ตัณหาขม่น้อมวิญญูณจิต
ไปในอารมณ์ มีโทษอันอวิชชาปกปิด
แล้ว สังขารธรรมตามที่กล่าวแล้วอันท่าน
เรียกว่าสังขาร ขม่น้อมวิญญูณจิตไป.

ยถาหุ

สมจริงดังที่พระโบราณจารย์ทั้งหลาย
กล่าวไว้ว่า

อวิชชาตณฺหาสงฺขาร-
สหเชหิ อปายินฺ.
วิสยาทีนวจฺฉาทนฺ^๑
นมนฺ ชิปนฺมปิ จ
อปฺปหีนฺเหหิ เสสํ
ฉาทนฺ นมนฺมปิ จ
ชิปกํ ปน สงฺขารา
กุสลาร ภาวนฺติธาติ.^๒

สำหรับเหล่าสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ
มีอวิชชาที่เกิดร่วมกับจิตปกปิดโทษ
ในอารมณ์มีตัณหาที่เกิดร่วมกับจิต
น้อมวิญญูณจิตไป มีสังขารที่เกิด
ร่วมกับจิตส่งวิญญูณจิตไปสำหรับ
เหล่าสัตว์ ผู้มีปกติไปสู่สุคติภูมิ
ที่เหลือมีอวิชชาที่ยังละไม่ได้ ปกปิด
โทษในอารมณ์ และมีตัณหานุสัย
ที่ยังละไม่ได้ น้อมวิญญูณจิตไป
ส่วนสังขารทั้งหลาย ที่เป็นกุศล

^๑ ส. ม. ... วจฺฉาทํ.

^๒ เกสุจฺ โปตฺตเกสุ ภาวนฺติหาติปิ ภาวนฺติ เตติปิ
ทิสฺสนฺติ.

เท่านั้น เป็นสภาวะสังวิญญาณจิต
ไปในสัคติภูมินี้ ย่อมเป็นกุศลอย่าง
เดียว.

สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ ปรีคฺคฺยหฺมานนฺติ
อตุตฺตนา สมฺปยุตฺตเตหิ ผลฺลสฺสาทึหิ ธมฺเมหิ
สมฺปยุตฺตปจฺจยาทีนํ ปรีวาเรตฺวา
คฺคฺยหฺมานํ.

สหชาตา ๗เปฯ ภูตฺนฺติ อตุตฺตนา
สหชาตานิ ปตฺติฏฺฐานภาเวน ปธานนฺตํ.
มโนปฺพุพฺพคฺมา ธมฺมาตี หิ วุตฺตํ.
ภวนฺตฺรปฏฺิสนฺฐานวเสนานี ปุริม-
ภวนฺตฺรสฺส ปจฺฉิมภวนฺตฺรสฺส ๑
อณฺณมณฺณํ เอกาทฺหุํ วย
ปฏฺิสนฺทฺนฺนวเสน. อุปฺปชฺชฺมานเมว
ปฏฺุชาติ น อิตฺโต คณฺตุวาทิ อธิปฺปาโย.

น หิ ปุริมภวปริยาปนฺโน โภจ
ธมฺโม ภวนฺตฺรํ สกฺกมตี. นาปี ปุริม-
ภวปริยาปนฺนเหตุหิ วิตฺตา อุปฺปชฺชตี

คำว่า อันสัมปยุตธรรมทั้งหลาย
ครอบครองอยู่ โดยอรรถว่า อันธรรมมี
ผัสสเจตสิก เป็นต้น ประกอบกับตนแวดล้อม
ถือเอาโดยเป็นสัมปยุตปัจจัย เป็นต้น.

คำว่า เป็นจิตเบื้องต้น โดยเป็นที่ตั้ง
อาศัยของธรรมที่เกิดร่วมกัน โดยอรรถว่า
เป็นจิตประธานโดยเป็นที่ประดิษฐาน
ของธรรมที่เกิดร่วมกันกับตน. สมจริง
ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ธรรม
ทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้าดังนี้ เป็นต้น.
คำว่า ด้วยอำนาจสืบต่อภพอื่น โดย
อรรถว่า ด้วยอำนาจสืบต่อ ภพอื่นข้างต้น
และภพอื่นข้างหลัง ดุจเนื่องเป็นอันเดียว
ซึ่งกันและกัน. อธิบาย(ในปฏิสนธิจิตนี้) ว่า
กำลังเกิดเท่านั้นปรากฏ ไม่ใช่ไปจากภพ
นี้แล้ว จึงปรากฏ.

เพราะว่าธรรมอะไร ๆ อันเนื่องในภพก่อน
ย่อมย้ายไปในภพอื่นไม่ได้. แม้เว้นเหตุ
อันเนื่องในภพก่อนเสียแล้ว ก็เกิดขึ้นไม่ได้

คุณจิตติมา ฐิตะติลก
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิโมสาที่ปมุตทาที วิทยาตี อลมติป-
ปญฺเจน.

๙๒. มนุที หุตฺวา ปวตฺตานิ
มนุทปฺปวตฺตานิ. ปจฺจุปฺปนฺนาลม-
พเนสุวาปาถมาคเตสุ มโนทฺวาเร
คตฺตินิมิตฺตวเสน ปญฺจทฺวาเร กมฺม-
นิมิตฺตวเสนาคี อธิปฺปาโย. ปฏิสนฺธิ
๗เปฯ ลพฺภทีตี มโนทฺวาเร ตาว
ปฏิสนฺธิยา จตฺตุนฺนี ภวฺจฺคานํ ปญฺจทฺวาเร
ปน ปฏิสนฺธิยา ว ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพนาโ
ลพฺภตี.

ตถาคี กสฺสจฺจ มโนทฺวาเร อาปา-
ถมาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ คตฺตินิมิตฺตมารพฺภ
อุปฺปนฺนาย ตทาลมฺพนปริโยสานาย
จิตฺตวິถิยา อนนฺตรํ จุตฺติจิตฺเต อุปฺปนฺเน
ตทนนฺตรํ ปญฺจจิตฺตกขณายเก อาลมฺพเน
ปวตฺตตาย ปฏิสนฺธิยา จตฺตุนฺนี ภวฺจฺคานํ
ปญฺจทฺวาเร จ ฅาตกาทีหิ อุปฺปจฺจาปี-
เตสุ เทยฺยธมฺเมสุ วณฺณนาทีเก อารพฺภ
ยถารหํ ปวตฺตตาย จิตฺตวິถิยา จุตฺติ-

ดุจเสียงสะท้อนเปลวประทีปและตราประทับ
เป็นต้นแล เพราะเหตุนี้ พอที่ไม่ต้อง
พิสดารมากนัก.

๙๒. เป็นจิตอ่อนแล้วเป็นไป ชื่อว่า
ที่เป็นไปอย่างอ่อน. อธิบายว่า ในบรรดา
สภาวะธรรมที่มาปรากฏในอารมณ์เป็น
ปัจจุบันนั้นแล เป็นไปด้วยอำนาจคตินิมิต
ใหม่ในทวาร คือด้วยอำนาจกรรมนิมิต
ในปัญจทวาร ความตายย่อมมีได้. ใน
คำว่า แม้ปฏิสนธิจิตและภวังคจิต ก็
ย่อมได้ความมีอารมณ์ปัจจุบัน ปฏิสนธิ ๑
ภวังค์ ๔ ย่อมได้ความมีอารมณ์ปัจจุบัน
ใหม่ในทวารก่อน แต่ในปัญจทวาร ปฏิสนธิ
อย่างเดียว ย่อมได้ความมีอารมณ์ปัจจุบัน.

ในคำนี้มีอรรถสังเขปดังนี้ว่าจริง
อย่างนั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นในลำดับต่อ
จากวิถิจิต ซึ่งมีตทาลัมพนจิตเป็นที่สุด
ซึ่งเกิดขึ้นยึดคตินิมิตที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งมา
ปรากฏแก่สังขาร บางจำพวกใหม่ในทวาร
ย่อมได้ความเป็นไปในอารมณ์ที่เป็น
ปัจจุบันแห่งปฏิสนธิจิต (๑ ดวง) ภวังคจิต
๔ ดวง ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ ที่มีอายุ ๕
ขณะจิตในลำดับต่อจากจิตจิตนั้น และ

คุณจิตติมา วิฐิตะติลก

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิตตสฺส ๑ อนุตฺรํ เอกจิตตกฺขณายุเก
ออลมฺพเน ปวตฺตตาย ปฏิสนฺธิยา
ปจฺจุปปนฺนารมฺมณฺเ ปวตฺติ อฺปลพฺภตฺติ
อยเมตฺถ สงฺเขโป.

ย่อมได้ความเป็นไปในอารมณ์ ที่เป็น
ปัจจุบันแห่งปฏิสนธิจิต ซึ่งเป็นไปใน
อารมณ์ ที่มีอายุขณะจิตเดียว ในลำดับ
แห่งวิถิจิตและจติจิต ซึ่งปรารภรूपารมณฺ์
เป็นต้น ในไทยธรรมทั้งหลาย ที่พวกญาติ
เป็นต้นตั้งไว้แล้ว ซึ่งมาปรากฏในปัญญาวาร
เป็นไปตามสมควร.

วิตุตาโร ปน วิสุทฺธิมคฺเค วิงฺกญฺ-
ชกถาย วา สงฺขารปจฺจุยยาวิญฺญาณ-
ปทวณฺุณนาย วุตฺตตนฺเยน ทฺฏฺชพฺุโ.

ส่วนความพิสดาร บัณฑิตพึงคั่นดูโดยนัย
ที่กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาวิภังค์ หรือ
ในการพรรณนาบทแห่งสังขารเป็นปัจจัย
แก่วิญญาณ ในวิสุทธิมรรค.

ฉทฺวารคฺคหิตนฺติ กมฺมณิมิตฺตํ
ฉทฺวารคฺคหิตํ คตฺตินิมิตฺตํ ฉฏฺฐทฺวารคฺ-
คหิตนฺติ ยถาสมฺภวํ โยเซตฺตพฺุํ อปเร
ปน อวิเสสโต วณฺุณณฺุติ. สจฺจสงฺเขเปปี
เตเนว อธิปฺปาเยน อิทํ วุตฺตํ.

ในคำว่า กรรมนิमितและคตินิमित
อันกามาวจรปฏิสนธิ ยึดถือตามทวาร
ทั้ง ๖ นี้ บัณฑิตพึงประกอบคำตามกำเนิด
ว่ากรรมนิमित อันชวนจิตรับมาทางทวาร
ทั้ง ๖ คตินิमित อันชวนจิตรับมาทางทวาร
ที่ ๖. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง พรรณนาไว้
โดยไม่แปลกกัน. แม้ในปกรณ์สังจฺจสงฺเขป
โดยอธิบายนั้นนั่นแหละ ท่านธรรมปาลา-
จารย์ กล่าวไว้ดังนี้ว่า

ปญฺจทฺวาเร สียา สฺนฺธิ วินา
กมฺมํ ทฺวิโคจเรติ.

เว้นกรรมในปัญญาทวารเสียปฏิสนธิ-
จิต พึงมีได้ในอารมณ์ ๒ อย่าง.

คุณपालิตา รุ่งเรืองสาร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อฏฐกถายมฺปน คตินิมิตฺตํ มโน-
ทฺวาเร วุตฺตตฺตา ตทารมฺมณาย . ๑
ปญฺจทฺวาริกปฏิสฺสนุชฺชา อทฺสฺสิตตฺตา
มฺลฎฺฐีกาสุ ๑ กมฺมพฺเพณ อฺปฏฺฐาปิตฺตํ
วณฺณายตฺนํ สุปฺปินํ ปสฺสฺสนตฺสฺส วิย
ทฺพิพฺพจกฺขุสฺส วิย ๑ มโนทฺวาเรยว
โคจรภาวํ คฺจฺจตฺตีติ นิยเมตฺวา
วุตฺตตฺตา เตสฺสํ วจฺนํ น สมฺปฏฺิจฺจนฺติ
อาจฺริยา.

ปจฺจุปฺปนฺนญฺจาติ เอตฺถ คติ-
นิมิตฺตํ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพฺนํ ยฺชฺชติ
กมฺมนิมิตฺตํ ปน ปฏิสฺสนุชฺชนกมฺมสฺสเสว
นิมิตฺตญฺจํ อธิปฺเปตฺนฺติ กถนฺตฺสฺส
จฺติอาสฺนฺนชวเนหิ คหิตฺสฺส ปจฺจุปฺ-
ปนฺนภาโว สมฺภวติ. น ทิ ตทเว^๑
อารมฺมณฺญฺปฏฺฐาปกํ ตทเว ชนกํ ภเวยฺย
อฺปจฺจิตฺทาวาภาวโต อนสฺสฺสาทิตตฺตา ๑.

^๑ ตทเว อารมฺมณฺญฺปฏฺฐาปกํ น ภเวยฺย ตทเว
ปฏิสฺสนุชฺชนกํ น ภเวยฺยติ โยเชตฺพุทฺโ.

แต่ เพราะในอรรถกถา ท่านกล่าว
ไว้ว่าคตินิมิตย่อมมาปรากฏในมโนทวาร
ดังนี้ และเพราะความที่ปฏิสนธิจิต ที่เกิด
ทางทวาร ๕ ซึ่งมีคตินิมิตนั้นเป็นอารมณ์
ท่านมิได้แสดงไว้ และเพราะในมฺลฎฺฐีกา
ทั้งหลาย ท่านกล่าวไว้แน่นอนว่ารูปายตนะ
ที่กำลังกรรมให้ปรากฏแล้ว ย่อมถึงความ
เป็นอารมณ์เฉพาะในมโนทวารจฺจุปฺปายตนะ
มาปรากฏแก่ผู้ฝัน และจฺจุปฺปายตนะมา
ปรากฏแก่ท่านผู้มีทิพยจักขุญาณ ฉะนั้น
ท่านอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมไม่รับรองคำ
ของอาจารย์อีกพวกหนึ่ง เหล่านั้น.

ในคำว่า ย่อมได้อารมณ์ที่เป็น
ปัจจุบัน เป็นต้นนี้ ฟังมีคำท้วงว่า คตินิมิต
มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน ย่อมเหมาะสมก่อน
ส่วนกรรมนิमित ท่านประสงค์ถึงเฉพาะ
ที่เป็นนิमितแห่งกรรมที่ให้ปฏิสนธิจิตเกิด
เท่านั้น เพราะเหตุานั้น ความที่กรรมนิमित
นั้น ซึ่งถูกชวณจิตที่ใกล้จฺติจิตรับมาแล้ว
เกิดเป็นปัจจุบันได้อย่างไร. ความจริง
กรรม กล่าวคือชวณจิตที่ใกล้จฺติจิตนั้น

นั่นเอง ฟังเป็นตัวให้อารมณ์ตั้งขึ้น ฟังเป็น
ตัวให้ปฏิสนธิจิตเกิดหามีได้ เพราะไม่มี
อารมณ์เป็นกรรมอันสัตว์สังสมแล้วและ
เพราะความเป็นกรรม อันค้นหาไม่ให้
ยินดีแล้ว.

กตตตทา อูปจิตตตตาทิ หิ วจนโต
ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนเมว กมฺมํ
ปฏิสนฺธิ อากทฺตมฺติ. ปฏิสมฺภิทามคฺเค
จ นิกฺกนฺตฺชเณ ทฺวิฬฺนํ เหตุณํ
ปจฺจยาปี สเหตุกปฏิสนฺธิยา วุตตตตทา
กตฺตปจิตฺตมฺปิ กมฺมํ ตณฺหาหย อสฺสา-
ทิตเมว วิปากํ อภินิพฺพาเทติ.

ก็เพราะพระบาลีว่า เพราะเป็นกรรม
ที่ได้กระทำแล้ว เพราะเป็นกรรม
ที่ได้สังสมแล้ว ดังนี้ กรรมเฉพาะที่ได้
อาเสวนปัจจัยบ่อย ๆ ย่อมชักปฏิสนธิจิต
มาได้. ส่วนในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค
เพราะพระสารีบุตรเถระ กล่าวถึงปฏิสนธิ
จิต ฝ่ายสเหตุกะซึ่งเป็นไปแล้ว แม้เพราะ
ปัจจัยแห่งเหตุ ๒ ประการ ในขณะที่ก้าว
ลงสู่ภพ กรรมแม้ที่สัตว์กระทำแล้ว และ
สังสมแล้ว เฉพาะที่ค้นหา ให้ยินดีแล้ว
เท่านั้น ย่อมให้วิบากสำเร็จได้.

ตทา จ ปฏิสนฺธิยา. สมานวீถียํ วิย
ปวตฺตมานานิ จฺติอาสนฺนชฺวนานิ กถํ
ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนานิ สียํ กถณฺจ
ตานิ ตทา ตณฺหาหย ปฺรามภฺจฺจานิ.
อปีจ ปจฺจปฺปุนํ กมฺมนิมิตฺตํ จฺติ-
อาสนฺนปฺวตฺตทานํ ปญฺจทฺวาริกชฺวนานํ
อารมฺมณํ โหติ ปญฺจทฺวาริกกมฺมณฺจ

ก็ชวณจิตที่ใกล้จติจิต ซึ่งเป็นไปในกาลนั้น
ดุจเป็นไปในวิถิจิตที่เสมอกับปฏิสนธิจิต
จะฟังได้อาเสวนปัจจัยบ่อย ๆ ได้อย่างไร
และชวณจิต ที่ใกล้จติจิตเหล่านั้น จะฟัง
เป็นกรรมถูกตัดหายได้ไว้ ในกาลนั้นได้
อย่างไร. อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวไว้ ใน
อรรถกถาว่า กรรมนิमितที่เป็นปัจจุบัน

คุณพันธุทิพย์ ชมะโชติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิสนธินิพพุตตัง น โหติ ปริทุพพล-
ภาวโตติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตุนฺติ.

สจฺจเมตํ ฅาตกาทีหิ อุปฺภูจาปีเตสุ
ปน ปุปฺผาทีสุ สนนฺหิตเสวว มรณ-
สมฺภาวโต ตตฺถ วณฺณาทีกํ อารพฺภ
จฺติอาสนฺนวีถิตอ ปุริมภาคปุพฺพตฺตานิ
ปฏิสนฺธิชนนสมตฺถานํ มโนทวาริก-
ชวนานมารมฺมณฺฏเตน สห สมานตฺตา
ตเทกสนฺตติยํ ปตฺติตํ จฺติอาสนฺนชวณค-
คหิตมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนํ วณฺณาทีกํ
กมฺมณิมิตฺตภาเวณ วุตฺตํ.

เอวณฺจ กตฺวา วุตฺตํ อานนฺทาจริเยน
ปญฺจทฺวาเร จ อาปาถมาคจฺจนฺตํ
ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมณิมิตฺตํ อาสนฺนกต-
กมฺมารมฺมณฺสนฺตติยํ อุปฺปนฺนํ ตํสทิสฺสนฺติ
ทฺฎฺจพฺพนฺติ.

ย่อมเป็นอารมณ์แห่งชวณจิต ที่เกิด
ทางทวาร ๕ ซึ่งเป็นไปใกล้ต่อจตุตถจิต
แต่กรรมนิमितที่เกิดทางทวาร ๕ จะให้
ปฏิสนธิจิตบังเกิด ย่อมไม่ได้เพราะมี
กำลังอ่อน โดยรอบด้าน.

เพียงมีคำตอบว่า คำที่ท่านกล่าวแล้วนี้เป็น
ความจริง ก็เพราะความที่กรรมนิमितนั้น
เป็นธรรมชาติเหมือนกับกรรมนิमित ที่เป็น
อารมณ์ของชวณจิต ที่เกิดทางมโนทวาร
ที่สามารถให้ปฏิสนธิจิตเกิดได้ ที่ยึด
รูปารมณฺ์เป็นต้น ในดอกไม้เป็นต้นนั้น
เป็นไปในกาลเบื้องต้น แต่วิถีจิตนั้นเป็น
ไปในกาลเบื้องต้น แต่วิถีจิตที่ใกล้จตุตถจิต
โดยความตายเกิดมีได้ในเมื่อดอกไม้
เป็นต้นที่พวกญาติเป็นต้น ช่วยกันจัดแจง
ไว้ดำรงอยู่พร้อมกันกับกรรมนิमितนั้น
ท่านพระอนุรุทธาจารย์ กล่าวไว้โดย
ความเป็นกรรมนิमित.

ก็เพราะอธิบายความดังกล่าวแล้วอย่างนี้
ท่านพระอานันทาจารย์ จึงกล่าวว่า
ก็กรรมนิमितที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งมาปรากฏ
ในปัญญาทวารบัณฑิต พึงทราบว่าเป็นเกิดขึ้น
แล้ว ในความสืบต่อของอารมณ์ของ

คุณพันธุทิพย์ ชมะโชติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กรรมที่สัตว์ทำในเวลาใกล้ตาย และว่า เหมือนกับอารมณ์ของกรรม ตามที่กล่าว แล้วนั้น.

๙๕. ยถารหุติ ทุตฺยจตุตฺถ-
ปจฺมตฺตียานํ ปฏิสนฺธิํ อนุรูปโต.

๙๕. คำว่า ตามควร ได้แก่ โดย
เหมาะสมแก่ปฏิสนธิจิตดวงที่ ๒ กับดวง
ที่ ๔ และดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๓.

๙๘. อารูปจฺตฺติยา ปรี ญฺจิม-
รูปวชฺชิตา อารูปปฺปฏิสนฺธิโย โหนฺติ
อุปรูปริอรูปีนํ ญฺจิมญฺจิมกมฺมสุส
อนายฺหนโต อุปจฺรชฺฌานสุส ปน
พลวภาวโต ตสุส วิปากภฺตฺตา กามะ
ติเหตุกา ปฏิสนฺธิโย โหนฺติ.

๙๘. อรูปาวจรปฏิสนธิจิต เว้น
อรูปาวจรปฏิสนธิจิตเบื้องต้น่า ย่อมมีต่อ
จากอรูปาวจรจติจิต เพราะอรูปาวจรสัตว์
ชั้นสูง ๆ ไม่สังสมกรรมชั้นต่ำ ๆ แต่เพราะ
อุปจรรณามีกำลังแรง ติเหตุกปฏิสนธิจิต
ในกามภพซึ่งเป็นวิบากแห่งอุปจรรณ
นั้น ย่อมมีได้.

รูปาวจรจฺตฺติยา ปรี อเหตุกรหิตา
อุปจฺรชฺฌานานุกาเวเนว ทฺเหตุก-
ติเหตุกปฏิสนฺธิโย สียํ. กามติเหตุกมฺหา
จฺตฺติจฺตฺโต ปรี สพฺพาเอว กามรูปา-
รูปภวปริยาปนฺนา ยถารหํ อเหตุกาภิ-
ปฏิสนฺธิโย สียํ. อิตฺธา ทฺเหตุกาเหตุก-
จฺตฺตโต^๑ ปรี กามะเสว ภาเวสุ
ติเหตุกาภิปฏิสนฺธิโย สียํ.

ทุเหตุกปฏิสนธิจิต และติเหตุกปฏิสนธิจิต
ที่เว้นจากอเหตุกปฏิสนธิจิต พึงมีต่อจาก
รูปาวจรจติจิต ด้วยอำนาจแห่งอุปจรร
ณานันเอง. อเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นต้น
ทั้งหมด ที่เดียว คือที่นับเนื่องในกามภพ
รูปภพ และอรูปภพ พึงมีต่อจากจติจิตที่
เป็นติเหตุกะ ในกามภพตามสมควร.
ติเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นต้นนอกนี้ พึงมี

^๑ ส. ม. ...จติโต.

เฉพาะในกามภพ ต่อจากเหตุกจิต และ
อเหตุกจิต.

จติปฏิสนธิทุกภพมณฑนา นิภูจิตา.

พรรณนาลำดับแห่งจติและปฏิสนธิ จบ.

แสดงโดยวิถีมุตตสังคหวิภาค

๙๙. ปฏิสนธิยา นิโรธสฺส
อนนฺตรโต ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต.
ตทฺเว จิตฺตฺตฺนฺติ ตํสทิสฺตยา ตํโ
หํารมฺปตฺตตฺตา ตทฺเว จิตฺตํ ยถา
ตานิเยว โอสถานีติ. อสฺติ วิถิจิตฺตฺป-
ปาเทติ อนฺตรนฺตรธา วิถิจิตฺตฺนํ
อุปฺปาเท อสฺติ จฺติจิตฺตํ หุตฺวา
นिरุชฺฌติ ตทฺเว จิตฺตฺตฺนฺติ สมฺพนฺโธ.

๙๙. แต่ลำดับต่อจากปฏิสนธิจิต
ดับลง ชื่อว่า แต่ลำดับต่อจากปฏิสนธิจิต
ดับลง. คำว่า จิตตวงนั่นเอง ความว่า
จิตนั้นนั่นเอง ชื่อว่า จิตเพราะถึงไวยหาร
ว่าจิตนั้น เหตุเหมือนกับปฏิสนธิจิตนั้น
เหมือนโอสถ เพราะถึงไวยหารว่า โอสถนั้น
ฉันนั้น. คำว่า เมื่อไม่มีการเกิดขึ้น ของ
วิถิจิต ชื่อมความว่า เมื่อไม่มีความ
เกิดขึ้นแห่งวิถิจิตทั้งหลาย ในระหว่าง ๆ
จิตตวงนั่นเอง จึงเป็นจติจิตดับลง.

๑๐๑. ปวิตฺตฺนฺตา ปวตฺตฺนฺติ
ยว วฏฺฏมฺมฺลสมฺจุเจทาติ อธิปฺปาโย.

๑๐๑. อธิบายว่า ปฏิสนธิจิตเป็นต้น
ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนไป จนกว่ามูลแห่ง
วิฏฏจะขาด.

๑๐๒. ยถา อิท ภาเว ปฏิสนฺธิ
เจว ภวฺงคฺคฺบฺจ วิถียเ อ จ จฺติ จ

๑๐๒. มีวาจาประกอบความว่า
ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต วิถิจิตและจติจิต

๑ ตพฺโพหารํ อิตฺปิ อตฺถิ.

เอตฺติ ยถาวุตฺตํ วมฺภูฏปฺปวตฺตํ
 อทฺฐวํ อนิจฺจํ ปโลกธมฺมํ ปฏิสงฺขาย
 ปจฺจเวกฺขิตฺวา พุทฺธา ปณฺชิตฺตา จิรย
 จิริ กาลํ สุพฺพตฺตา หุตฺวา อจฺจุตฺ
 ฐวํ อจฺจนธมฺมํ ปทํ นิพฺพทานปทํ
 อธิคฺนฺตฺวา มคฺคผลฅาณน สจฺจฉิกฺตฺวา
 ตโตเยว สจฺจสุ สมฺมุจฺฉินฺนสิเนหพฺนุชฺชา
 สมนํ นิรฺุปริเสสฺสนิพฺพานธฺาตุํ เอสุสฺสนฺติ
 ปาปฺปณฺิสฺสนฺติ.

ขยายความว่า ท่านผู้รู้ทั้งหลาย
 คือบัณฑิตทั้งหลาย พิจารณา ได้แก่ เห็น
 เฉพาะ ซึ่งความไม่ยั่งยืน คือความไม่เที่ยง
 ได้แก่ สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา
 ซึ่งเป็นไปในวัฏฏะนี้ คือตามที่กล่าวแล้ว
 เป็นผู้มิวัตรงาม โดยกาลนาน คือตลอด
 กาลนาน บรรลุแล้ว คือทำให้แจ้งแล้ว
 ซึ่งทางอันไม่จติ คือยั่งยืน ได้แก่ ความ
 ไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา ได้แก่ ทางพระ
 นิพพาน ด้วยมรรคญาณ ผลญาณต่อแต่นั้น
 หนึ่งเองเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกพัน คือ
 ความเยื่อใยได้เด็ดขาดด้วยดี จักลุถึง
 คือจักบรรลุถึงความสงบ คือนิพพานธำตุ
 อันปราศจากอุปธิกิเลสที่เหลือ.

อิติ อภิธรรมมัตถวิภาวีนียา นาม

พรรณนาวิถีมุตตปริเฉท

อภิธรรมมัตถสงคหวณฺณนายน

แห่งฎีกาอภิธรรมมัตถสังคหะ

วิถีมุตตปริจเฉทวณฺณนา นิฎฺฐิตา.

ชื่อว่า อภิธรรมมัตถวิภาวีนี จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

คุณทองดี มะลิวัน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖. รูปปริจูเจท

๑. เอตุตาวตา วิภตุตา हि
สปปเภทปฺวตติกา
จิตฺตเจตสิกา ฌมฺมา
รฺพฺนุทานิ ปฺวฺจฺจติ.
๒. สมฺมุทเทสฺสา วิภาคา จ
สมฺมุจฺจนา กลาปโต
ปฺวตฺติกฺกมโต เจติ
ปญฺจธา ตตฺถ สํคฺโช.

๖. รูปปริเจท

สังคหคาถา

๑. ก็ธรรมคือจิตและเจตสิก พร้อมทั้ง
ประภทและปวัตติกาล ข้าพเจ้าได้
จำแนกไว้แล้วโดย ลำดับแห่งคำ
เพียงเท่านั้น บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าว
ถึงรูปต่อไป.
๒. ในรูปนั้นมีสังคหะ ๕ ประการ คือ
 ๑. รูปสมฺมุทเทสฺสังคหะ สังคหะว่า
ด้วยรูปโดยย่อ
 ๒. รูปวิภาคฺสังคหะ สังคหะว่า
ด้วยการจำแนกรูป
 ๓. รูปสมฺมุจฺจนาสังคหะ สังคหะ
ว่าด้วยสมฺมุจฺจนาแห่งรูป
 ๔. รูปกลาปฺสังคหะ สังคหะว่า
ด้วย กลาปแห่งรูป
 ๕. รูปปฺวตฺติกฺกมฺสังคหะ สังคหะ
ว่าด้วยลำดับแห่งความเป็นไปของรูป.

รูปสมุทเทส

๓. จตุตตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญจ
มหาภูตานิ อุปาทาย รูปญเจติ ทฺวิธิ
เจติ รูปิ เอกาทสฺวิเรน สงฺคหํ คจฺจติ.

๔. กถํ ? ปจฺจวีธตฺต อธิปธตฺต
เตสฺยธตฺต วายธตฺต จ มหาภูตฺตปฺนฺนํ.

๕. จกฺขุ โสถํ ฆานํ ชิวหา
กาโย จ ปสาทฺตปฺนฺนํ.

รูปสมุทเทสสังคหะ

๓. รูปนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. มหาภูตรูป ๔

๒. อุปาทयरูป รูปที่อาศัยมหาภูต-
รูป ๔

รวมกันเข้ามี ๑๑ หมวดด้วยกัน.

๔. รูป ๑๑ หมวดนั้น ได้แก่รูปอะไร
บ้าง ? ที่ชื่อว่า มหาภูตรูป คือ

๑. ปฐวีธตฺต ได้แก่ ธตฺตดิน

๒. อธิปธตฺต ได้แก่ ธตฺตน้ำ

๓. เตสฺยธตฺต ได้แก่ ธตฺตไฟ

๔. วายธตฺต ได้แก่ ธตฺตลม.

ปสาทรูป

๕. ที่ชื่อว่า ปสาทรูป มี ๕ คือ

๑. จกฺขุปสาท ได้แก่ ปสาทคือ

จักขุ

๒. โสถปสาท ได้แก่ ปสาทคือโสตะ

๓. ฆานปสาท ได้แก่ ปสาทคือฆานะ

๔. ชิวหาปสาท ได้แก่ ปสาทคือชิวหา

๕. กายปสาท ได้แก่ ปสาทคือกาย.

คุณเอมอร ปานบุญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โคจรรูป

๖. รูป สทโท คนุโธ รโส
อาไปธาดุวิวิชฺฐิตภูตตตยสงฺขาทํ โฝฏ-
จพฺพญจ โจรรูปนฺนาม.

๖. ชื่อว่า โจรรูป มี ๗ คือ
๑. รูปโคจร ได้แก่ อารมณฺ์ คือ รูปะ
 ๒. สัททโคจร ได้แก่ อารมณฺ์ คือ สัททะ
 ๓. คันธโคจร ได้แก่ อารมณฺ์ คือ คันธะ
 ๔. รสโคจร ได้แก่ อารมณฺ์ คือ รส
 - ๕ - ๗. โฝฏฐัพพโคจร ได้แก่ อารมณฺ์ คือ โฝฏฐัพพะ กล่าวคือ ภูตรูป ทั้ง ๓ เว้น อาไปธาดุ.

ภาวะรูป

๗. อิตฺถตฺตํ บุริสฺตตฺตญจ ภาว-
รูปนฺนาม.

๗. ชื่อว่า ภาวะรูป มี ๒ คือ
๑. อิตถิภาวะ ได้แก่ ความเป็นหญิง
 ๒. บุริสภาวะ ได้แก่ ความเป็นชาย.

หทัยรูป

๘. หทยวตฺต หทยรูปนฺนาม.

๘. หทัยวัตถุ ชื่อว่า หทัยรูป.

ชีวิตรูป

๙. ชีวิตินฺหฺริยํ ชีวิตรูปนฺนาม.

๙. ชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ชีวิตรูป.

อาหารรูป

๑๐. กวพิงกาโร อานาโร อาหาร-
รูปนุนาม.

๑๐. กวพิงการาหาร ชื่อว่า อาหารรูป.

นิคม

๑๑. อิติ ๑ อฏฐารสวิธมเปตี รูป
สภาวะรูป สลักขณรูป นิปผันนรูป
รูปรูป สัมมสนรูปนุติ ๑ สงคห
คจจติ.

๑๑. รูป ๑๘ ดังได้กล่าวมานี้ เรียก
รวม ๆ กันว่า

๑. เรียกว่า สภาวะรูป
๒. เรียกว่า สลักขณรูป
๓. เรียกว่า นิปผันนรูป
๔. เรียกว่า รูปรูป
๕. เรียกว่า สัมมสนรูป.

ปริเจทรูป

๑๒. อากาสธาตุ ปริเจทรูปนุนาม.

๑๒. อากาสธาตุ ชื่อว่า ปริเจทรูป.

วิญญัตติรูป

๑๓. กายวิญญตติ วจีวิญญตติ
วิญญตติรูปนุนาม.

๑๓. ชื่อว่า วิญญัตติรูป มี ๒ คือ

๑. กายวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางกาย
๒. วจีวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางวาจา

คุณेमอร ปานบุญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วिकารรูป

๑๔. รูปสุส ลหุตตา รูปสุส มุทุตา
รูปสุส กมฺมณฺณตตา วิญญตฺตติทวยณฺจ
วิการรูปนฺนาม.

๑๔. ชื่อว่า **วิการรูป** มี ๕ คือ
๑. รูปลหุตตา ความเบาแห่งรูป
๒. รูปมุทุตา ความอ่อนแห่งรูป
๓. รูปกัมมัญญตตา ความสมควร
แก่การงานของรูป
๔ - ๕ วิญญตฺตติรูปทั้ง ๒.

ลักษณะรูป

๑๕. รูปสุส อุปจโย รูปสุส
สนฺตติ รูปสุส ชรตตา รูปสุส
อนิจฺจตตา ลักษณะรูปนฺนาม.

๑๕. ชื่อว่า **ลักษณะรูป** มี ๔ คือ
๑. รูปอุปจยะ ความบังเกิดขึ้นของรูป
๒. รูปสันตติ ความสืบต่อของรูป
๓. รูปชรตตา ความทรุดโทรมแห่งรูป
๔. รูปอนิจจตตา ความไม่เที่ยงแห่งรูป.

นิคม

๑๖. ชาติริูปเมว ปเนตฺถ อุปจย-
สนฺตตินาเมน ปจฺจตฺตติ เอกาทสวิธมฺเปตฺติ
รูปิ อฏฺฐวิสฺติริวิํ โหติ สรฺูปวเสน.

๑๖. ก็ในรูปสมมุทเทศสังคหะนี้ชาติริูป
เท่านั้น ท่านกล่าวไว้โดยชื่อว่ารูปอุปจยะ
และรูปสันตติ เพราะฉะนั้นรูปทั้ง ๑๑ หมวด
นี้ ว่าโดยสรูปจึงมี ๒๔ รูป

๑๗. กถิ :

๑๗. รูป ๒๔ อะไรบ้าง :

คุณไพลิน จารุสมบัติ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภูตปุปฺสาทวิสยา

ภาโว หทยมิจุจปี

ซีวิตาหารรูเปหิ

อฏฺฐารสวิธํ ตถา.

ปริจฺเจโท ๑ วิญญตฺตติ

วิกาโร ลกฺขณนฺติ ๑

อนิปฺผนฺนา ทส เจติ

อฏฺฐวีสวิธมฺภเว.

รูปมี ๒๘ รูป คือ

นิปฺผันนรูป มี ๑๘ คือ

๑. ภูตรูป ๔
๒. ปุสาทรูป ๕
๓. วิสยรูป ๔
๔. ภาวรูป ๒
๕. หทยรูป ๑
๖. ซีวิตรูป ๑
๗. อาหารรูป ๑.

อนิปฺผันนรูป มี ๑๐ คือ

๑. ปริจฺเจทรูป ๑
๒. วิญญตฺตติรูป ๒
๓. วิการรูป ๓
๔. ลักฺขณรูป ๔

อฺยเมตฺถ รูปสมฺมุทเทโส.

นี่เป็นรูปสมมุทเทสสังคหะ รวมรูปโดยย่อ
ในรูปสังคหวิภาคนี่.

คุณไพลิน จารุสมบัติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปวิภาค

๑๘. สัพพัญญุ ปเนตฺติ รูปิ อเหตุกํ
สปปัจจยํ สาสวํ สงฺขตํ โลกียํ กามาวจรํ
อนารมฺมณํ อปฺปหาตพฺพเมวาทิ เอกวิธมฺปิ
อชฺชุตฺตติกาพหิราทิวเสน พหุธา เกทํ
คจฺจตีติ.

๑๙. กถํ ? ปสาทสงฺฆาตํ ปญฺจ-
วิธมฺปิ อชฺชุตฺตติกรูปนฺนาม, อิตริ
พหิรกรูปนฺนาม.

รูปวิภาคสังคหะ

สังคหะว่าด้วยการจำแนกรูป

๑๘. ก็แลรูปนี้ทั้งหมด แม้มี
อย่างเดียว คือ

๑. อเหตุกรูป รูปที่ไม่มีเหตุ
๒. สปปัจจยรูป รูปที่เป็นไปกับด้วย
ปัจจย

๓. สาสวรูป รูปที่เป็นไปกับด้วย
อาสวะ

๔. สังขตรูป รูปที่ปัจจยปรุงแต่ง

๕. โลกียรูป รูปที่ประกอบในโลก

๖. กามาวจรรูป รูปที่เป็นกามาวจร

๗. อนารมมณรูป รูปที่ไม่มีอารมณ์

๘. อปฺปหาตพฺพรูป รูปอันมรรค

ไม่พึงละ

ย่อมถึงประเภทหลายประการ ด้วยสามารถ
เป็นอชฌัตติกรูปและพหิรรูปเป็นต้นแล.

๑๙. รูปภายในและรูปภายนอก
ข้อนี้ เป็นอย่างไร ?

๑. รูปแม้ทั้ง ๕ อย่าง เรียกว่า
ปสาทรูป ชื่อว่า อชฌัตติกรูป รูปภายใน.

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

๒. รูปนอกนี้อีก ๒๓ ชื่อว่า พหิรรูป
รูปภายนอก.

๒๐. ปสาทททยสงฆชาติ อพุทธิมปิ
วัตตกรูปนนาม, อิตริ อวัตตกรูปนนาม.

๒๐. รูปเป็นวัตตและไม่เป็นวัตต
๑. รูปแม้ทั้ง ๖ อย่าง คือปสาทรูป
& ททยรูป ๑ ชื่อว่า วัตตกรูป รูปเป็นวัตต,
๒. รูปนอกนี้ ๒๒ ชื่อว่า อวัตตกรูป
รูปไม่เป็นวัตต.

๒๑. ปสาทวิญญตติสงฆชาติ สตต-
วิธมปิ ทวารรูป นาม, อิตริ
อทวารรูป.

๒๑. รูปเป็นทวารและไม่เป็นทวาร
๑. รูปแม้ทั้ง ๗ คือ ปสาทรูป &
วิญญตติรูป ๒ ชื่อว่า ทวารรูป รูปที่
เป็นทวาร,
๒. รูปนอกนี้ ๒๑ ชื่อว่า อทวารรูป
รูปไม่เป็นทวาร.

๒๒. ปสาทภาวชีวิตสงฆชาติ อฏจ-
วิธมปิ อินทริยรูป นาม, อิตรรณินทริย-
รูป.

๒๒. รูปเป็นอินทริยและไม่เป็นอินทริย
๑. รูปทั้ง ๘ คือ ปสาทรูป &
ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ ชื่อว่า อินทริยรูป
รูปเป็นอินทริย
๒. รูปนอกนี้ ๒๐ ชื่อว่า อนินทริยรูป
รูปไม่เป็นอินทริย.

๒๓. ปสาทวิสัยสงฆชาติ ทวาทส-
วิธมปิ โอฟาริกรูป สนตติเกรูป
สปรปฏิมรูปญจ, อิตริ สุขุมรูป ทูเรรูป

๒๓. รูปหยาบเป็นต้น
๑. รูปแม้ทั้ง ๑๒ คือ ปสาทรูป &
วิสัยรูป ๗

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)
อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

อปปฏิมรูปญจ.

ชื่อว่า โอฟาริกรูป รูปที่หยาบ
สันติเกรูป รูปที่ใกล้
สัปปฏิมรูป รูปที่กระทบได้

๒. รูปนอกนี้ ๑๖

ชื่อว่า สุขุมรูป รูปที่ละเอียด
ทุเรรูป รูปที่ไกล

อปัปฏิมรูป รูปที่กระทบไม่ได้.

๒๔. กมฺมชฺมุปาทินนกรูป, อิตร-
มฺนุปาทินนกรูป.

๒๔. ๑. กัมมชรูป คือรูปที่เกิดจาก
กรรม ชื่อว่า อูปาทินนกรูป รูปที่กรรม
อันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิเข้ายึด
ครอง.

๒. รูปนอกนี้ชื่อว่า อนุปาทินนกรูป
รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิ
ไม่ได้ยึดครอง.

๒๕. รูพายตนํ สนิทฺสสนรูป,
อิตรมนิทฺสสนรูป.

๒๕. ๑. อายตนะ คือรูปารมณ
ชื่อว่า สนิทฺสสนรูป รูปที่มีการเห็นได้

๒. รูปนอกนี้ชื่อว่า อนิทฺสสนรูป
รูปที่มีการเห็นไม่ได้.

๒๖. จกฺขฺวาทิตุหฺยํ อสมฺปตฺตวเสน,
ฆานาทิตตฺยํ สมฺปตฺตวเสนาติ ปญฺจวิธมฺปิ
โคจรคฺคาหิกรูป, อิตฺรํ อโคจรคฺคาหิกรูป.

๒๖. ๑. ปสาทรูปแม้ทั้ง ๕ คือ
ปสาทรูป ๒ มีจักขุปสาทเป็นต้น ด้วย
สามารถเป็นอสัมผัสตตคหาหะรับอารมณ์ที่
ไม่มาถึงตัวได้ ปสาทรูป ๓ มีฆานปสาท

เป็นต้น ด้วยสามารถเป็นสัมปัตตคาหะ
รับอารมณ์ที่มาถึงตัว ชื่อว่า โคจรคาหิกรู
รูปที่รับอารมณ์

๒. รูปนอกนี้ ๒๓ ชื่อว่า อโคจ-
รัคคาหิกรู รูปที่ไม่รับอารมณ์.

๒๗. วณฺเณ คนฺโห รโส โอชา
ภุตจตุกฺกณเจติ อฏฺฐวิธมฺปิ อวินิพฺโภครู
ปิตริ วินิพฺโภครู.

๒๗. ๑. รูปแม่ทั้ง ๘ คือ ๑. วัฒนธรรม
๒. คันธะ ๓. รส ๔. โอชา และ ๕ - ๘.
ภุตรูป ๔ ชื่อว่า อวินิพโภครูป รูปที่
แยกไม่ได้,

๒. รูปนอกนี้ ๒๐ ชื่อว่า วินิพโภครูป
รูปที่แยกกันได้.

สังคหาลา

๒๘. อิจฺเจวมฏฺฐวีสิติ -
 วิธมฺปิ จ วิจฺขณา
 อชฺฌมตฺติกาภิเษเทน
 วิภฺษนฺติ ยถารหํ.
 อยมตฺถ รุปรวิภาโค.

๒๘. นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมจำแนกรูป
๒๘ อย่าง โดยประเภท มีอชฌมตติกา-
รูป เป็นต้น ตามควร ด้วยประการ
ฉะนี้.

นี่เป็นรูปวิภาคสังคหะในรูปสังคหวิภาคนี่.

นางสารักษ์ประนาท (จำเรณฺสุข บุนนาค)
อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

รูปสมมุตฐานนัย

๒๙. กมมัม จิตตัม อุตฺ อหาโร
เจติ จตฺตารี รูปสมมุตฐานานิ นาม.

รูปสมมุตฐานนัย

๒๙. ที่ชื่อว่า รูปสมมุตฐานมี ๔ คือ
๑. กรรม
๒. จิต
๓. อุตฺ
๔. อาหาร.

กัมมสมมุตฐาน

๓๐. ตตฺถ กามาวจรํ รูปาวจรนฺเจติ
ปญฺจวิสตีติธมฺปิ กุสลากุสลกมฺมมภิสงฺขตํ
อชฺฌตฺตติกสนฺตนาเน กมฺมสมมุตฐานรูปิ
ปฏิสนฺธิมุปาทาย ขณฺเณ ขณฺเณ สมฺภูชาเปติ.

๓๐. ในบรรดารูปสมมุตฐานทั้ง ๔ นั้น
กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ปรุงแต่งทั้ง
๒๕ ดวง คือ

- กามาวจรอกุศลกรรม ๑๒ ดวง
- กามาวจรกุศลกรรม ๘ ดวง
- รูปาวจรกุศลกรรม ๕ ดวง

ย่อมยังรูปที่มีกรรมเป็นสมมุตฐานให้เกิดขึ้น
ทุก ๆ ขณะจิต ตั้งแต่ปฏิสนธิไป.

จิตตสมมุตฐาน

๓๑. อรูปวิปากทฺวิปญฺจวิญญานวนฺชิตฺตํ
ปญฺจสตฺตติวิธมฺปิ จิตตํ จิตฺตสมมุตฐานรูปิ
ปจฺจมวฺจคฺมุปาทาย ชายนฺตเมว สมฺภูชาเปติ.

๓๑. จิต ๗๕ ดวง เว้นอรูปาวจร-
วิปากจิต ๔ ดวง ทวิปัญญวิญญาณจิต
๑๐ ดวง ย่อมยังรูปที่มีจิตเป็นสมมุตฐาน
ให้เกิดขึ้น ตั้งแต่ภวังคจิตดวงแรกไปที่เดียว.

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค)

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

๓๒. ตตฺถ อปฺปนาชวณํ อิริยาปถมฺปิ
สนฺนาเมติ.

๓๓. โวฏฐัพพณกามาวจรชวณาภิญญา
ปน วิญญตฺติมฺปิ สมฺภูจฺาเปเนติ.

๓๔. โสมนสฺสชวณานิ ปเนตฺถ
เตรส หสนมฺปิ ชเนเนติ.

๓๕. สีสฺตฺถุโณหตุสมณฺวาทา เตชฺธาตฺถ
จิตฺติปฺตฺตาว อุตฺตสมฺภูจฺานรูปิ อชฺฌตฺตฺตฺถ
พหิตฺถา จ ยถารหิ สมฺภูจฺาเปติ.

๓๒. ในจิต ๗๕ ดวงนั้น อธิปนา-
ชวณจิต ๒๖ ดวง ย่อมอุดหนุนอิริยาบ
ทั้ง ๔.

๓๓. ก็โวฏฐัพพณจิต ๑ ดวง
กามาวจรชวณจิต ๒๙ ดวง
อภิญาจิต ๒ ดวง
จิต ๓๒ ดวงนี้ ย่อมยังวิญญัตติรูปให้
เกิดขึ้น.

๓๔. ก็ในจิต ๓๒ ดวงนี้ โสมนัสส-
ชวณจิต ๑๓ ดวง ย่อมยังการยิ้มแย้ม
ให้เกิด.

อุตฺตสมฺภูจฺาน

๓๕. เตชฺธาตฺถ ที่มีชื่อ ๒ อย่าง
คือ

๑. สีสฺตฺถุ

๒. อุณฺหตุ

ที่ถึงฐิติขณะแล้ว ย่อมยังรูปที่มีอุตฺตเป็น
สมฺภูจฺานให้เกิดขึ้น ในภายใน และใน
ภายนอกตามควร.

นางสารักษ์ประนาท (จำเรณฺสุช บุนนาค)

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

อาหารสมมุฐาน

๓๖. โยชาสงฆาโต อหาโร
อาหารสมมุจानรูป อชฺโฆณหรณกาล
จานปฺปตฺโตว สมมุจาเปติ.

๓๖. อาหารกล่าวคือโยชา ที่ถึง
จิตขณะแล้ว ย่อมยังรูปที่มีอาหารเป็น
สมมุฐานให้เกิดขึ้น ในกาลเป็นที่สิ้นกิน
เข้าไป.

เอกสมมุฐาน

๓๗. ตตฺถ หทยินฺทริยรูปานิ
กम्मชานเณว.

๓๗. ในบรรดารูปทั้งหลายเหล่านั้น

- ๑. หทยรูป
- ๒. อินทริยรูป ๘

ชื่อว่า กัมมชรูปเกิดแต่กรรมอย่างเดียว.

๓๘. วิญญตฺติทฺทหํ จิตฺตชเมว.

๓๘. วิญญัตติรูปทั้ง ๒

ชื่อว่า จิตตชรูป เกิดแต่จิตอย่างเดียว.

ทวิสมมุฐาน

๓๙. สทฺโท จิตฺโตตฺตฺโต.

๓๙. สัททรูปคือเสียง ชื่อว่า

จิตโตตฺตฺตรูป เกิดแต่จิตและอตุ.

ติสมมุฐาน

๔๐. ลหฺตาทิตฺตฺตํ อตุจิตฺตาทาหาเรหิ
สมฺภอติ.

๔๐. วิการรูป ๓ มีลหฺตารูปเป็นต้น

ย่อมเกิดจากอตุ ๑ จิต ๑ อาหาร ๑.

นางสารักษ์ประนาท (จำเรณฺสุช บุนนาค)

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงและนางสุนทรภักดีและนายบำรุง บุนนาค เจ้ากรรมนายเวร

๐
๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

จตุสมุฏฐาน

๔๑. อวินิพโกครูปานิ เจว
 อากาศธาตุ ๑ จตุสมุฏฐานิ.

๔๑. อวินิพโกครูป ๘ อากาศธาตุ
 ๑ เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ คือ กรรม
 จิต อุตฺ และอาหาร.

นกุโตจิสมุฏฐาน

๔๒. ลกขณรูปานิ น กุโตจิปิ^๒
 ขายนุตีติ.

๔๒. ลักขณรูป ๔ ย่อมเกิดโดยไม่
 ต้องอาศัยสมุฏฐานชนิดใดชนิดหนึ่ง.

สังคหคาถา

๔๓. อฏฐารส ปณฺณรส
 เตรส ทฺวาทสชาติ ๑
 กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร-
 ธานี โหนฺติ ยถากมฺ.

๔๓. กัมมชรูป มี ๑๘ จิตตชรูป มี ๑๕
 อุตฺชรูป มี ๑๓ และอาหารชรูป
 มี ๑๒ ตามลำดับ.

๔๔. ขายมานาทิรูปานํ
 สภาวตฺตา หิ เกวลํ
 ลกฺขณานิ น ขายนฺติ
 เกหิจฺติ ปกาสิตํ.
 อยเมตฺถ รูปสมุฏฐานนโย.

๔๔. ท่านอาจารย์ทั้งหลาย ได้ประกาศไว้
 ว่า ลักขณรูปทั้ง ๔ ย่อมไม่เกิดจาก
 สมุฏฐานอะไร ๆ เพราะเป็นสภาวรูป
 ที่เกิดอยู่เป็นต้น ทั้งหลายอย่างเดียว.
 นี้เป็นรูปสมุฏฐานนัยในรูปสังคหวิภาคนี.

^๑ น. จตุหิ สมุฏฐานิ.

^๒ น. ปีติ สหุโท น ทิสฺสตี.

กลาปโยชนา

๔๕. เอกบุปฺปาทา เอกนิโรธา
เอกนิสฺสยา จ สหฺวุตฺติโน เอกวีสฺติ
รูปกลาปา นาม.

๔๖. ตตฺถ ชีวิตํ อวินิพฺโภาครูปญฺจ
จกฺขุณา สห จกฺขุทสกฺกนฺติ ปฺจุจฺจติ.
ตถา โสตาทีหิ สทฺฐี โสตทสกํ ฆานทสกํ
ชีวฺหาทสกํ กายทสกํ อิตฺถิภาวทสกํ
ปฺริสภาวทสกํ วตฺถทสกญฺเจติ ยถากฺกมํ
โยเชตพฺพํ. อวินิพฺโภาครูปเมว ชีวิตน
สห ชีวิตนวกฺกนฺติ ปฺจุจฺจตีติ. อิเม
นว กมฺมสมฺภูจฺานกลาปา.

๑ จ. ปุมภาวทสกํ.

คำประกอบกลาป

รูปกลาปลังคหะ

๔๕. ที่ชื่อว่า รูปกลาป มี ๒๑
กลาป มีความเป็นไปร่วมกัน คือ
๑. เอกบุปฺปาทา เกิดพร้อมกัน
๒. เอกนิโรธา ดับพร้อมกัน
๓. เอกนิสฺสยะ มีวัตถุที่อาศัย
ชนิดเดียวกัน.

กัมมสมภูจฺานกลาป

๔๖. ในรูปกลาปทั้งหลายเหล่านั้น
รูปกลาปที่มีกรรมเป็นสมภูจฺาน มี ๙
กลาปเหล่านี้ คือพึงประกอบตามลำดับ
ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ชีวิตรูป ๑ อวินิพฺโภาครูป ๘
พร้อมด้วยจักขุปสาท ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า จักขุทสกกลาป คือ กลาปมี
จักขุปสาทเป็นที่ ๑๐.

๒. ชีวิตรูป ๑ อวินิพฺโภาครูป ๘
พร้อมด้วยโสตปสาท ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า โสตทสกกลาป คือกลาปมี

คุณเจตสมบุรณํ นุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง นุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

โสตปสาทเป็นที่ ๑๐.

๓. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
พร้อมด้วยฆานปสาท ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า ฆานทสกกลาป คือ กลาปมี
ฆานปสาท เป็นที่ ๑๐.

๔. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘ พร้อม
ด้วยชีวหาปสาท ๑ รวมเป็น ๑๐ เรียกว่า
ชีวหาทสกกลาป คือกลาปมีชีวหาเป็นที่ ๑๐.

๕. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘ พร้อม
ด้วยกายปสาท ๑ รวมเป็น ๑๐ เรียกว่า
กายทสกกลาป คือกลาปมีกายปสาทเป็น
ที่ ๑๐.

๖. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
พร้อมด้วยอิตถีภาวะ ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า อิตถีภาวะทสกกลาป คือ กลาป
มีอิตถีภาวะเป็นที่ ๑๐.

๗. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
พร้อมด้วยปุริสภาวะ ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า ปุริสภาวะทสกกลาป คือ กลาปมี
ปุริสภาวะเป็นที่ ๑๐.

๘. ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
พร้อมด้วยหทัยวัตถุ ๑ รวมเป็น ๑๐
เรียกว่า วัตถุทสกกลาป คือ กลาปมี
หทัยวัตถุเป็นที่ ๑๐.

คุณเจตสมบุรณ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

๙. อวินิปโกครูป ๘ พร้อมด้วย
ชีวิตรูป ๑ รวมเป็น ๙ เรียกว่าชีวิตนวก-
กลาป คือ กลาปมีชีวิตรูปเป็นที่ ๙.

จิตตสมุฏฐานกลาป

๔๗. อวินิปโกครูปมฺปน สุตฺตญฺจกั
ตเทว กายวิญญตฺตติยา สห กายวิญญตฺติ-
นวกั วิญญตฺตติสทฺเทหิ^๑ วจฺจิตฺตวิญญตฺตติสทฺ
ลหุตาทิหิ เอกาทสกั กายวิญญตฺติ-
ลหุตาทิหิ ทฺวาทสกั วจฺจิตฺตวิญญตฺตติสทฺ-
ลหุตาทิหิ เตรสกณฺเจติ อิเม จ
จิตตสมุฏฐานกลาปา.

๔๗. รูปกลาปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
มี ๖ กลาปเหล่านี้ คือ

๑. อวินิปโกครูป ๘ เรียกว่า
สุตฺตญฺจกกลาป คือ กลาปมีอวินิปโกครูป
เป็นที่ ๘ อย่างเดียวเท่านั้น

๒. อวินิปโกครูป ๘ นั้นนั่นเอง
พร้อมด้วยกายวิญญตฺตติ ๑ รวมเป็น ๙
เรียกว่า กายวิญญตฺตตินวกกลาป คือ
กลาปมีกายวิญญตฺตติ เป็นที่ ๙

๓. อวินิปโกครูป ๘ พร้อมด้วย
วจฺจิตฺตวิญญตฺตติ ๑ สัทฺทรูป ๑ รวมเป็น
๑๐ เรียกว่า วจฺจิตฺตวิญญตฺตติสทฺกกลาป คือ
กลาปมีวจฺจิตฺตวิญญตฺตติ เป็นที่ ๑๐

๔. อวินิปโกครูป ๘ พร้อมด้วย
วិการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น รวมเป็น

^๑ สฺ. วจฺ...สทฺเทหิ จ สห วจฺ ...ทสกั ลหุตาทิหิ
สทฺธิ ลหุตาทเอกาทสกั, กาย ... ลหุตาทิ ทฺวาทสกั
วจฺ ... ลหุตาทิ เตรสกณฺเจติ.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

๑๑ เรียกว่า ลหุตาทสกกกลาป คือ กลาปมีลหุตาทิรูป เป็นที่ ๑๑

๕. อวินิพโยครูป ๘ พร้อมด้วย กายวิญญัตติ ๑ วิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น รวมเป็น ๑๒ เรียกว่า ลหุตาทิทวา-ทสกกกลาป คือ กลาปมีลหุตาทิรูป เป็นที่ ๑๒

๖. อวินิพโยครูป ๘ พร้อมด้วย วจีวิญญัตติ ๑ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น รวมเป็น ๑๓ เรียกว่า ลหุตาทิเตรสกกกลาป คือ กลาปมีลหุตาทิรูป เป็นที่ ๑๓.

อุตฺตสมฺภูฏานกฺลาป

๔๘. สุทฺตฺฏฐกํ สทฺททฺทวํ ลหุตาทสกกํ สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกกญฺเจติ อิมเ จตฺตารเ อุตฺตสมฺภูฏานกฺลาปเ.

๔๘. รูปกลาปที่มีอุตฺเป็นสมฺภูฏาน มี ๔ กลาปเหล่านี้ คือ

๑. อวินิพโยครูป ๘ เรียกว่า สุทฺธัฏฐกฺกลาป คือ กลาปมีอวินิพโยครูป เป็นที่ ๘

๒. อวินิพโยครูป ๘ พร้อมด้วย สัททรูป ๑ รวมเป็น ๙ เรียกว่า สัทททวก-กลาป คือกลาปมีสัททรูปเป็นที่ ๙

๓. อวินิพโยครูป ๘ พร้อมด้วย วิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น รวมเป็น

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

๑๑ เรียกว่า ลหุตาทะกาทสกกลากป คือ
กลากปมีลหุตาทิรูป เป็นที่ ๑๑

๔. อวินิพโกครูป ๘ พร้อมด้วย
สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น
รวมเป็น ๑๒ เรียกว่า ลหุตาทิทะวาทสกกลากป
คือกลากปมีลหุตาทิรูป เป็นที่ ๑๒.

อาหารสมุฏฐานกลากป

๔๙. สัทธัญญกั ลหุตาทะกาทสกณเจติ
อิเม เทว อาหารสมุฏฐานกลากปา.

๔๙. รูปกลากป ที่มีอาหารเป็น
สมุฏฐานมี ๒ กลากปเหล่านี้ คือ

๑. อวินิพโกครูป ๘ เรียกว่า
สัทธัญญกกลากป คือ กลากปมีอวินิพโกครูป
เป็นที่ ๘

๒. อวินิพโกครูป ๘ พร้อมด้วย
วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น รวมเป็น
๑๑ เรียกว่า ลหุตาทะกาทสกกลากป มี
ลหุตารูป เป็นที่ ๑๑.

นิคม

๕๐. ตตฺถ สัทธัญญกั สัททททททเจติ
เทว อุตฺตสมุฏฐานกลากปา พหิทฺธาปี
ลพฺทณฺติ, อวเสสา ปน สพฺเพปี
อชฺฌตฺติกเมวาทิ.

๕๐. ในรูปกลากปทั้งหลายเหล่านั้น
รูปกลากปที่มีอุตฺตเป็นสมุฏฐานทั้ง ๒ คือ

- ๑. สัทธัญญกกลากป
- ๒. สัทททททกลากป

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ย่อมนมีได้ในภายนอกเท่านั้น ส่วนกลาป
ที่เหลือแม้ทั้งหมด ย่อมนมีได้ในภายใน
เท่านั้น.

สังคหคาถา

๕๑. กัมมจิตโตตฺตูกาหาร -

สมฺภูจฺจนา ยถากุณฺม
น ว จตุโร เทวติ
กลาปา เอกวีสติ.

กลาปานํ ปริจฺเจท -

ลกฺขณตฺตทา วิจฺจขณฺนา
น กลาปํคฺมิจฺจาหุ
อาภาสํ ลกฺขณานิ จ.

อฺยเมตฺถ กลาปโยชนา.

๕๑. กัมมสมฺภูจฺจนา มี ๙ กลาป จิตต-
สมฺภูจฺจนา มี ๖ กลาป อุตฺตสมฺภูจฺจนา
มี ๔ กลาป อาหารสมฺภูจฺจนา มี ๒
กลาปตามลำดับรวมเป็น ๒๑ กลาป.

ผู้มีปัญญาทั้งหลายกล่าววาทาสาธาตุ
๑ ลักษณะรูป ๔ ว่า ไม่เป็นองค์ของ
กลาป เพราะความที่วาทาสาธาตุและ
ลักษณะรูป เป็นธรรมชาติ เครื่องหมาย
การกำหนด ซึ่งกลาปทั้งหลายเท่านั้น.

นี้เป็นคำประกอบกลาปในรูปสังคหวิภาคนัน

รูปปวัตตติกม

๕๒. สพฺพพานิปี ปเนตานิ รูปานิ
กามโลเก ยถารหํ อญฺุณานิ ปวตฺตติยํ

รูปปวัตติกมะ

ลำดับรูปปวัตติ

๕๒. ก็รูปเหล่านี้แม้ทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นในปวัตติกกาลในโลก คือกามภูมิ

คุณเจตสมบุรณํ บุณนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุณนาค และเจ้ากรรมนายเวร

อุปลพฺพนฺติ.

ครบบริบูรณ์ ไม่บกพร่องทุกประการได้
ตามควร.

รูปในปฏิสนธิกาลในกามภูมิ

สังเสทชนุคฺคฺลและโอปปาตินิกุคฺคฺล

๕๓. ปฏิสนธิมฺปน สํเสทชานญ-
เจว โอปปาตีกานญจ จกฺขุโสตฺมาน-
ชีวฺหากายภาวตฺตฺตฺทสกฺสงฺขาทานิ สตฺต-
ทสกานิ ปาตฺถวณฺติ อุกฺกฏฺจวเสน.
โอมกฺวเสน ปน จกฺขุโสตฺมานภาวทสกานิ
กทาจิ น ลพฺพนฺติปิ ตสฺมา เตสํ
วเสน กฺลาปฺหานิ เวทิตพฺพา.

๕๓. ส่วนในปฏิสนธิกาล สำหรับ
สังเสทชนุคฺคฺลและโอปปาตินิกุคฺคฺล ย่อม
ปรากฏทสกฺกฺลาปด้วยอำนาจ เป็นอุกฺกฏฺฐะ
๗ ทสกฺกฺลาป คือ

๑. จักขุทสกฺกฺลาป
๒. โสิตทสกฺกฺลาป
๓. ฆานทสกฺกฺลาป
๔. ชิวหาทสกฺกฺลาป
๕. กายทสกฺกฺลาป
๖. ภาวทสกฺกฺลาป
๗. วัตถุทสกฺกฺลาป

แต่ในกาลบางครั้ง ด้วยสามารถเป็น
โอมกะ ก็ย่อมไม่ได้ ทสกฺกฺลาปทั้ง ๔ คือ

๑. จักขุทสกฺกฺลาป
๒. โสิตทสกฺกฺลาป
๓. ฆานทสกฺกฺลาป
๔. ภาวทสกฺกฺลาป

คุณเจตสมบุรณ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

เพราะเหตุฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบการลด
 กลาปในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลของ
 สังเสทขบุคคล และโอปปาติกบุคคลใน
 กามภูมิ ด้วยสามารถแห่งอุกัฏฐะและ
 โอมกะเหล่านั้น.

รูปในปฏิสนธิกาลในกามภูมิ ของคัพภเสยยกบุคคล

๕๔. คัพภเสยยกสตุตตานมฺปน กาย-
 ภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ ตีณิ ทสกานิ
 ปาตุภวณฺติ, ตตฺถาปี ภาวทสกํ กทาจิ
 น ลพฺภติ, ตโต ปรี ปน ปวตฺติกาเล
 กเมน จกฺขุทสกาทินิ ปาตุภวณฺติ.

๕๔. อนึ่ง สำหรับคัพภเสยยกสัตว์
 ในปฏิสนธิกาล ย่อมปรากฏทสกกลาป
 ๓ กลาป คือ

๑. กายทสกกลาป
๒. ภาวทสกกลาป
๓. วัตถุทสกกลาป

แม้ในทสกกลาปทั้ง ๓ นั้น บางคราว
 ภาวทสกกลาปก็ไม่เกิดแก่คัพภเสยยกสัตว์
 แต่ต่อจากปฏิสนธิกาลนั้นไป รูปกลาป
 ทั้งหลาย มีจักขุทสกกลาปเป็นต้น ย่อม
 เกิดขึ้น ในปวัตติกาลโดยลำดับ.

๕๕. อิจฺเจวํ ปฏิสนฺธิมฺปาทาย
 กम्मสมฺภูจฺจนา ทฺตฺติยจิตฺตมฺปาทาย
 จิตฺตสมฺภูจฺจนา จิตฺติกาลมฺปาทาย

๕๕. ความสืบต่อของรูปกลาปมี
 สมภูฐานทั้ง ๔ คือ

๑. กัมมสมภูฐาน ย่อมเกิดขึ้น

คุณเจตสมบูรณํ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

อุตุสมุฏฐานา โยชาผรณมุปาทาย
อาหารสมุฏฐานา เจติ จตุสมุฏฐานา
รูปกลาปสนฺตติ กามโลเก ทีปชาลา วีย
นทีโสโต วีย จ ยาวตายุกมพฺโพจฺฉินฺนา
ปวตฺตตีติ.

ตั้งแต่อุปาทาขณะของปฏิสนธิจิต
๒. จิตตสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้น
ตั้งแต่อุปาทาขณะของจิตดวงที่ ๒

๓. อุตุสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้น
ตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต

๔. อาหารสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้น
ตั้งแต่กาลที่(กลืนกินอาหารอัน)โยชาแผ่
ซึ่มซาบไป ย่อมเป็นไปในโลกทั้งกามภูมิ
ต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย จนตลอดอายุขัย
เหมือนอย่างเปลวประทีปที่ลุกโพลง และ
เหมือนอย่างกระแสน้ำไหลไป ฉะนั้น
ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

๕๖. มรณกาล ปน จฺติจฺตฺโต-
ปริสฺตฺตรสมฺจิตฺตฺสฺส จิตฺตฺกาลมุปาทาย
กมฺมชฺรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ ปุเรตฺรมุ-
ปฺนฺนานิ จ กมฺมชฺรูปานิ จฺติจฺตฺต-
สมฺกาลเมว ปวตฺตตีตฺวา นิรฺชฺฌนฺติ ตโต
ปรี จิตฺตฺชมาหารชฺรูปญจ โวจฺฉิขฺชติ
ตโต ปรี อุตุสมุฏฐานรฺูปปรมฺปฺรา จ^๑
มตฺกเพวรี สฺนุธาย ปวตฺตฺนฺติ.

๕๖. ก็ในกาล เป็นที่ใกล้จะตาย
กัมมชรูป ย่อมไม่เกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะ
ของจิตดวงที่ ๑๗ นับจากจิตจิตขึ้นไป
และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นในกาลก่อน ๆ ก็
ย่อมดับเป็นไปพร้อมกับการเป็นที่จติของ
จิตอย่างเดี๋ยวนั้น, ต่อจากนั้นไป
จิตตชรูปและอาหารชรูป ก็ย่อมจะดับไป
ต่อจากลำดับนั้น อุตุสมุฏฐานรูปย่อม
เป็นไปในกาลอื่น ๆ อีกต่อไปจนกระทั่ง
เป็นซากศพ.

^๑ จ. ส. ยาว.

คุณสถาพร อักษรราชัยพฤกษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สังคหลาดา

๕๗. อิจฺเจวํ มตฺตสตฺตานํ
 ปฺนทเว ภวฺนฺตเร
 ปฏิสฺสนฺธิมุปาทาย
 ตถารูปี ปวตฺตติ.

๕๗. รูปของสัตว์ที่ตายไปแล้ว ย่อมเกิดขึ้น
 ในภพใหม่อีกต่อไป เหมือนอย่างนั้น
 ตั้งแต่ปฏิสนธิจิต ด้วยประการ
 ดังกล่าวมาจะนี้.

รูปในปฏิสนธิกาล แห่งรูปภูมิของ โอบปาตักบุคคล

๕๘. รูปโลก ปน สานชีวหากาย-
 ภาวทสกานิ เจว อาหารชกลาปานิ จ
 น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา เตสํ ปฏิสฺสนฺธิกาเล
 จกฺขุโสตฺวตฺตฺตฺวเสน ตีณิ ทสกานิ
 ชีวิตนวกภฺเจติ จตฺตาโร กมฺมสมฺภูจฺาน-
 กลาปา, ปวตฺตติยํ จิตฺโตตฺตสมฺภูจฺานา จ
 ลพฺภนฺติ.

๕๘. ส่วนในโลกชั้นรูปภูมิ ไม่เกิด
 ทสกกลาง ๕ กลาป คือ

๑. สานทสกกลาง
๒. ชิวหาทสกกลาง
๓. กายทสกกลาง
๔. ภาวทสกกลาง
๕. อาหารชกกลาง

เพราะเหตุนั้น ในปฏิสนธิกาลของพรหม
 ทั้งหลายเหล่านั้น จึงมีทสกกลาง ๓ คือ

๑. จักขุทสกกลาง
๒. โสิตทสกกลาง
๓. วัตถุทสกกลาง

และชีวิตนวกกลางอีก ๑ จึงรวมเป็น
 กัมมสมฺภูจฺานกลาง ๔ กลาป ส่วนใน

คุณสถาพร อักษรราชัยพฤษ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ประวัติกาล ย่อมเกิดจิตตสมุฏฐานกลาป และอุตฺตสมุฏฐานกลาปแก่รูปพรหม.

๕๙. อสณฺณีสุตตานํ ปน จกฺขุ-
โสตฺวตฺตสุทฺทาทินิปี น ลพฺภนฺติ ตถา
สพฺพานิปี จิตฺตชฺรูปานิ ตสฺมา เตสํ
ปฏิสนฺธิกาเล ชีวิตนวกเมว ลพฺภติ^๑
ปวตฺตียํ จ สทฺททวนวชฺชิตมฺตฺตสมุฏฺฐานรฺูป
อติริจฺจตีติ.

๕๙. ส่วนอัสฺณฺณีสัตตพรหมทั้งหลาย
ไม่มีกลาปรูปทั้งหลาย คือ

- ๑. จักขุทสกกลาป
- ๒. โสตทสกกลาป
- ๓. วัตตทสกกลาป
- ๔. สัทททสกกลาป เป็นต้น

ทั้งจิตตชฺรูปทั้งหมด ก็ไม่มีเหมือนกันเพราะ
ฉะนั้น ในกาลที่อัสฺณฺณีสัตตพรหมเหล่านั้น
ปฏิสนฺธิจึงเกิดแต่ชีวิตนวกกลาปรูปอย่าง
เดียว และในประวัติกาลก็เหลือแต่
อุตฺตสมุฏฺฐานรฺูป เว้นสัทททสกกลาป ฉะนั้นแล.

นิคม

๖๐. อิจฺจเจวํ กามรฺูปอสณฺณี-
สงฺขาเตสฺสุ ตีสุ จานฺเนสฺสุ ปฏิสนฺธิปวตฺติ-
วเสน ทฺวิธา รฺูปปฺปวตฺติ เวทิตพฺพา.

๖๐. บัณฑิตพึงทราบความเป็นไป
แห่งรูป ๒ ประการ คือ ปฏิสนฺธิกาล
และประวัติกาลในที่ทั้ง ๓ คือ กามภฺภูมि
รูปภฺภูมิและอัสฺณฺณีสัตตภฺภูมि ด้วยประการ
ดังกล่าวมาฉะนี้.

^๑ จ. ชีวิตนวกเมว.

๖๑. อภูจวีสติ กาเมสุ
 โหนฺติ เตวีสุ รูปิสุ
 สตุตฺรเสวาสถฺยปีนํ
 อรูปเ นตฺถิ กิณฺจิปิ.
 สหฺทโท วิกาโร ชรตา
 มรณญฺโจบฺปตฺติยํ
 น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตู
 น กิณฺจิปิ น ลพฺภติ.
 อยเมตฺถ รูปฺปวตฺติกฺกโม.

๖๑. ๑. ในกามภูมิมี่รูป ๒๔ รูป
 ๒. ในรูปภูมิมี่รูป ๒๓ รูป
 ๓. ในอัสถฺยปีนํ สัตตภูมิมี่รูป ๑๗ รูป
 ๔. ในอรูปภูมิมี่ไม่มีรูปอะไรเลย.
 สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ชรตารูป ๑
 และอนิจจตารูป ๑ ไม่เกิดขึ้นใน
 ปฏิสนธิกาล แต่ในปวัตติกาล รูป
 อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะไม่เกิดขึ้น
 ไม่มี (คือเกิดขึ้นทั้งสิ้น).

นี้เป็นลำดับความเป็นไปแห่งรูป
 ในปวัตตีสังคหะนี้.

นิพพานเภท

๖๒. นิพพานมฺปน โลกุตฺตร-
 สงฺขาทํ จตฺมคฺคณาณน สจฺจิกาทพฺพิ
 มคฺคผลานมาลมฺพณฺฏํ วานสงฺขาทาย
 ตณฺหาय นิภฺขนฺตตฺตา นิพฺพานนฺติ
 ปวฺจฺจติ.

นิพพานเภท ประเภทแห่งนิพพาน

๖๒. ก็นิพพานกล่าวคือโลกุตตรธรรม
 อันมรรคญาณทั้ง ๔ พึงทำให้แจ้ง เป็นธรรม-
 ชาติ ที่เป็นอารมณ์ของมรรคญาณและ
 ผลญาณ ท่านกล่าวว่่านิพพาน เพราะเป็น
 ธรรมชาติออกจากตัณหาที่เรียกว่าวาระ.

คุณบุญรักษ์ มอญสวัสดิ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖๓. ตเทว^๑ สภาวโต เอกวิธมปิ
 สอุปาทิเสสนิพพานธาคู ออุปาทิเสส-
 นิพพานธาคู เจติ ทูวิธ^๑ โหติ
 การณปริยาเยน.

๖๔. ตถา สุญญตมนิमितตมป-
 ปณินิตตญเจติ ติวิน^๑ โหติ อาการณาทน.

๖๕. ปทมจจุตมจจนุต^๑
 อสงขตมनुตตริ^๑
 นิพพานมิตติ ภาสนนติ
 วานมุตตทา มเหลโย.

อิติ จิตต^๑ เจตสิก^๑
 รูป^๑ นิพพานมิจจุปี

๖๓. นิพพานันน^๑ แลละว่าโดยสภาวะ
 มีอย่างเดียว ว่าโดยอำนาจแห่งเหตุมี ๒
 อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาคู
๒. ออุปาทิเสสนิพพานธาคู.

๖๔. ว่าโดยความต่างแห่งอาการ
 นิพพานมี ๓ อย่าง คือ

๑. สุญญตนิพพาน
๒. อนิมิตตนิพพาน
๓. อัปปณินิตตนิพพาน.

สังคหคทา

๖๕. พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง-
 ใหญ่ทั้งหลาย ผู้ทรงหลุดพ้นแล้ว
 จากเครื่องร้อยรัด ย่อมตรัสซึ่งบท
 อันเป็นธรรม ไม่จติ อันล่วงเสียซึ่ง
 ที่สุด อันปัจจัยอะไร ๆ มิได้ปรุงแต่ง
 อันประเสริฐยิ่งนัก ชื่อว่าพระนิพพาน.

พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมทรง
 ประกาศซึ่งปรมัตถธรรม ๔ ประการ

^๑ ฉ. ตเทต.

ปรมตฺถํ ปกาเสนฺติ
จตุธฺว ตถาคตา.

อิตฺติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห

รูปสงฺคหวิภาโค นาม ฉฏฺโง ปฺริจฺเจโท.

คือจิต ๑ เจตสิก ๑ รูป ๑
นิพพาน ๑ ด้วยประการฉะนี้.

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อว่า รูปสังคหวิภาค

ในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

คุณบุญรักษ์ มอญสวัสดิ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖. รูปปริชญะทวณฺณนา

๑. เอวํ ตาว จิตฺตเจตสิกวเสน
ทฺวิริํ อภิธมฺมตฺถํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ รุปํ
ตทนนฺตรญฺจ นิพฺพานํ ทสฺเสตฺมารภนฺโต
อาห เอตฺตาวตาทิอาทิ. **สฺปฺปภาทฺป-**
ปวตฺติกา นิทฺเทสํปฏินิทฺเทสาทิวเสน
ตีหิ ปริชญะเทหิ วุตฺตปฺปภาทวฺนฺโต
ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ทฺวีหิ ปริชญะเทหิ
วุตฺตปฺปวตฺติวฺนฺโต ๑ **จิตฺตเจตสิก**
ธมฺมา เอตฺตาวตาทิ ปญฺจหิ ปริชญะเทหิ
วิภตฺตตาทิ หิ ยสฺมา ตสฺมา อิทานิ
ยถานุปฺปตฺตํ รุปํ ปวฺจจฺจตีติ โยชนา.

๒. อิทานิ ยถาปฏิญฺญาตฺวรูป-
วิภาตฺตตฺถํ มาตีกํ จเปตฺถ **สมฺมทฺเทสาทิอาทิ**

๖. พรรณนารูปปริเฉท

อธิบายสังคหคาถา

๑. ท่านพระอาจารย์ ครั้นแสดง
อรรถแห่งพระอภิธรรม ๒ ประการ คือ
จิต ๑ เจตสิก ๑ ดังพรรณนามาฉะนี้
ก่อนแล้ว บัดนี้ เมื่อจะเริ่มแสดงรูปและ
พระนิพพาน ในลำดับต่อจากรูปนั้น
จึงกล่าวว่า โดยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น
ดังนี้เป็นต้น. มีคำประกอบความว่าก็
เพราะธรรมทั้งหลาย คือจิตและเจตสิก
พร้อมทั้งมีประเภทและปวัตติกาล ได้แก่
ที่มีประเภทดังกล่าวไว้แล้วโดย ๓ ปริเฉท
ด้วยอำนาจนิเทศและปฏินิเทศเป็นต้น
และที่มีปวัตติกาลดังกล่าวไว้แล้ว โดย
๒ ปริเฉท ด้วยอำนาจปวัตติกาลและ
ปฏิสนธิกาล ท่านอาจารย์จำแนกไว้เสร็จ
แล้วด้วยคำมีประมาณเท่านั้น คือ โดย ๕
ปริเฉท ฉะนั้น บัดนี้ (ท่านพระอนุรุธาจารย์)
จะกล่าวรูปซึ่งมาถึงเข้าตามลำดับ.

๒. บัดนี้ ท่านอาจารย์หวังจะตั้ง
มาติกาเพื่อจำแนกรูป ตามที่ปฏิญญาไว้

^๑ ส. ม. อุทฺเทสนิทฺเทส...

วุดุติ. สงฺเขปโต อุทฺทิสฺนํ สมฺมทฺเทโส.

จึงกล่าวว่า รูปสมฺมทฺเทสสังคหะ สังคหะ ว่าด้วยรูปโดยย่อ ดังนี้เป็นต้น. การยก รูป ขึ้นแสดงโดยย่อ ชื่อว่า สมฺมทฺเทสนีย.

เอกวิธาทิวเสน วิภชฺชนํ วิภาโค. สมฺมจฺจาติ เอตฺตสฺมา ผลนฺติ สมฺมจฺจํ กมฺมาทโย รูปชนกปจฺจยา. จกฺขุทสฺสกาทโย กลาปา. ปวตฺตติกฺกมโต เจติ ภวกาล- สตุตฺตเกเทน รูปานํ อุปฺปตฺตติกฺกมโต.

การจำแนกรูป ด้วยอำนาจรูปอย่างเดียว เป็นต้นชื่อว่า วิภชฺชนีย. ที่ชื่อว่า สมฺมจฺจํ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นแดนเกิด ตั้งขึ้นพร้อมแห่งผล ได้แก่ ปัจจัยที่ให้รูปเกิด มีกรรมปัจจัยเป็นต้น. หมวดแห่งรูปมี จกฺขุทสฺสกกลาปเป็นต้น ชื่อว่ากลาป. คำว่า รูปปวตฺตติกฺกมสังคหะ ได้แก่ โดยลำดับ เกิดขึ้นแห่งรูปทั้งหลาย โดยความต่างกัน แห่งภพ กาล และสัตว์.

รูปสมฺมทฺเทสวณฺณนา

พรรณนารูปสมฺมทฺเทส

อธิบายมหาภูตรูป

๓. อุปฺปาทินฺนํ นานูปฺปาทินฺนํ สฺน- ตาเนสุ สสฺมภาวธาตฺวเสน มหนฺตา หุตฺวา ภูตา ปาตฺตภูตาติ มหาภูตา.

๓. สภาวธรรมที่ชื่อว่า มหาภูต เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเกิดมี คือมี ปรากฏเป็นสภาวะใหญ่ ด้วยอำนาจธาตุ พร้อมทั้งเครื่องประกอบในสันดานแห่ง อุปฺปาทินฺนํ กสังขาร และอนูปฺปาทินฺนํ กสังขาร.

จ.ส.อ.หญิงสุนีย์ พัวไพโรจน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา อเนกวิธพุกตวิเสสทสฺสเนน
 อเนกาภุตทสฺสเนน วา มหนฺตานิ
 อพุกตานิ อภุตานิ วา เอเตสุติ
 มหาภุตตา มายาการาทโย. เตหิ สมานา
 สยํ อนีลาทิสภาวาวเนว หุตฺวา^๑
 นีลาทิลูปาทयरूपทสฺสนาทิตโตติ มหาภุตตา.
 มनावวณฺณสณฺฐานาทิหิ วา สตุตฺตานิ
 วญฺจกา ยกฺขิณีอาทโย วिय มनाव-
 อิตฺติปริสฺสรूपทสฺสนาทินา สตุตฺตานิ
 วญฺจกตฺตา มหนฺตานิ อภุตานิ
 เอเตสุติ มหาภุตตา.

อีกอย่างหนึ่ง สภาวธรรมที่ชื่อว่า มหาภุต
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ปรากฏ
 แห่งความอัศจรรย์ หรือความไม่จริงมาก-
 มาย เพราะแสดงความแปลกประหลาด
 น่าอัศจรรย์หลากหลาย หรือเพราะแสดง
 ความไม่จริงเป็นอเนกประการ ได้แก่
 นักเล่นกลเป็นต้น. สภาวธรรม ที่ชื่อว่า
 มหาภุตเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เสมอ
 เหมือนกับความอัศจรรย์หรือความไม่
 จริงมากมายเหล่านั้น เพราะตนเองมี
 สภาวะไม่เป็นสีเขียวเป็นต้นเลย ก็แสดง
 อุปาทयरूपเป็นสีเขียวเป็นต้นเป็นอาทิได้.
 อีกอย่างหนึ่ง สภาวธรรมที่ชื่อว่า มหาภุต
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่มีแห่ง
 ความไม่จริงมากมายเพราะเป็นสภาวะ
 หลอกหลวงเหล่าสัตว์ โดยแสดงรูปหญิง
 และรูปชายอันน่าชบใจเป็นต้น ดุจนาง
 ยักษิณีเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้หลอกหลวงเหล่าสัตว์
 ด้วยรูปและทรวดทรงอันน่าชบใจเป็นต้น
 ฉะนั้น.

วุตฺตมฺปิ เจตํ

สมจริงดังคำที่ท่านอาจารย์พุทธัตต-
 เถระ กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธัมมมาวตาร ดังนี้ว่า

^๑ โป. หุตฺวาติ ปทํ น ทิสฺสติ.

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มหนุตตา ปาตุภูตาคติ
 มหาภูตสมาคติ วา
 วณฺจกตฺตทา อฏฺเตน
 มหาภูตาคติ สมฺมตาคติ.

อถวา มหนุตปาตุภาวโต
 มหนุตานิ ภวฺนฺติ เอเตสุ อฺปาทา-
 รฺพานิตี^๑ ภูตานิ จาติ มหาภูตานิ.

สภาวะธรรมที่เรียกว่า มหาภูต
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีปรากฏเป็น
 สภาวะใหญ่ หรือเพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่า มีสภาวะเหมือนกับความอัศจรรย์
 หรือความมีไม่จริงมากมาย หรือ
 เพราะเป็นสภาวะหลอกลวงเหล่าสัตว์
 โดยความที่มีไม่จริง.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติเหล่าใด
 ชื่อว่า ภูต เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นที่
 เกิดมีแห่งอุปาทายรูปทั้งหลายด้วย ชื่อว่า
 ใหญ่ เพราะมีปรากฏเป็นของใหญ่ด้วย
 เพราะเหตุนั้น ธรรมชาติเหล่านั้น จึงชื่อว่า
 มหาภูต.

อธิบายมหาภูตรูป

มหาภูเต อฺปาทาย ปวตฺตํ รูปิ
 อฺปาทายรูปิ. ยถิ เอวํ เอกํ มหาภูตํ
 ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตาคติอาทิจฺจนโต
 เอกกมหาภูตา เสสมมหาภูตานิ นิสฺสยา
 โหนฺตีสติ เตสมฺปิ อฺปาทายรูปตฺตาปสงฺโค

รูปที่อาศัยมหาภูตเป็นไป ชื่อว่า อุปาทายรูป.
 ถามว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะพระบาลี
 ว่า มหาภูตรูป ๓ อาศัยมหาภูตรูป ๑ ดังนี้
 เป็นต้น มหาภูตรูปแต่ละอย่าง ย่อม
 เป็นที่อยู่อาศัยแห่งมหาภูตรูปที่เหลือได้

^๑ ส. ม. อติสทฺโท น ทิสฺสติ.

^๒ อฺปาทายรูปนฺติ อลฺลตฺตสมฺมาโส อณฺณตฺต

อฺปาทายรูปนฺติปิ ทิสฺสติ.

ลียาติ.

น ยิทเมว^๒ อูปาทาเยว ปวตฺตฺรฺรูปานํ
ตํสมณฺณาสัทฺธิโต. ยณฺเหิ มหาภูเตว
อูปาทียติ สยณฺจ อณฺเณหิ อูปาทียติ
น ตํ อูปาทายรูปํ.

ยมฺปน อูปาทียเตว น เกนจิ
อูปาทียติ ตเทว อูปาทายรูปนฺติ นตฺถิ
ภูตานํ ตพฺโพหารปฺปสงฺโก. อปฺปิ
จตฺนุํ มหาภูตานํ อูปาทายรูปนฺติ
อูปาทายล็กฺษณฺนฺติ นตฺถิ ตโย
อูปาทาย ปวตฺตฺานํ อูปาทายรูปตฺตฺาติ.

เพราะเหตุนั้น มหาภูตรูปแม่ เหล่านั้น
จะพึงพ้องกันกับอุปาทายรูปละซี.

ตอบว่า จะพึงพ้องกันหาไม่ได้เพราะรูปที่ต้อง
อาศัยมหาภูตรูปนี้เท่านั้น จึงเป็นไปได้จึงจะ
เรียกว่าอุปาทายรูปนั้นได้. ความจริง รูปใด
อาศัยมหาภูตรูปนั้นแล และรูปเหล่าอื่นก็
อาศัยตนเอง รูปนั้นหาชื่อว่า อุปาทายรูปไม่.

ส่วนรูปใดอาศัยมหาภูตรูปฝ่ายเดียว รูป
อะไร ๆ อาศัยตนไม่ได้ รูปนั้นแล ชื่อว่าเป็น
อุปาทายรูป เพราะเหตุนั้น ภูตรูปทั้งหลาย
จึงไม่มีความพ้องกันกับชื่อว่า อุปาทายรูป
นั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อุปาทายรูปที่อาศัย
มหาภูตรูป ๔ ดังนี้ เป็นเครื่องกำหนดให้
ทราบถึงอุปาทายรูปเพราะเหตุนั้น ภูตรูป
ทั้งหลาย ซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๓ ประการ
เป็นไป จึงไม่จัดเป็นอุปาทายรูป.

อธิบายมหาภูตรูปได้แก่ธาตุ ๔

๔. ปตฺถนตฺถเณน ปจฺวี. ตฺร-
ปพฺพตฺตาทีนํ ปกตฺติปจฺวี วย สหชาต-

๔. ธาตุ ชื่อว่า ปฐวี เพราะอรรถว่า
เป็นที่รองรับ. มีคำที่ทำนกล่าวอธิบาย

^๑ ส. ม. ลียา อิติ นตฺถิ. ^๒ น. ยิทเมว.
^๓ ส. ม. อูปาทายรูปลกฺษณฺนฺติ.

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปานํ ปติฏฺฐาภาเวน ปกฺขายติ
อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ โหติ. ปชฺวี เหว
ธาตุ สลฺลขณณารณาทิโต นิสฺสุตฺต-
นินฺชชีวตฺถเนน สรฺรเสลาวยวธาตุสทิสฺสตา
จาติ ปชฺวีธาตุ.

ไว้ว่า ย่อมปรากฏ คือเข้าไปตั้งอยู่ โดย
เป็นที่อาศัยของรูปที่เกิดร่วมกัน เหมือน
ปฐวีปกติเป็นที่อาศัยของต้นไม้และภูเขา
เป็นต้น. ชื่อว่า ปฐวีธาตุ ด้วยอรรถว่า
เป็นธาตุ เพราะทรงลักษณะของตนไว้
เป็นต้น เพราะอรรถว่าไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะ
และเพราะเป็นเช่นกับธาตุนั้นเป็นส่วน
แห่งสรีระและภูเขา คือ ปฐวี.

อาเปติ สหชาตฺรูปานิ ปตฺตรติ
อปฺปายติ วา พฺรุเหติ วพฺุฒเตตีติ
อาโป. เตเชติ ปริปาเจติ นิสฺเสติ วา
ติฏฺฐาภาเวน เสสฺสภูตฺตตฺถยํ อุตฺตมาเปตีติ
เตโช. วายติ ทเสนตฺตฺรูปตฺตติเหตุภาเวน
ภูตฺตสงฺฆาตํ ปาเปตีติ วาโย. จตฺตสฺโส
ปเนตา ยถากุภํ กถินตฺตทฺทรวตฺต-
อุณฺหตฺตวิตฺตมฺภานตฺตตฺลขณนาติ ทฺฐสพฺพํ.

ชื่อว่า อาโป ด้วยอรรถว่าเอิบอาบ
คือซึมซาบรูปที่เกิดร่วม หรือด้วยอรรถว่า
เพิ่มพูน คือพอกพูนให้เจริญ. ชื่อว่า เตโช
ด้วยอรรถว่าให้ชุ่มร้อน คือให้อบอุ่น หรือ
ด้วยอรรถว่า ให้ย่อย คือให้ภูตฺตรูปทั้ง ๓
ที่เหลือเป็นไออุ่น ด้วยภาวะแรงกล้า.
ชื่อว่า วาโย ด้วยอรรถว่า เคลื่อนไหว
คือให้ถึงการประชุมแห่งภูตฺตรูป โดยเป็น
เหตุอุบัติของส่วนอื่น ๆ. พึงเข้าใจว่า
ก็ธาตุทั้งสี่นี้ มีลักษณะเป็นของแข็ง
เป็นของเหลว เป็นความอบอุ่นและเป็น
อาการเคลื่อนไหว ตามลำดับ.

๕. จกฺขฺวาทีนํ วจฺนตฺถโต เหนฺจฺจา
กถิโตว. ปสฺสาทฺตฺตปฺนนาม จตฺตมฺหาภูตฺตานํ

๕. อรรถวิเคราะหฺแห่งคำว่าจักขุ
เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังแล.

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ว่าด้วยปสาทรูป

ปสนุนภาวเหตุลกฺขณตฺตา. ตํ ปน ยถากฺกมํ ทฎฺฐกามตาไสตฺกามตา- ฆายิตฺกามตาสายิตฺกามตาคฺคฺสิตฺกามตา- นิทานกมุสสมฺภูจฺจานุกฺตปฺปสาทลกฺขณํ.

ชื่อว่า ปสาทรูป เพราะมีลักษณะ เป็น เหตุแห่งความผ่องใส ของมหาภูตรูปทั้ง ๔. ก็ ปสาทรูปนั้น มีลักษณะทำภูตรูปที่ มีกรรมเป็นสมุฏฐาน อันมีความประสงค์ จะดู จะฟัง จะดม จะลิ้มรส และจะสัมผัส เป็นเหตุผ่องใส.

ตตฺถ จกฺขุ ตาว มชฺฌเณ^๑ กณฺหมณฺฑลลสฺส โອกาสีรปริมาเณ อภิมฺมุเช จิตานํ สรীরสณฺจฺจานูปฺปตฺติปเทเส เตลมิว ปิจฺจปฺปูลานิ สตตฺตกฺขิปฺปูลานิ พฺยาเปตฺวา ธารณนหาปนมนฺฑน- วิชนกิจฺจจาหิ จ จตฺตฺติ ชาติตีหิ วย ขตฺติยกฺกมาโร สนฺธารณพฺนุณฺน ปรีปฺจาณ- สมฺทีรณกิจฺจจาหิ จตฺตฺติ ชาติตีหิ กตฺตฺตปการํ อุตฺตฺติตฺตาหาเรหิ อุตฺตฺตมฺภิกฺขมาณํ อายฺยุนา ปรีปฺจาณิยาณํ วนฺณนาทีหิ ปรีวาริตฺติ ยถาโยคํ จกฺขุวิญญฺณาณานาทีนํ วัตตฺตทฺ- วารภาวํ สาธเณตฺติ ปวตฺตตฺติ.

บรรดาปสาทรูปทั้ง ๕ เหล่านั้น จะ กล่าวถึงจักขุปสาทรูปก่อน จักขุปสาทรูป นั้น ชีมีชาบตลอดเยื่อตา ๗ ชั้น ประดุจ น้ำมันชีมีชาบปยุยุ่นทุกชั้น ฉะนั้น ใน ประเทศที่เกิดสรีระสังขารแห่งพวกคน ผู้อยู่ตรงหน้า ประมาณเท่าศัวรรษเส้น ใน ท่ามกลางแห่งแวงตาดำ อันธาตุทั้ง ๔ มี หน้าที่ทรงสมานให้อบอุ่นและให้เคลื่อนไหว กระทำอุปการะแล้ว ประดุจขัตติยกุมาร อันพี่เลี้ยงทั้ง ๔ มีหน้าที่อุ้มให้ทรงสนาน แต่งพระองค์ ถวายงานพัด กระทำอุปการะ ฉะนั้น อันอุตฺตจิต และอาหารคอยอุปถัมภ์ อันอายุเฝ้าบริหาร อันโคจรรูปมีรูปเป็นต้น คอยแวดล้อม ให้สำเร็จความเป็นวัตถุ

^๑ ก. มุลไปตฺตเก เสตมชฺฌเณตฺติ ทิสฺสตฺติ.

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๐๑๐

อิตรํ สสมมารจกฐติ วุจฺจติ. เอวํ
 โสตาทโยปิ ยถากุกมํ โสตพิลพฺพานฺตเร
 อํคุลิเวณิกาการํ อูปจิตตฺตฺนตฺมฺพโลมํ
 นาสิกพฺพานฺตเร อชปทสฺนฺจฺจํ
 ชิวฺหามชฺเช อูปฺพลทลคฺคสฺนฺจฺจํ
 ปทสฺมภิปฺยาเปตฺวา ปวตฺตฺนฺติ.

อิตรํ ปน จเปตฺวา กมฺมชเตชฺส
 ปติฏฺจฺจํจฺจํ เกสคฺคโลมคฺคณชคฺค-
 สุกฺขจฺมฺมานิ จ อวเสสํ สกฺลสฺริ
 ผริตฺวา ปวตฺตฺติ. เอวํ สนฺเตปิ
 อิตฺเรหิ ตสฺส สงฺกโร น โหติ
 ภินฺนลฺกฺขณตฺตา.

และทวารแห่งวิถิจิต มีจักขุวิญญาณจิต
 เป็นต้น เป็นไปตามที่ประกอบ.

ส่วนจักขุปสาทรูปนอกรนี้ เรียกว่าสสัมมาร-
 จักขุ. แม้โสตปสาทรูปเป็นต้น ก็ซึมซาบ
 ตลอดประเทศ มีอาการดั่งวงแหวน มีชน
 ตาแดงเสีงอกขึ้นแล้ว ภายในโสตะเป็น
 ไปตลอดประเทศ มีสัณฐานดั่งกับพะภายใน
 นาสิกเป็นไปตลอดประเทศ มีสัณฐาน
 ดั่งปลายกลีบดอกอุบล ในท่ามกลางชีวหา
 เป็นไปตามลำดับ ด้วยประการ ฉะนี้.

ส่วนกายปสาทรูปนอกรนี้ แม้ไปตลอด
 สรีระทุกส่วนที่เหลือลง เว้นที่ตั้งแต่ธาต
 อันเกิดแต่กรรม และปลายผม ปลายขน
 ปลายเล็บและหนังอันแห้ง. แม้เมื่อเป็น
 เช่นนี้ กายปสาทรูปนั้น ก็ไม่ปะปนกันกับ
 จักขุปสาทรูปนอกรนี้ เพราะมีลักษณะต่างกัน.

อธิบายโคจรรูป

เอกนิสฺสยฺยานิปี หิ ตาว รุปฺรสาทีนิ
 ลกฺขณภาทโต อสงฺกิณฺณานิ. กิम्ปน

จริงอยู่ โคจรรูป มีรูปและรส เป็นต้น แม้
 ที่มีที่อาศัยร่วมกัน ก็ไม่ปะปนกัน เพราะ

^๑ ม. อังคุลิเวณนาการ.

^๒ ส. ม. ภินฺนนิสฺสยลฺกฺขณตฺตา.

ภินุนนิสฺสยา ปสาทา.

มีความต่างกันแห่งลักษณะ. แต่ใจน
ปสาทรูปที่มีที่อาศัยต่างกัน จึงปะปนกันเล่า.

๖. อาไปธาดุยา สุขุมภาเวน
มุสิตํ อสกุณณยุยตุตา วุตตํ อาไป
ฯเปฯ สงฺฆาตฺตุนฺติ. กิณฺจาปี สิตฺตา
มุสิตฺวา คยฺหติ สภา ปน เตโชธาดุเย
ว. มนุเท หิ อุณฺหตุเต สิตฺพุทฺธิ
สิตฺตาสงฺฆาตฺตสฺส กสฺสจฺจิ คุณฺสฺส
อภาวโต. ตยฺหิ สิตฺพุทฺธิยา อนุวฏฺ-
จิตฺภาวโต วิญฺญาตฺติ ปารายาเร
วีย. ตถา หิ สมฺมกฺกาลे ธาตฺเป
จตฺวา ฉายํ ปวิญฺจันํ สิตฺพุทฺธิ โหติ
ตตฺเถว จิรกาลํ จิตานํ อุณฺหพุทฺธิ.

๖. เพราะความที่อาไปธาดุ อัน
ชาวโลกไม่อาจสัมผัสได้ เพราะเป็นธาตุ
ละเอียด ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า รูป
เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ กล่าวคือ
ภูตรูป ๓ เว้น อาไปธาดุ ชื่อว่า โคจรรูป.
ความเย็น อันชาวโลกย่อมสัมผัสจับต้อง
ได้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ความเย็นนั้น
ก็คือเตโชธาตุนั่นเอง. ความจริง เมื่อ
ความร้อนลดลง ชาวโลกก็รู้สึกว่าเป็น
เพราะคุณอะไร ๆ กล่าวคือ ความเย็น
ไม่มี. ความร้อนนี้นั้นอันชาวโลก ย่อมรู้สึก
ได้ เพราะความรู้สึกว่าเป็น ไม่แน่นอน
ประดุจความไม่แน่นอน ในฝั่งน้ำ ฝั่งโน้น
และฝั่งน้ำฝั่งนี้จะนั้น. เป็นความจริง
อย่างนั้น ในหน้าแล้งพวกคนที่อยู่กลางแดด
เข้าร่วมแล้ว ก็มีความรู้สึกว่าเป็น(แต่)เมื่อ
อยู่ที่ร่มนั้นแหละ นานเข้าก็จะมีความรู้สึก
ว่าร้อน.

ยฺหิ ๗ อาไปธาดุ สิตฺตา สียา
อุณฺหภาเวน สห เอกสฺมี กลกฺเป
อุปลพฺภายฺย น เจวํ อุปลพฺภติ

ก็ถ้าอาไปธาดุฟังเป็นความเย็นไซ้
ก็จะฟังค้นหาอาไปธาดุได้แน่ ในหมวด
เดียวกันกับความร้อน แต่ก็ค้นหาไม่ได้

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมา วิญญาตติ น อาโปธาคฺ
 สีสฺตตาคฺติ. เย ปน ทฺรวตฺตา อาโปธาคฺ
 สฺสา จ ผุสฺสิตฺตฺวา คฺยฺหตฺตีติ วทฺหนฺติ
 เต วตฺตพฺพฺวา ทฺรวตฺตา นาม
 ผุสฺสิตฺตฺวา คฺยฺหตฺตีติ อิทํ อายสฺมฺนฺตฺวานํ
 อภิมานมตฺตํ สฺนฺจฺจาเน วียาติ.

วฺตุตฺตฺตฺเถหฺติ โปราธเนหิ

ทฺรวตฺตาสฺหวฺตุตฺตฺตฺนิ
 ตฺิณิ ฎฺฏาณิ สฺมฺมุสฺสํ
 ทฺรวตฺตํ สฺมฺมุสฺสํมิตฺติ
 โลโกยฺมมภิณฺญวตฺติ
 ฎฺฏเต ผุสฺสิตฺตฺวา สฺนฺจฺจฺจฺจฺนํ
 มนฺสฺสา คฺยฺหเต^๑ ยถา
 ปจฺจฺกฺขฺยฺโต ผุสฺสามิตฺติ
 วิญฺญฺเวยฺยฺยา ทฺรวตฺตา ตฺถาคฺติ.

อย่างนั้น เพราะฉะนั้น ใคร ๆ จะเข้าใจ
 อาโปธาคฺว่า เป็นความเย็นไม่ได้. แต่
 พวกอาจารย์ที่พูดว่าความเหลว ชื่อว่า
 อาโปธาคฺ และอาโปธาคฺนั้น อันบุคคล
 ย่อมสัมผัสถูกต้องได้ ดังนี้ ฟังถูกท่านผู้รู้
 คัดค้านว่า คำพูดที่ว่า ธรรมดาว่าความ
 เหลว อันบุคคลย่อมสัมผัสจับต้องได้นี้เป็น
 เพียงความเข้าใจของพวกท่าน ประดุจ
 ความเข้าใจในสัจฐาน ฉะนั้น.

สมจริงดังคำที่ท่านโบราณอาจารย์
 ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

ชาวโลกนี้ สัมผัสสภูตฺรูป ๓ ซึ่งมีปกติ
 อยู่ร่วมกับความเหลว ย่อมเข้าใจ
 แน่วแน่ว่า เราสัมผัสของเหลว
 บุคคล สัมผัสสภูตฺรูปทั้งหลายแล้ว
 ย่อมยึดถือสัจฐานด้วยความเข้าใจ
 ว่า เราสัมผัสได้โดยประจักษ์ ฉันท
 บัณฺฑิตฟิงฺทราบความเป็นของเหลว
 ฉันทนั้น.

^๑ ส. ม. คณฺหฺโต.

โคจรรูปนนาม ปญจวิญญาน-
วิสัยภาวโต. คาโว อินุทริยานิ จรณติ
เอตตภาติ โคจรํ. โคจรณติ हि
อาลมพนสเสตํ นามํ. ตมุปเนตํ ปญจ-
วิธมุปี ยถากุภมํ จกขุวิญญานาที่นํ
โคจรภาवलุขณํ จกขุวาทีปฏิหนณลुขณํ
วา.

ที่ชื่อว่าโคจรรูป เพราะเป็นอารมณ์
ของปัญญาญาณจิต. ที่ชื่อว่าโคจร เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่เกี่ยวไปแห่งโค
ทั้งหลายคือแห่งอินทรีทั้งหลาย. ความจริง
คำว่ โคจรนี้เป็นชื่อของอารมณ์. ก็โคจรรูป
แม้ทั้ง ๕ ประการนั้น มีลักษณะเป็นอารมณ์
ของปัญญาญาณจิต ๕ มีจักขุปัญญาญาณจิต
เป็นต้น หรือมีลักษณะกระทบปสาทรูป
ทั้ง ๕ มีจักขุปสาทรูปเป็นต้น ตามลำดับ.

อธิบายภาวรูป

๗. อิตติยา ภาโว อิตตัตตํ.
ปฺริสสฺส ภาโว ปฺริสสฺสํ. ตตฺถ
อิตฺติลฺิงคฺนิมิตฺตกฺตฺตภาปฺเหตุภาวลฺุขณํ
อิตฺตัตตํ. ปฺริสสฺลฺิงคฺาทีเหตุภาวลฺุขณํ
ปฺริสสฺสํ. ตตฺถ อิตฺตีนํ อํคฺชาตํ
อิตฺติลฺิงคํ. สฺราธิปฺปายา อิตฺตินิมิตฺตํ.
อิตฺตีติ สฺลฺุขานนปฺจฺยภาวโต.
อวิสทฺชานคฺมนนีสฺชฺาที อิตฺติกฺตฺตํ.
อิตฺติสฺนฺฐานํ อิตฺตภาปฺไป. ปฺริสสฺลฺิงคฺาทีนํ
วฺุตฺตนเยน ทฺุฏฺพฺพานิ.

๗. ภาวะแห่งหญิงชื่อว่าอิตติภาวรูป.
ภาวะแห่งชาย ชื่อว่า ปฺริสสภาวรูป. ใน
บรรดาภาวรูปนั้น อิตติภาวรูป มีลักษณะ
เป็นเหตุแห่งเพศหญิง นิมิตหญิง ลีลาหญิง
และทรวดทรงหญิง. ปฺริสสภาวรูป มีลักษณะ
เป็นเหตุแห่งเพศชายเป็นต้น. บรรดา
ลักษณะหญิง ๔ ประการนั้น เครื่องหมาย
ของหญิง ชื่อว่า อิตติลิ่งคะ. เสียงและความ
ต้องการ ชื่อว่า อิตตินิมิต เพราะความเป็น
ปัจจัยแห่งการจำได้หมายรู้ว่าเป็นหญิง.

๖ อิตฺติตฺตฺนฺติ วตฺตพฺเพ เสดฺสุ วฺุทฺตีตฺตาทีนา อิสฺส
อตฺตํ กตฺวา อิตฺตตฺตฺนฺติ วฺุตฺตฺนฺติ โยชนา.

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิริยาบถ มีการยื่น เดิน และการนั่งเป็นต้น
ไม่องอาจผึ่งผาย ชื่อว่า **อิตถิกุตตะ**.
รูปทรงหญิง ชื่อว่า **อิตถิกัมปะ**. ถึงเพศชาย
เป็นต้น ก็พึงเห็นโดยนัยดังกล่าวแล้ว.

อฏฐกถายมฺปน อณฺเฏถา อิตฺติ-
ลึงฺคาทีนึ วณฺณณิตานึ. ตมฺปน เหว
สงฺคเหตุวาท วทฺนฺติ

ส่วนในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้
พรรณนาเพศหญิงเป็นต้นไว้โดยประการ
อื่น ๆ. ก็ท่านอาจารย์ทั้งหลายรวบรวม
ข้อความนั้นกล่าวไว้ว่า

ลึงฺคํ หตฺถาทิสณฺจานํ
นิมิตฺตํ มิหิตาทิกํ
กุตฺตํ สุปฺปาทีนํ กิฬํ
อาทปฺโป คมนาทิกนฺติ.

สังฆฐานแห่งอวัยวะ มีมือเป็นต้น
ชื่อว่าลึงคะ กิริยามีการยิ้มแย้ม
เป็นต้น ชื่อว่า นิมิต การเล่นด้วย
กระดังเป็นต้น ชื่อว่า ลีลา อิริยาบถ
มีการเดินเป็นต้น ชื่อว่า อากัมปะ.

ภาวรูปฺนนาม ภวติ เอเตน
อิตฺถาทิอภิธานํ พุทฺธิ จาติ กตฺวา.
ตมฺปนเนตฺ กายินฺทริยํ วิย สกฺลสรีรํ
ผริตฺวา ติฏฺฐติ.

ที่ชื่อว่าภาวรูป เพราะกระทำอธิบาย
ว่า เป็นเครื่องมีปรากฏแห่งการบอกถึง
ความเป็นหญิงเป็นต้น และแห่งการรู้ว่าเป็น
หญิงเป็นต้น. ก็ภาวรูปทั้ง ๒ นั้น แม้ไป
อยู่ที่ว่างกายเหมือนกายินทรีย์ ฉะนั้น.

๘. หทยเมว มโนธาตุ-
มโนวิญญานธาตุนิ นิสฺสยตฺตา วตฺตุ
จาติ **หทยวตฺตุ**. ตถา หิ ตํ
ธาตฺตฺวายนิสฺสยภาวลกฺขณํ. ตณฺจ

๘. ที่ชื่อว่า **หทัยวัตถุ** เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า เป็นวัตถุเพราะเป็นที่อาศัย
ของมโนธาตุจิตและมโนวิญญานธาตุจิต
คือหทัย. จริงอย่างนั้น **หทัยวัตถุ**นั้น

คุณละหุ่ง ประสพศรี และญาติมิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หทยโกศพจนาดเร อชุตมปสทมตต์
โลहितํ นิสฺสาย ปวตฺตติ. ฐปกณฺเฑ
อวุตฺตสุสาปี ปเนตฺสส อาคมโต
ยุตฺติโต ๑ อตฺถิกาโว ทฎฺฐพฺโพ.

มีลักษณะเป็นที่อาศัยของธาตุทั้ง ๒.
ด้วยว่าหทัยวัตถุนั้น อาศัยโลหิตประมาณ
กิ่งฟายมือ ภายในของหัวใจเป็นไป. อัน
หทัยวัตถุนี้ แม้พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัส
ไว้ในรูปกัณฑ์ ก็พึงเห็นว่ามีทั้งโดยที่มา
และโดยเหตุอันควร.

ตตฺถ ยํ รูปํ นิสฺสาย
มโนธาตุ^(๑) มโนวิญญานธาตุ ๑
ปวตฺตนฺตติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา^(๑)
มโนวิญญานธาตุยา^(๑) ตํสมฺปยุตฺต-
กานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน
ปจฺจโยติ^๒ เอวมาคตํ ปฏฺฐานวจนํ
อาคโม.

ในสองอย่างนั้น พระบาลีปฏิฐานอันมาแล้ว
อย่างนี้ว่า มโนธาตุและมโนวิญญาน-
ธาตุจิต อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็น
ปัจจัย โดยนิสสยปัจจัยของมโนธาตุจิต
มโนวิญญานธาตุจิต และธรรมที่สัมปยุต
ด้วยธาตุทั้งสองนั้น ดังนี้ชื่อว่าปรกณเป็น
ที่มา.

ยุตฺติ ปน เอวํ ทฎฺฐพฺพา.

ส่วนเหตุที่เหมาะสม บัณฑิตพึงเห็น
อย่างนี้ว่า :-

นิปฺพนฺนฏฺฐิกาธารา
เทว ธาตุ กามรูปินํ
รูปานฺนพฺพวตฺตติตฺตา
จกฺขุวิญญานาทโย^๓ วีย

ธาตุจิตทั้งสอง ของกามาวจรสัตว์
และรูปาวจรสัตว์ มีอุปาทายรูปที่อยู่
ในหมวดนิปผันนรูป เป็นเครื่อง
รองรับ เพราะมีความอยู่ เนื่องด้วย

^๑ ปาลิย์ เอตฺถนฺตเร จสฺสทโท ทิสฺสติ.

^๒ อภ. ป. ๔๐/๗.

^๓ จ.จกฺขุวิญญานาทโย.

จกฺขุวาทีนีสฺสิตา เนตา
 ตสฺสญฺญานาธารภาวโต
 นาปี รุปาทีเก เตสํ
 พหิทฺฐาปี ปวตฺตติโต
 น จาปี ซีวิทํ ตสฺส
 กิจฺจนฺตรนียุตฺตติโต
 น จ ภาวทวຍํ ตสฺมี
 อสนฺนเตปี ปวตฺตติโต
 ตสฺมา ตทญฺญวตฺตตุ ตํ
 ญฺติกนฺตติ วิชานียํ
 วตฺตทาลมฺพทูกานนฺต
 เทสนาภาทโต อิทํ
 ธมฺมสงฺคณิปาจฺสมี
 น อกฺขาตํ มหฺเสสนาติ.

รูปเหมือนวิญญาณจิต มีจักขุ-
 วิญญาณเป็นต้นฉะนั้น. ชาติทั้งสอง
 นี้ไม่ใช่อาศัยปสาทรูปมีจักขุเป็นต้น
 เพราะจักขุเป็นต้นนั้น เป็นที่รองรับ
 ชาติอื่น แม้จะอาศัยโคจรรูปมีรูป
 เป็นต้น ก็ไม่ใช่เพราะรูปเป็นต้นนั้น
 มีความเป็นไปแม้ในภายนอก และ
 แม้จะอาศัยชีวิตรูป ก็ไม่ใช่เพราะ
 ชีวิตรูปนั้น มีการประกอบในกิจอื่น
 ทั้งจะอาศัยภาวรูปทั้งสอง ก็ไม่ใช่
 เพราะแม้เมื่อไม่มีภาวรูปทั้งสองนั้น
 ก็เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น หทัยวัตถุอัน
 อื่นจากปสาทรูป มีจักขุเป็นต้นนั้น
 พึงทราบว่าเป็นอุปาทายรูป แต่
 หทัยวัตถุนี้ พระผู้มีพระภาคผู้
 แสงวหาคุณอันยิ่งใหญ่ มิได้ตรัสไว้
 ในพระบาลีธรรมสังคณี โดยความ
 ต่างกันแห่งการแสดงวัตถุทุกะและ
 อาลัมพนทุกะ.

อธิบายชีวิตรูป

๙. ซีวนฺตติ เตนาติ ซีวิทํ. ตทเว
 กมฺมชฺรูปปริपालเน อธิปฺจโยคโต

๙. ที่ชื่อว่า ชีวิต เพราะอรรถ
 วิเคราะห์ว่า เป็นเหตุเป็นอยู่แห่งเหล่า

พล.ต.ประสิทธิ์ ชื่นบุญ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อินทรียนุติ **ชีวิตินทรีย์.** ตถา เหตุ
 กम्मชรูปปรีปาลนลกขณฺ. ยถาสกั
 ขณมตตฎฐายีนมปิ หิ สหชาตานิ
 ปวตฺติเหตุภาเวเนว อนุปาลกั. น หิ
 เตสํ กम्मเยว จิตฺติการณฺ โหติ
 อาหารชาทินํ อาหาราทิ วिय กम्मสุส
 ตํขณภาวโต. อิทมฺปน สห
 ปาจนคุคินา อนวเสสํ อุปาทินฺนกาย
 พยาเปตฺวา ปวตฺตติ.

สหชาตธรรม. ชีวิตินั้นแลชื่อว่าเป็นอินทรีย์
 เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ ในการ
 หล่อเลี้ยงกัมมชรูป เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
ชีวิตินทรีย์. จริงอย่างนั้น ชีวิตินทรีย์นั้นมี
 ลักษณะหล่อเลี้ยงกัมมชรูป. ก็ชีวิตินทรีย์นี้
 ชื่อว่าเป็นตัวหล่อเลี้ยงสหชาตธรรมทั้งหลาย
 แม้ที่มีปกติตั้งอยู่ชั่วขณะจิตตามปัจจัย
 ของตน เพราะเป็นเหตุให้สหชาตธรรม
 ทั้งหลายเป็นไปได้นั่นเอง. เพราะกรรม
 เพียงอย่างเดียว จะชื่อว่าเป็นเหตุตั้งอยู่
 แห่งสหชาตธรรมเหล่านั้น เหมือนอาหาร
 เป็นต้น เป็นเหตุตั้งอยู่แห่งอาหารชรูป
 เป็นต้นจะนั้นหาได้ไม่ เพราะขณะนั้นกรรม
 ยังไม่มี. อนึ่ง ชีวิตินทรีย์นี้ ย่อมซึมซาบ
 เป็นไปตลอดร่างกายที่มีใจครองทุกส่วน
 พร้อมกับไฟที่ย่อยอาหาร.

อธิบายอาหารรูป

๑๐. กวฬิ กตฺวา อชฺโณหริยตีติ
 กวฬิกาโร อาหารโร. อิทญจ สวตฺถกั
 กตฺวา อาหาริ ทสฺเสตฺตุ วุตฺติ. ตถา
 เหตุ^๑ เสนุทรียกาโยปตฺถมฺภานเหตุฎฐตา

๑๐. ที่ชื่อว่า กวฬิการอาหาร
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อันบุคคลทำให้
 เป็นคำแล้วกลืนกิน. ก็คำว่า กวฬิการอาหาร
 นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพื่อแสดงถึง

^๑ ไป. ตถาเหตุตฺนติ น ทิสฺสติ.

ปน องคฺมฺงคานุสํวริสสงฺขารสงฺขาทา
 อชฺฐโณหริตพฺพาทารสีเนหฺภูตา โອชา
 อธิ อหารรูปี นาม. ตถา เหน็ด
 เสนุทฺริยกาโยปตฺตมฺภนเหตุภาวลกฺขณํ
 โອชฺฐจฺมกฺรูปาหฺรณลกฺขณํ วา.

อาหารกระทำให้เป็นไป พร้อมทั้งที่ตั้ง
 ที่เกิด. แต่โອชาซึ่งเป็นยางเหนียวแห่ง
 อาหาร ที่พืงกลืนกิน กล่าวคือชิมชาบ
 แห่งรสที่ชิมไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ อัน
 เป็นเหตุค้ำจุนร่างกายพร้อมทั้งอินทรีย์
 ชื่อว่า อาหารรูปในรูปสมุทเทศนัยนี้.
 จริงอย่างนั้น อาหารนี้มีลักษณะเป็นเหตุ
 เครื่องค้ำจุนร่างกายพร้อมทั้งอินทรีย์
 หรือมีลักษณะนำรูปมีโອชาเป็นที่ ๘ มา.

อธิบายคำนิคม

๑๑. กฺขลตาทินา อตฺตโน
 อตฺตโน สภาเวเน อฺปฺลพฺภนโต
 สภาวรูปี นาม. อฺปฺปาทาที่หิ
 อนิจฺจาที่หิ^๑ วา ลกฺขณฺเหหิ สหิตนฺตฺติ
 สลกฺขณํ. ปริจฺเจทาทีภาวํ วิณา อตฺตโน
 สภาเวเนว กมฺมาที่หิ ปจฺจเยหิ
 นิปฺพนฺนตฺตา นิปฺพนฺนรูปี. รูปฺปนฺสภาโว
 รูปี. เตเน ยุตฺตมฺปิ รูปี ยถา อริสฺโส
 นิลฺุปฺปฺลนฺตฺติ. สุวายํ รูปฺสทฺโท รุพฺุหิยา

๑๑. รูป ๑๘ ประการ ชื่อว่า
สภาวรูป เพราะเป็นธรรมชาติจะค้นหา
 ได้แน่นอน ตามสภาวะของตนๆ มีความ
 แข็งกระด้างเป็นต้น. ที่ชื่อว่า **สลักขณรูป**
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นไปร่วมกับจิต
 ทั้งหลายมีอุปาทาขณะเป็นต้น หรือกับ
 ลักษณะทั้งหลายมีอนิจจลักษณะเป็นต้น.
 ที่ชื่อว่า **นิปผันนรูป** เพราะภาวะแห่งรูป
 ๑๘ ประการ เว้นภาวะแห่งปริเฉทรูป

^๑ องคฺมฺงคานุสํวริสสงฺขาทาติปิ ทิสฺสติ. สී. ...

สํวริสสงฺขาทา. ม. ... สํวริสสงฺขาทา.

^๒ อนิจฺจาที่หิติปิ ทิสฺสติ.

พล.ต.ประสิทธิ์ ชื่นบุญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อดีตสภาเวปี ปวตตตติติ อปเรน รูปสทุเทน
วิเสเสตุวา **รูปรูปนุติ** วุตตัม ยถา
ทุกขทุกขนุติ.

เป็นต้น สำเร็จได้ด้วยปัจจัยทั้งหลาย
มีกรรมเป็นต้น ตามสภาวะของตนนั่นเอง.
สภาวะที่มีความเปลี่ยนแปลง ชื่อว่า รูป.
แม้ธรรมชาติที่ประกอบด้วยสภาวะที่มี
ความเปลี่ยนแปลงนั้น ก็ชื่อว่า รูปเหมือน
คำว่า คนเป็นโรคริตสีดวง ดอกอุบลเขียว
จะนั้น. ศัพท์ว่า รูปนี้นั้นย่อมเป็นไปได้
แม้ในสภาวะที่มีไซ้มีความเปลี่ยนแปลง
นั้น เพราะภาษาเจริญขึ้น เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์ จึงกล่าวให้แปลกออกไป
ด้วยศัพท์ว่ารูป อีกศัพท์หนึ่งว่า **รูปรูป**
(รูปรูป) เหมือนคำว่า ทุกขทุกข(ทุกขทุกข)
จะนั้น.

ปริเฉทาทิภาวํ อติกุกมิตวา สภาเวเนว
อุปลพุกนโต ลกขณตตยาโรปนเนน
สมมุสิตุํ อรหตุตา **สมมุสนรูปิ**.

ที่ชื่อว่า **สัมมสนรูป** เพราะความเป็น
ธรรมชาติที่ควร เพื่อพระโยคาวจร
จะพิจารณา โดยยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์เหตุ
ภาวะแห่งรูป ๑๔ ประการนั้น ยกเว้นภาวะ
แห่งปริเฉทรูปเสีย จะค้นหาได้แน่นอน
ตามภาวะของตนนั่นเอง.

อธิบายปริเฉทรูป

๑๒. น กสฺสตีติ อกาโส อกาโสเยว
อากาโส. นิชฺชิวตเถน ธาตุ จาติ

๑๒. ที่ชื่อว่า อากาส เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า ทำให้เป็นรอยไม่ได้.. อากาส

คุณประชา จารุตระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อากาศธาตุ. จกขุทสกาทิเอเกกกลาป-
คตฺรूपานํ กลาปนฺตเวหิ อสงฺกิณฺณ-
ภาวปาทนวเสน ปริจฺเจทํ เตหิ วา
ปริจฺจิชฺชมานํ เตสํ ปริจฺจิชฺชมานํ เตสํ
ปริจฺเจทมตฺตํ วา รูปํ ปริจฺเจทรูปํ.

ตณฺหิ ตตฺตรूपกลาปํ ปริจฺจินฺนทนต์ํ วิย
โหติ. วิชฺชมานาเนปิ จ กลาปนฺต
ภูเตหิ กลาปนฺตรภูตानํ สมฺมุญฺจภาเว
ตตฺตรูปวิวิตฺตตา รูปปริยฺนโต อากาโส.
เยสญฺจ โส ปริจฺเจโท เตหิ สยํ
อสมฺมุญฺจเวยว. อญฺญตา ปริจฺจินฺนตา^๑
น สียา เตสํ รูปานํ พุยาปิต-
ภาวปาตฺติโต. อพุยาปิตตา หิ
อสมฺมุญฺจตา. เตนาห ภควา
อสมฺมุญฺจํ จตุหิ มหาภูเตหิติ.

นั่นเองเป็นอากาศ. อากาศนั้น ชื่อว่าเป็น
ธาตุ เพราะอรรถว่าไม่ใช่ชีวะ เพราะเหตุ
นั้น จึงชื่อว่า อากาศธาตุ. รูปอันเป็น
เขตแดนเครื่องกำหนด ด้วยอำนาจทำรูป
ที่อยู่ในกลาปแต่ละอย่าง มีจักขุทสก-
กลาปเป็นต้น ให้ถึงความไม่ปะปนกัน
กับกลาปอื่น ๆ หรือที่ท่านกำหนดหมาย
ด้วยกลาปเหล่านั้นหรือเพียงเป็นเครื่อง
กำหนดหมายกลาปเหล่านั้น ชื่อว่า
ปริเจทรูป.

ความจริง ปริเจทรูปนั้น ย่อมเป็นจุด
กำหนดตตรูปกลาปนั้น ๆ ให้ขาดจากกัน
ได้. ก็เมื่อความที่ภูตรูปที่อยู่ในกลาปอื่น
อันภูตรูปซึ่งอยู่ในกลาปอื่นอีกถูกต้องได้
แม้มีอยู่ ความเป็นธรรมชาติว่างจากรูป
นั้น ๆ คือที่สุดแห่งรูป ชื่อว่า อากาศ.
ก็อากาศนั้นเป็นแดนกำหนดเขตรูปกลาป
เหล่าใด ตนเองอันรูปกลาปเหล่านั้นหา
ถูกต้องได้ไม่เลย. เมื่อกำหนดเนื้อความ
นอกไปจากนี้ ความเป็นปริเจทรูปจะไม่
พึงมีเพราะรูปทั้งหลายเหล่านั้น ถึงความ
เป็นธรรมชาติซึ่มซาบ. ความจริง ความ

^๑ ปริจฺจิชฺชตาตีปิ ทิสฺสตี.

ที่รูปเป็นธรรมชาติไม่ซึมซาบ ก็คือความ
ที่ภูตรูปที่อยู่ในกลาปอื่น อันภูตรูปซึ่งอยู่
ในกลาปอื่นถูกต้องไม่ได้. เหตุนั้น พระ
ผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า อันมหาภูตรูป
๔ ถูกต้องไม่ได้ เป็นต้น.

อธิบายวิญญูติรูปกายวิญญูติ

๑๓. จลमानกาเยน อธิปฺปายํ
วิญญาเปติ สยญจ^๑ เตน วิญญาตตีติ
กายวิญญตฺติ. สวิญญาณกสทฺท-
สงฺฆาตฺวาจาย อธิปฺปายํ วิญญาเปติ
สยญจ ตาย วิญญาตตีติ **วจีวิญญตฺติ.**
ตตฺถ อภิกฺกมาทิสฺนทจิตฺตสมฺภูจฺจ-
วาโยธาตฺยา สหชรูปสนฺถมฺภน-
สนฺธารณจฺลิเตสฺสุ สหการิการณภูโต
ฉนฺทมานกายฉนฺทนเหตุกฺวาโยธาตฺวินิ-
มฺตฺโต มหฺนตฺ ปาสาณํ อุกฺขิปนฺตสฺส
สพฺพธาเมน คหณกาเล อุตฺสาหนวิกาโร
วีย รูปกายสฺส ปริปฺพนฺทนปฺปจฺยภาเว
อุปลพฺพมาโน วิกาโร กายวิญญตฺติ.

๑๓. ธรรมชาติที่ชื่อว่า กายวิญญูติ
เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ยังคนอื่นให้รู้
ความประสงค์ด้วยกายที่เคลื่อนไหวอยู่
และตนเอง ก็รู้ความประสงค์ได้ด้วยกาย
ที่เคลื่อนไหวอยู่นั้น. ที่ชื่อว่าวจีวิญญูติ
เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ยังคนอื่นให้รู้
ความประสงค์ด้วยวาจา กล่าวคือเสียงที่
มีวิญญาณ และตนเองก็รู้ความประสงค์
ได้ด้วยวาจา กล่าวคือเสียงที่ส่งให้พูดนั้น.
ในวิญญูติรูป ๒ นั้น ความเปลี่ยนแปลง
แห่งวาโยธาตฺซึ่งมีจิตอันเป็นตัวยังความ
คิดจะก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ให้เกิดเป็น
สมฺภูจฺจ อันเป็นเหตุทำร่วมกันในการ
ค้ำจุนทรงอยู่และการเคลื่อนไหวแห่งรูปที่
เกิดร่วมกัน ที่พ้นจากกาย ที่เคลื่อนไหว

^๑ สยญติ อตฺตา. อตฺตนา วา. ปจฺจตฺเต นี กรณวจฺนํ.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อยู่(เอง) และวาโยธาตุที่เป็นเหตุให้กาย
ไหว อันบุคคลได้อยู่โดยความเป็นปัจจัย
แห่งความเคลื่อนไหวแห่งรูปกายดูความ
เปลี่ยนแปลงแห่งความอดสาหะในเวลา
ที่คนยกหิน แผ่นใหญ่ถือด้วย กำลังทั้งหมด
ชื่อว่ากายวิญญูติ.

สา หิ ฆนุทฆานกาเยน อธิปฺปายํ
วิญญาเปติ. น หิ วิญญตฺตติวิการ-
รหิตฺเตสุ รุกฺขจลนาทีสุ^๑ อิทเมส กาเรตฺติ
อธิปฺปายคฺคหณํ ทิฏฺฐจฺนฺตึ. หตฺถ-
จลนาทีสุ จ ฆนุทฆานกายาธิปฺปายคฺ-
คหณานนฺตรํ อวิญญาเยมานนฺตเรหิ
มโนทวารชวเนหิ คยฺหมานตฺตา สยญจ
กาเยน วิญญาเยติ.

ความจริงกายวิญญูตินั้นยังคนอื่น ให้รู้
ความประสงค์ด้วยกายที่เคลื่อนไหวอยู่.
ก็ในความเคลื่อนไหวแห่งต้นไม้เป็นต้น
ที่เว้นจากความเปลี่ยนแปลง คือวิญญูติ
บัณฑิต ไม่เห็นการกำหนดรู้ความ
ประสงค์ว่า ต้นไม้นั้นให้ทำการนี้ ดังนี้แล.
และตนเองก็รู้ความประสงค์ได้ ด้วยกาย
เพราะชววจิตที่เกิดทางมโนทวาร อันมี
ในลำดับไม่ปรากฏกำหนดรู้อยู่ในลำดับ
ต่อจากการกำหนดรู้ความประสงค์แห่ง
กายที่เคลื่อนไหวอยู่ ในการเคลื่อนไหวแห่ง
มือเป็นต้น.

กถมฺปน วิญญตฺตติวเสน หตฺถ-
จลนาทโย โหนฺตฺติ. วุจฺจเต เอกา-
วชฺชนวีถิยํ สตฺตฺสุ ชวเนสุ

ถามว่า ก็การเคลื่อนไหวแห่งมือ มี
ได้ด้วยอำนาจวิญญูติอย่างไร. ข้าพเจ้า
จะกล่าวเฉลย บรรดาชวณะทั้ง ๗ ในวิถี

^๑ อชิวรเปสุตฺติปิ ทิสฺสตี.

สตุตมชวณสมุฏจนาวาโยธาตุ วิญญตติ-
วิการสหิตา ปจมชวนาทิสมุฏจนาทา
วาโยธาตุหิ ลทฐปตตมฎภา เทสน-
ตรูปตติเหตุภาเวณ จลยติ จิตตชั.
ปริมชวนาทิสมุฏจिता ปน สนถมฎน-
สนธารณมตตกรรา ตสฺสา อุปการาย
โหนติ.

ยถา หิ สตุตติ ยุเคหิ อากขุตติตพพ-
สภเว สตุตมยุดยุดตาเอว โคนา
เหฎสา จสฺส ยุเคสฺส ยุตตโคณหิ
ลทฐปตตมฎภา สภฏั จาเลนติ
ปจมยุดาทียุตตา ปน อุปตตมฎน-
สนธารณาทิมตตเมว สาธเนตฺตา เตสั
อุปการาย โหนติ เอว สมุททมิทั
ทฎฐพพิ.

เทสนตฺรูปตติเยว เจตถ จลนั
อุปปนุนเทสโต เกสคฺคมตฺตมปิ ธมฺมานั

แห่งอวัชชนะหนึ่ง วาโยธาตุอันมีชวณะ
ที่ ๗ เป็นสมุฏฐานประกอบด้วยความ
เปลี่ยนแปลงคือวิญญูติได้รับความอุปลัมภ
แล้วจากเหล่าวาโยธาตุ อันมีปฐมชวณะ
เป็นต้นเป็นสมุฏฐาน ย่อมยังจิตตชรูป
ให้เคลื่อนไหว เพราะเป็นเหตุแห่งการ
เกิดขึ้นในส่วนอื่น ๆ ส่วนวาโยธาตุที่เกิด
แต่ชวณะเดิมเป็นต้น ทำหน้าที่เพียงค้ำจุน
และทรงไว้ ย่อมมีเพื่ออุปการะแก่
วาโยธาตุที่มีชวณะที่ ๗ เป็นสมุฏฐานนั้น.

เปรียบเหมือน ในเกวียนที่จะต้องลากไป
ด้วยแอก ๗ แอก คู่โคที่เขาเทียมไว้ใน
แอกที่ ๗ เท่านั้น ได้รับความช่วยเหลือ
จากคู่โคที่เขาเทียมไว้ในแอก ๖ แอก
เบื้องหลัง จึงยังเกวียนให้เคลื่อนที่ได้
ส่วนคู่โคที่เขาเทียมไว้ในแอกที่ ๑ เป็นต้น
ให้สำเร็จกิจเพียงช่วยเหลือและทรงไว้
เป็นต้นเท่านั้นมีเพื่ออุปการะแก่คู่โคที่เขา
เทียมไว้ในแอกที่ ๗ เหล่านั้น ฉะนั้น
ข้ออุปไมยนี้ บัณฑิตพึงเห็นฉนั้น.

ก็ในอธิการว่าด้วยกายวิญญูตินี้
ความเคลื่อนไหว คือการเกิดขึ้นในส่วน

๑ ... สมุฏตาทิปี ทิสฺสติ.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺกมณากาวโต.

อิตรธา เนลฺลํ อพฺยาปารตา ขณิกตา
จ น สียา. เทสนฺตรูปฺตฺติเหตุภาโวติ
จ ยถา อตุตฺตนา สหชฺรูปานิ
เหฏฺฐิมชฺวณสมฺภูจฺติรูปฺเทหิ ปตฺติภูจฺติภู-
จฺจานโต อณฺุณตฺถ อฺุปฺปชฺชชฺนฺติ เอวํ
เตหิ สห ตตฺถ อฺุปฺปตฺติเยวาติ
ทฺภูจฺพุพฺ. เอตฺถ ปน จิตฺตเช จลิตฺเต
ตฺสมฺพฺนฺธเน อิตฺรมฺปิ จลิตฺติ นทฺิโสเต
ปฺกชฺชิตฺตฺสฺกฺขโคมยปฺนฺชฺทํ วย.

ตถา จลยิตฺตฺมสฺกฺโกนฺติโยปิ
ปจฺมชฺวณาทิสฺมฺภูจฺจานวาโยธาตุโย
วิญฺญตฺติวิการสฺหิตาเยว เยน ทิสสา-
ภาเคนายํ อภิกฺกมาทฺินิ ปวตฺเตตฺตกาโม
ตฺทภิมฺมุขภาววิการสมฺภวโต. เอวณฺุจ
กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชชฺนฺสฺสาปิ วิญฺญตฺติ-

อื่น เพราะธรรมทั้งหลาย จะย้ายไปจาก
ส่วนที่เกิดขึ้นแล้ว แม้เพียงปลายเส้นผม
เส้นเดียวก็ไม่ได้.

เมื่อถือเอาเนื้อความออกไปจากนี้ จะไม่
พึง มีความที่ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ไม่มี
ความพยายามและความเป็นไปได้ชั่วขณะ.
ก็ในคำที่ว่า ภาวะเป็นเหตุเกิดขึ้นในส่วนอื่น
นี้ พึงเห็นความหมายว่า ความเกิดขึ้น
ของตน พร้อมกับสหชาตรูปเหล่านั้นนั่นเอง
เปรียบเสมือนรูปที่เกิดร่วมกับตน ย่อม
เกิดขึ้นในที่อื่น จากที่อันรูป ซึ่งตั้งขึ้นจาก
ชวณจิตดวงก่อนตั้งอยู่ ฉะนั้น. ในบรรดา
รูปนี้เมื่อจิตตชรูปไหวแล้ว แม้รูปนอกนี้
ก็ไหวตาม เพราะเนื่องกับจิตตชรูปนั้น
เปรียบเหมือนก้อนโคลมัยแห้ง ที่บุคคล
ทิ้งลงในกระแสม่น้ำ เมื่อน้ำกระเพื่อม
ก็กระเพื่อมตาม ฉะนั้น.

วาโยธาตุ ซึ่งมีชวณจิตดวงที่ ๑
เป็นต้นเป็นสมฺภูจฺจาน แม้เมื่อไม่สามารถ
จะให้ไหวได้อย่างนั้น ก็ชื่อว่าเป็นไป
พร้อมกับความเปลี่ยนแปลง คือวิญญฺติ
นั่นเอง เพราะเกิดมีความเปลี่ยนแปลง
คือความมุ่งหน้าตรงต่อทิสสาภาคที่บุรุษนี้

คุณประชา จารุตรระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุฏฐาปกตต์ วุฑฺฑติ.

ต้องการให้กิจมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น
เป็นไป. ก็เพราะอธิบายความดังกล่าวมานี้
ท่านพระอนุรุธาจารย์ จักกล่าวว่
แม้ในทวารวชิชนจิต ก็ให้วิญญูติรูป
ตั้งขึ้นได้.

วชิวิญญูติ

วชิเภทกจิตุตสมุฏฐานปจวิธาคูยา
อกฺขรูปปตฺติฏฐานคตฺตูปาทินนฺรูปเห สห
สมุฏฐนปจฺจยฺภูโต เอโก วิกาโร
วชิวิญญตฺติ. ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ
ตํ กายวิญญตฺติยํ วุตฺตนเยน ทฺฐจพฺพํ.

การเปลี่ยนแปลงครั้ง ๑ แห่งปฐวิธาคู
ซึ่งมีจิตคิดจะเปล่งคำพูดเป็นสมุฏฐาน
เป็นปัจจัยแก่การกระทบกับอุปาทินนรูป
ซึ่งอยู่ในที่เกิดขึ้นแห่งอักษร ชื่อว่า วชิ-
วิญญูติ. ก็คำใดที่ข้าพเจ้าจะกล่าวใน
วชิวิญญูตินิเทศนี้ คำนั้น บัณฑิตพึง
ค้นดูได้ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วใน
กายวิญญูติ.

อยมฺปน วิเสโส ยถา ตตฺถ
ผนฺทมานกายคฺคฺคณานนฺตรนฺติ วุตฺตํ
เอวมฺอิ สฺยฺยมานสทฺทสวณานนฺตรนฺติ
โยเซตพฺพํ. อธิ ๑ สนฺถมฺภนาทิกภาวโต
สตฺตมชวณสมุฏฺฐิตาติอาทินโย น ลพฺภติ.
สมุฏฺฐเนน สทฺธิเยว หนี สทฺโท อฺปฺปชฺชติ.

ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ ใน
กายวิญญูตินิเทศนั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า
ในลำดับต่อจากการกำหนดรูปร่างกายที่
เคลื่อนไหวอยู่ ฉันใด ในวชิวิญญูตินิเทศ
นี้ บัณฑิตพึงประกอบคำว่ ในลำดับ
ต่อจากการฟังเสียงที่ได้ยินอยู่ ฉันนั้น.

๑ ส. ม. ...ภทกร...

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมภูฏานญจ ปจฺมชวนาทีสุปี ลพฺภเตว.
 เอตฺถ จ ยถา อุสุสาเปตฺวา
 พนฺธโคสีสตาลปฺนุณาทีรูปานิ ทิสฺวา
 ตทนนฺตรปฺปวตฺตตาย อวิญญายมานนฺ-
 ตราย มโนทวารชวณวีถียา โคสีสาทีนํ
 อุกทสทจาริตปฺปการสญฺญานํ คเหตุวา
 อุกทคฺคหณํ โหติ เอวํ วิปฺนุทฺทมาน-
 สมฺมุจฺจารียมานกายสทฺเท คเหตุวา
 ตทนนฺตรปฺปวตฺตตาย อภิญญายมานนฺ-
 ตราย มโนทวารวีถียา ปุริมสิทฺธ-
 สมฺพนฺธูปนิสฺสยาย สาธิปฺปายวิการคฺคหณํ
 โหตีติ อयํ ทฺวินฺนํ สาธารญฺฺปมา.

ก็ในวจิวินยุตินิเทศนี้ เพราะไม่มีหน้าที่
 คำจุนเป็นต้น บัณฑิตย่อมไม่ได้นับว่า
 ย่อมตั้งขึ้นในขวนจิตที่ ๗ ดังนี้เป็นต้น.
 ความจริง เสียงย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับการ
 กระทบนั่นเอง.

และการกระทบกก็หาได้แน่นอน แม้ใน
 ขวนจิต ดวงที่ ๑ เป็นต้น. ก็ในอธิการว่า
 ด้วยวิญญุตินิเทศนี้ มีข้ออุปมา ซึ่งทั่วไป
 แก่วินยุตินิเทศทั้ง ๒ ดังนี้ว่า เพราะเห็น
 รูปสีระชะโค หรือใบตาลเป็นต้น ที่บุคคล
 ช่วยกันยกขึ้นผูกไว้ วิธีขวนจิตที่เกิดทาง
 มโนทวาร ซึ่งมีลำดับไม่ปรากฏเป็นไปใน
 ลำดับ ต่อจากการเห็นรูปสีระชะโคเป็นต้น
 นั้น กำหนดรู้เครื่องหมายแห่งสีระชะโค
 เป็นต้นว่า มีปกติไปร่วมกับน้ำ จึงกำหนด
 รู้ว่ามีน้ำ ฉนั้นใด เพราะกำหนดรู้ถึงร่างกาย
 ที่เคลื่อนไหวอยู่ และเสียงที่เปล่งอยู่ วิถีจิต
 ที่เกิดทางมโนทวาร มีความเกี่ยวเนื่องกับ
 ความตกลงกันไว้ก่อน เป็นที่อิงอาศัย
 ซึ่งมีลำดับไม่ปรากฏ เป็นไปในลำดับ
 ต่อจากการกำหนดกาย ที่เคลื่อนไหว
 เป็นต้นนั้นจึงกำหนดรู้ความเปลี่ยนแปลง
 พร้อมทั้งความประสงค์ได้ ฉนั้นนั้น.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อธิบายวิการรูป

๑๔. ลหุภาโว ลหุตา. มุทุภาโว
 มุทุตา. กมฺมณฺณภาโว กมฺมณฺณตา.
 ยถากุมฺมิ เจตา อโรคิโน วีย รูปานํ
 อครุตา สุปริมทุทิตจฺมมฺมสุส วีย
 อกถินตา สฺจนฺตสุวณฺณสุส วีย
 สรীরกิริยานํ อนนฺกุลภาโวติ ทฺนุจพฺพํ.

๑๔. ความคล่องแคล่ว ชื่อว่า
 ลหุตา. ความอ่อนโยน ชื่อว่า มุทุตา.
 ความสำเร็จประโยชน์ในกิจการ ชื่อว่า
 กัมมัณฺณตา. พึงเห็นความหมายว่า
 ก็ความเป็นไปแห่งรูป ๓ ประการ มีความ
 คล่องแคล่วเป็นต้นเหล่านี้ คือความที่รูป
 เป็นธรรมชาติไม่หนัก ดุจรูปของคนไม่มี
 โรค ฉะนั้น ชื่อว่า รูปลหุตา ความที่รูป
 เป็นธรรมชาติไม่แข็งกระด้าง ดุจความไม่
 แข็งกระด้างแห่งหนังที่เข่าฟอกไว้ดีแล้ว
 ฉะนั้น ชื่อว่า รูปมุทุตา ความที่รูปเป็น
 ธรรมชาติคล้อยตามกิริยา แห่งร่างกาย
 ดุจแห่งทองคำที่หลอมดีแล้ว ฉะนั้น ชื่อว่า
 รูปกัมมัณฺณตา ตามลำดับ.

อณฺณมณฺณํ อวิชฺหนฺตสุสาปิ
 ลหุตาทิตฺตยสุส ตํตํวิการารธิกรูเปหิ
 นานตฺตํ วุจฺจติ. ทนฺนตฺตกรธาตฺกฺโขภ-
 ปฏิปกฺขปจฺจยสมฺภูจฺจานอ หิ รูปวิกาโร
 ลหุตา. ถทฺนตฺตกรธาตฺกฺโขภปฏิปกฺข-
 ปจฺจยสมฺภูจฺจานอ มุทุตา. สรীরกิริยานํ
 อนนฺกุลภาวกรธาตฺกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจย-
 สมฺภูจฺจานอ กมฺมณฺณตาติ.

บัณฑิตย่อมกล่าวถึงความที่วิการรูป ๓
 ประการมีลหุตาเป็นต้น แม้จะไม่พราก
 จากกันและกัน ก็เป็นธรรมชาติต่างกัน
 โดยรูปที่ยิ่งด้วยวิการนั้น ๆ. ก็รูปวิการซึ่งมี
 บัณฑิตเป็นข้าศึก ต่อความกำเริบแห่งธาตุ
 ที่กระทำความเฉื่อยชา เป็นสมฺภูจฺจาน
 ชื่อว่า รูปลหุตา. รูปวิการซึ่งมีบัณฑิต เป็น
 ข้าศึกต่อความกำเริบแห่งธาตุ ที่กระทำ

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความแข็งกระด้างเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่า รูปมฤตดา. รูปวิการซึ่งมีปัจจัยเป็นข้าศึก ต่อความกำเริบแห่งธาตุ ที่กระทำภาวะ ซึ่งไม่คล้อยตามกิริยาแห่งร่างกายเป็น สมุฏฐาน ชื่อว่ารูปกัมมัณฺญดา.

อธิบายลักษณะรูป

๑๕. อุปจยน์ อุปจโย. ปจฺมจโยติ อตุโถ อุปฌาตฺตุนฺติอาทิสฺสู วีย อุปสทฺทสฺส ปจฺมตฺตอชฺชตฺนโต. สนฺตฺตานิ สนฺตฺติ. ปพฺนุโรติ อตุโถ. ตตฺถ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺสา ยาว จกฺขฺวาทินฺ ทสฺกานํ อุปฺปตฺติ เอตฺถนฺตเร รุปฺปปาโท อุปจโย นาม. ตโต ปรี สนฺตฺติ นาม. ยถาสกํ ขณฺมตฺตฏฺจาเยนํ รูปานํ นิโรธามิขฺฆาววเสน ชีรณํ ชฺรา. สาเยว ชฺรตา.

๑๕. ความก่อเกิดเริ่มแรกชื่อว่า **อุปจยรูป**. อธิบายว่า ความก่อเกิดครั้งแรก เพราะศัพท์ว่า อุป สองอรธว่า ครั้งแรก ดุจในประโยคมีอาทิว่า อุปฌาตฺตฺตฺนํ. ความสืบต่อ ชื่อว่า **สันตติรูป**. อธิบายว่า ความสืบเนื่องกัน. บรรดา อุปจยรูปและสันตติรูปทั้ง ๒ ประการ นั้น ความเกิดขึ้นแห่งรูปเริ่มต้นตั้งแต่ ปฏิสนธิกาลจนถึงจักขุทสฺสกะเป็นต้น เกิดในระหว่างนี้ชื่อว่า อุปจยรูป. ต่อแต่นั้นไป ชื่อว่าสันตติรูป. ความแก่คร่ำคร่า แห่งรูปที่ตั้งอยู่ เพียงชั่วขณะตามปัจจัยของตน - ด้วยอำนาจความเป็นธรรมชาติ มุ่งตรงต่อความดับ ชื่อว่า ชฺรา. ชฺรานั้นเอง เป็นชฺรตา.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิจุจฐรสภาเวน น อิจจ
 อนุปนคนตพพุนตี^๑ อนิจจ. ตสฺส
 ภาโว อนิจจตา รูปปริเภท.
 ลักษณะรูปนนาม ฐมมานัน ตัตตอวตถาน-
 วเสน ลักษณะเหตุตตต.

ที่ชื่อว่า อนิจจะ เพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่า ไม่พึงไป คือไม่พึงเข้าถึงโดยสภาวะ
 ที่เที่ยงและยั่งยืน. ภาวะแห่งอนิจจะนั้น
 ชื่อว่า อนิจจตา ได้แก่ ความแตกสลาย
 แห่งรูป. ที่ชื่อว่า ลักษณะรูปเพราะเป็น
 เหตุกำหนดธรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
 การกำหนดนั้น ๆ.

๑๖. ขัตติรูปเมวาทิ ปฏิสนธิโต
 ปฏุสชาย รูปานัน ขณ ขณ อูปปตติ-
 ภาวโต ขาติสงฺขาตัม รูปูปปตติภาเวน
 จ^๒ รูปปฏิพนฺธวตฺติตตตตต รูปสมมตตต
 ขาติรูปเมว อูปจยสนตติภาเวน วุจจติ
 ปจฺมปรินิพพตตตตตตตตตตตตตตตต
 ภาวโต เวเนยวเสน อูปจโย สนตตติ
 วิภชิตฺวา วุตตตตตต.

๑๖. คำว่า ขาติรูปเท่านั้นความว่า
 รูปเกิดนั่นเอง กล่าวคือชื่อว่าชาติ เพราะ
 ความเป็นที่เกิดขึ้น แห่งรูปทั้งหลายทุก ๆ
 ขณะเริ่มต้นแต่ปฏิสนธิจิตไปและสมมติ
 ชื่อว่ารูป เพราะมีความเป็นไปเนื่องกับ
 ความแตกสลาย โดยความเกิดขึ้นแห่ง
 ความแตกสลาย ท่านพระอนุรุธาจารย์
 กล่าวโดยภาวะแห่งอุปจยรูปและสันตติรูป
 เพราะพระผู้มีพระภาค ตรัสจำแนกไว้ว่า
 อุปจยรูป สันตติรูป ดังนี้ ด้วยอำนาจ
 เวไนยสัตว์ โดยความต่างอาการเป็นไป
 กล่าวคือ ความบังเกิดครั้งแรก.

^๑ ม. ภาเนน อูปคนตพพ.

^๒ ส. ม. จตฺสนตติรูป...

^๓ ส. ม. ปจฺมปรินิพพตตตตตตต...

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวณฺจ กตฺวา ตาสํ นิทุเทเส
อตุถโต อภาทํ ทสฺเสตฺถ โย อายตนาณํ
อาจโย โส รูปฺสุส อฺปจโย โย
รูปฺสุส อฺปจโย โส รูปฺสุส สฺนุตฺตตี
วุตฺตํ. เอกาทสฺวิธมฺปีติ สภาคฺสงฺคหฺวเสณ
เอกาทสฺปการมฺปิ.

๑๗. จตฺตาโร ภูตา ปญฺจ ปสทา
จตฺตาโร วิสยา ทฺวิโธ ภาโว
หทยรูปมิจฺจปีติ อิทํ ซีวิตาหารรูปเห
ทฺวิหิ สห อญฺจารสฺวิธํ ตถา ปริจฺเจโท
จ ทฺวิธา วิญฺญตฺติ ติวโธ วิกาโร
จตฺพุพฺพิธํ ลกฺขณนฺนติ รูปานํ ปริจฺเจท-
วิการาทิภาวํ วิกา วิสฺสุ ปจฺจเยหิ
อนิพฺพตฺตตฺตา อิมะ อนิพฺพนฺนา ทส
เจติ อญฺจวีสฺตติวิธมฺภเว.

รูปสมุทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนารูปสมุทฺเทส จป.

คุณประชา จารุตระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ก็เพราะอธิบายความดังกล่าวแล้วอย่างนี้
ในนิเทศแห่งลักษณะรูปทั้ง ๒ ประการนั้น
เพื่อจะแสดงความไม่ต่างกัน โดยความ
หมาย พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า
ความก่อกเกิดแห่งอายตนะทั้งหลายใด
ความก่อกเกิดอันนั้น ชื่อว่า ความก่อกเกิด
เริ่มแรกแห่งรูป ความก่อกเกิดเริ่มแรกแห่ง
รูปใด นั้นชื่อว่า ความสืบต่อแห่งรูป.
บทว่า เอกาทสฺวิธมฺปิ ได้แก่ แม้มี ๑๑
ประการ ด้วยอำนาจรวบรวมรูปที่มีสวณ
เสมอกัน.

๑๗. รวมความว่ารูปพึงมี ๒๘
อย่างนี้ คือ ภูตรูป ๔ ปสทารูป ๕ วิสย-
รูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ รวมกับรูป
๒ คือ ซีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ชื่อว่า
นิพผันนรูป ๑๘ อย่าง หนึ่ง และรูปธรรม
๑๐ ประการเหล่านี้ คือปริเฉทรูป ๑
วิญญุตติรูป ๒ วิการูป ๓ ลักษณะรูป
๔ ชื่อว่า อนิพผันนรูปเพราะรูปทั้งหลาย
เว้นภาวะแห่งปริเฉทรูปและวิการูป
เป็นต้นเสีย ไม่บังเกิดด้วยปัจจัยทั้งหลาย
แผนกหนึ่ง.

รูปวิภาควณณา

พรรณนาการจำแนกรูป

๑๘. อิทานิ ยถาอุททิฎฐานัน
ฐปานัน เอกวิธาทินยทสฺสนตฺถํ สพฺพญจ
ปนเนตฺตุนฺตีอาทิ วุตฺตํ. สมฺปยุตฺตสฺส
อโลภาทิเหตุโน อภาวา อเหตุกํ.
ยถาสกปฺจจยวฺนตฺตตาย สปฺจจยํ.
อตุตฺตานิ อารพฺภ ปวตฺตเตหิ กามา
สวาทินิ สหิตตฺตตา สาสวํ. ปฺจจเยหิ
อภิสงฺขตฺตตฺตตา สงฺขตฺ. อุปาทานกฺขนุช-
สงฺขาทโลเก นิยุตฺตตาย โลกียํ.
กามตฺตฺตนาถ อวฺจริตฺตตฺตา กามาวจฺรํ.

อรูปธมฺมานัน วิย กสฺสจฺจิ อารมฺมณสฺส
อคุคฺคหนโต นาสฺส อารมฺมณนฺตฺติ
อนารมฺมณํ. ตทฺงคฺคาทิวเสน ปหา-
ตพฺพตภาวโต อปฺปหาตพฺพํ. อิติ-
สทฺโท ปการตฺตฺโต. เตน อพฺยากตฺตฺต-
อาทิกํ สพฺพํ เอกวิธนฺยํ สงฺกฺคณฺหาติ.

๑๘. บัดนี้ เพื่อจะแสดงนัยแห่งรูป
ทั้งหลายมีรูปอย่างเดียวเป็นต้น ตามที่
ยกขึ้นแสดงไว้แล้ว ท่านอาจารย์จึงกล่าว
คำว่า ก็แลรูปนี้ทั้งหมด ดังนี้เป็นต้น.
รูปทั้งหมดนั้น ชื่อว่าอเหตุกะ เพราะไม่มี
สัมปยุตตเหตุมือโลกเหตุเป็นต้น. ชื่อว่า
สปัจจยะเพราะมีปัจจยตามที่เป็นของตน.
ชื่อว่าสาสวะเพราะเกิดพร้อมทั้งกับกามาสวะ
เป็นต้น ที่ปรารภตนเป็นไป. ที่ชื่อว่า
สังขตรูปเพราะถูกปัจจยทั้งหลายปรุงแต่ง.
ชื่อว่า โลกียะ เพราะประกอบในโลก
กล่าวคืออุปาทานขันธ. ชื่อว่า กามาวจร
เพราะเป็นที่ท่องเที่ยวไปแห่งกามตัณหา.

ชื่อว่า อนารัมมณรูป เพราะอรรถวิเคราะห์
ว่าไม่มีอารมณ์ เหตุรับอารมณ์อะไร ๆ
ไม่ได้ ดูจอรูปรธรรมทั้งหลาย ฉะนั้น. ชื่อว่า
อัปปหาตัพพรูป เพราะไม่มีความเป็น
ธรรมชาติอันพระโยคาวจร จะต้องละด้วย
อำนาจตทั้งคฺปนานเป็นต้น. อิติ ศัพท์
เป็นปการัตถะ. ด้วยอิตติศัพท์เป็นปการัตถะ
นั้น พระอาจารย์ย่อรวบรวมนัยแห่งรูป
มีอย่างเดียวทั้งหมดมีอัพฺยาคตรูปเป็นต้น.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ว่าด้วยอัมมัตติกาธิรประเภท

๑๙. อชฺฌตฺตติกรูป อตฺตภาว-
สงฺขาตํ อตฺตทานํ อธิกัจฺจ อุทฺทิสฺส
ปวตฺตตฺตตา. กามํ อญฺเฌปิ
อชฺฌตฺตสมฺภูตา อตฺติ รุพฺพิหฺวเสณ
ปน จกฺขฺวาทิกฺเขว อชฺฌตฺตติกํ. อถวา
ยทึ มยํ น โหนม ตฺวํ กญฺจกฺลึงฺครูปโม
ภวิสฺสสึตฺติ วทนฺตภา วีย อตฺตภาวสฺส
สชาติสยอุปการตฺตตา จกฺขฺวาทีเนว วิเสสโต
อชฺฌตฺตติกาณิ นาม.

อตฺตสงฺขาตํ วา จิตฺตํ อธิกัจฺจ ตสฺส
ทวารภาเวณ ปวตฺตตฺตตีติ อชฺฌตฺตติ-
ตเทว อชฺฌตฺตติกํ. ตโต พหิภูตตฺตตา
อิตริ เตวีเสตฺติวริ พหิทธิรูปิ.

๑๙. ปสาทรูป & อย่าง ชื่อว่า
อัมมัตติกรูป เพราะเป็นธรรมชาติมุ่ง
เฉพาะ คือเจาะจงตนกล่าวคือ อัมมภาพ
เป็นไป. ธรรมที่เกิดมีภายในแม่เหล่าอื่น
มีอยู่แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ปสาทรูป & มี
จักขุปสาทรูปเป็นต้นเท่านั้น ชื่อว่า
อัมมัตติกรูป ด้วยอำนาจศัพท์ที่ตายดั้น
ทั่วไป. อีกอย่างหนึ่งปสาทรูป & มีจักขุ-
ปสาทรูปเป็นต้นเท่านั้นชื่อว่าอัมมัตติกรูป
โดยพิเศษเพราะความเป็นธรรมชาติทำ
ความเกื้อกูลอย่างดี แก้อัมมภาพ คล้ายจะ
พูดว่าถ้าหากพวกเราไม่มี ท่านก็จักเป็น
ดุจท่อนไม้.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อัมมัตตะ เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่ามุ่งเฉพาะจิต กล่าวคือ ตน
เป็นไปโดยความเป็นทวารของจิตนั้น.
อัมมัตตะนั้นนั่นแหละเป็นอัมมัตติกะ.
รูปนอกนี้คือรูป ๒๓ อย่าง ชื่อว่า พหิทธิรูป
เพราะเป็นธรรมชาติเกิดในภายนอก แต่
รูปที่เกิดในภายในนั้น.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๐. จกขุวาทีเนว วตถุรูป อิตริ
พาวีสติวิริ น วตถุรูป^๑

๒๐. ปสาทรูป ๕ อย่าง มีจักขุ-
ปสาทรูปเป็นต้น ชื่อว่าเป็นวตถุรูป
รูปนอกนี้คือรูป ๒๒ อย่าง ก็ไม่ชื่อว่า
เป็นวตถุรูป.

๒๑. อฏฐวิธมปิ อินทริยรูป
ปญจวิญญาณสุ ลิงคาคีสุ สหขรูป-
ปริपालเน จ อธิปัจจโยคโต.

๒๑. รูปแม่ทั้ง ๘ อย่าง ชื่อว่า
อินทริยรูป เพราะประกอบด้วยความเป็น
ใหญ่ในปัญจวิญญาณจิต ในเพศเป็นต้น
และในการหล่อเลี้ยงรูปที่เกิดร่วมกัน.

ปสาทรูปสุส หิ ปญจวิธสุส จกขุ-
วิญญาณาทีสุ อธิปัจจ อตตโน
ปฏุมนุทาทีภาเว^๒ เตสมปิ ปฏู-
มนุทาทีภาวาปาหนโต. ภาวทวยสุสาปี
อิตถิลิงคาคีสุ อธิปัจจ ยถาสกั
ปัจจเยหิ อุปุชชมานานมปิ เตสั
เยภุญเยน สภาวสนุตาเนเยว
ตตทากาเรน อุปุชชนโต น ปน
อินทริยปัจจยภาวโต.

ความจริง ปสาทรูป ๕ อย่าง ชื่อว่ามีความ
เป็นใหญ่ ในจักขุวิญญาณจิตเป็นต้น
เพราะยังจักขุวิญญาณจิตเป็นต้น แม้
เหล่านั้น ให้ถึงความกล้าแข็งและอ่อนแอ
ในเมื่อตนกล้าแข็งและอ่อนแอ เป็นต้น
เป็นอาทิ. แม้ภาวรูปทั้ง ๒ อย่าง ก็ชื่อว่า
มีความเป็นใหญ่ในเพศหญิง เป็นต้น
เพราะเพศหญิงเป็นต้นเหล่านั้น แม้
เกิดขึ้นอยู่ด้วยอำนาจปัจจัยตามที่เป็น
ของตน ก็เกิดขึ้นโดยอาการนั้นๆ ใน
สันดานที่เป็นเองนั้นแลโดยมาก แต่หา
ชื่อว่า มีความเป็นใหญ่ เพราะความเป็น
อินทริยปัจจัยไม่.

^๑ จ. อวตถุรูป.

^๒ ส. ม. ปฏุมนุทาทีภาเวน.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชีวิตสุส ๑ กัมมชรูปปริปาลเน
อาธิปัจจุ เตสึ ยถาสกั ขณฺณจฺานสุส
ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺตตฺตา. สยญจ อตฺตนา
จปีตธมฺมสมฺพฺนุเธเนว ปวตฺตติ นาวิกโ
วีย นาวาสมฺพฺนุเธน.

อนึ่ง ชีวิตรูป ชื่อว่ามีความเป็นใหญ่
ในการหล่อเลี้ยงกัมมชรูป เพราะการตั้งอยู่
ได้ชั่วขณะจิต ตามปัจจัยของตนแห่ง
กัมมชรูปเหล่านั้น เนื่องด้วยชีวิตินทรีย์. และ
ตนเองก็เป็นไปได้ โดยความเกี่ยวเนื่องกับ
ธรรมที่ตนตั้งไว้นั่นเอง เปรียบเสมือนชาวเรือ
เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว โดยความเกี่ยวเนื่องกับเรือ ฉะนั้น.

ว่าด้วยโอฬาริกรูปเป็นต้น

๒๓. วิสยวิสยียภาวปฺปตฺติวเสณ
ถุลลตฺตา โฬฬาริกรูปิ. ตโตเยว คฺชนสุส
สุกฺรตฺตา สฺนฺติเกรูปิ อาสนฺนฺรูปิ
นาม. โย สยํ นิสุสยวเสณ สมฺปตฺตนาํ
อสมฺปตฺตนาญจ ปฺฏิมุขภาโว อญฺณ-
มญฺณปตฺนํ โส ปฺฏิโฆ วียาติ ปฺฏิโฆ.
ยถา หิ ปฺฏิฆาเต สติ ทฺพฺพลสุส จลนํ
โหติ เอวํ อญฺณมญฺณปฺฏิมุขภาเว สติ
อรุปฺสภาวตฺตา ทฺพฺพลสุส ภวญฺคสุส
จลนํ โหติ. ปฺฏิโฆ ยสุส อตฺถิ ตํ
สฺปฺปฏิฆํ.

๒๓. รูปทั้ง ๑๒ อย่าง กล่าวคือ
ปสาทรูป ๕ และโคจรรูป ๗ ชื่อว่า
โอฬาริกรูป เพราะเป็นธรรมชาติหยาบ
ด้วยอำนาจถึงภาวะเป็นอารมณ์และภาวะ
รับอารมณ์ได้. สันติเกรูป ชื่อว่า รูปไกล
เพราะกำหนดรู้ ทำได้ง่ายกว่ารูปใกล้
นั้นแล. ภาวะที่ปสาทรูปทั้งหลาย มีจักขุ-
ปสาทรูปเป็นต้นถึงพร้อมแล้ว ด้วยอำนาจ
ตนเองเป็นที่อยู่อาศัย และที่โคจรรูป
ทั้งหลายมีรูปารมณเป็นต้นไม่ถึงพร้อม
แล้วประจวบกัน คือตกลงร่วมกันและกัน
เป็นดุจกระทบกัน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า
ปฏิฆะ. เปรียบเสมือนเมื่อคนแข็งแรง ๒ คน
ปะทะกัน คนอื่นที่ขออนแอ ย่อมพลอย

คุณประชา จารุตระกุลชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กระทบกระเทือนไปด้วย ฉันทใด เมื่อ
ปสาทรูปกับโคจรรูปประจวบกันและกัน
ภวังคจิตซึ่งมีพลังอ่อน เพราะมีสภาวะ
เป็นอรุปรธรรม ย่อมพลอยไหวไปด้วย
ฉะนั้น. ปฏิษะ ย่อมมีแก่รูปใด รูปนั้น
ชื่อว่า สัมปฏิษรูป.

ตตถ สยัม สมฺปตฺติ โฉฏฺฐพฺพสฺส
นิสฺสยสฺส วเสน สมฺปตฺติ ฆานชิวหา
กายคณฺธรณํ. อุกฺกถาปิ อสมฺปตฺติ
จกฺขุโสตรูปสทฺทานนฺติ ทฺฐจพฺพํ. อิตฺรํ
โสฬสวิธมฺปิ โอฟาริกาทิสภาวามาโต
สุขุมรูปาทิกํ.

บัณฑิต พึงเห็นความหมายว่า บรรดา
โคจรคคาหิกรูป (บรรดารูปที่รับอารมณ์ได้)
นั้น กายปสาทรูปกับโฉฐฐัพพารมณฺ์ ย่อม
กระทบกันได้ด้วยตนเอง ฆานปสาทรูป
กับคันธารมณฺ์ และชิวหาปสาทรูป กับ
รสารมณฺ์ ย่อมกระทบกันและกันได้ด้วย
อำนาจภูตรูปเป็นที่อยู่อาศัย. จักขุปสาทรูป
กับรูปารมณฺ์ และโสตรูปปสาทรูปกับ
สัททารมณฺ์ ย่อมไม่ถึงพร้อมกันแม้ทั้งสอง
ฝ่าย. รูปนอก นี้ คือรูป ๑๖ อย่าง ชื่อว่า
สุขุมรูปเป็นต้น เพราะไม่มีสภาวะ มี
ความเป็นธรรมชาติหยาบเป็นต้น.

ว่าด้วยอุปาทินนกรูปและ อนุปาทินนกรูป

๒๔. กมฺมโต ซาตํ อญฺจารสฺวิธํ
อุปาทินนกรูป ตณฺหาทิกฺกสีหิ อฺเปเตน

๒๔. รูป ๑๘ อย่าง ที่เกิดแต่กรรม
ชื่อว่า อุปาทินนกรูป เพราะเป็นธรรมชาติ

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กมุมนุ อตตโน ผลภาเวณ อาทินุนตฺตา
คฺคิตตฺตา. อิตฺรํ อคฺคฺคิตฺตคฺคฺคเณน
ทสฺวิธํ อนุปาทินฺนกรูปํ.

ถูกกรรมที่ประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึด
แล้ว คือถือแล้ว โดยความเป็นผลของตน.
รูปนอกนี้ คือรูป ๑๐ อย่าง โดยระบุถึงรูป
ที่ยังมิได้ระบุถึง ชื่อว่า อนุปาทินนกรูป.

ว่าด้วยนิทสสรูปและ อนิทสสรูป

๒๕. ทฎฺจพฺพภาวสฺสขาทน นิตฺสฺสเนน
สฺห วตฺตตฺตีติ สนิทฺสฺสนํ.
จกฺขุวิญญฺญาณโคจรภาโว หิ นิตฺสฺสสนฺนฺติ
วุจฺจติ. ตสฺส จ รูปรายตนโต
อนนฺถตฺเตปิ อณฺเณหิ ธมฺเมหิ ตํ
วิเสสํ อณฺเณ วิย กตฺวา วตฺตํ
วฏฺฏติ สฺห นิตฺสฺสเนน สนิทฺสฺสนฺนฺติ.
ธมฺมสฺภาวสฺสามณฺเณน หิ เอกํ ฎฺเตสฺ
ธมฺเมสฺ โย นานตฺตกโร วิเสโส โส
อณฺเณ วิย กตฺวา อุปจฺริตฺ ฎฺตฺโต.

เอวณฺหิ อตฺตวิเสสวโโพโธ โหติ.

๒๕. รูปรายตนะใด ย่อมเป็นไปพร้อม
ด้วยนิทสสนะกล่าวคือภาวะที่บุคคลจะพึง
ยลได้ เพราะเหตุนั้น รูปรายตนะนั้นชื่อว่า
นิทสสนะ. ความจริงภาวะที่อารมณ์แห่ง
จักขุวิญญานจิต ท่านเรียกว่านิทสสนะ.
ก็เมื่อนิทสสนะนั้น แม้จะไม่เป็นอย่างอื่น
จากรายตนะ เพื่อจะให้นิทสสนะนั้น
ต่างจากธรรมเหล่าอื่นควรกล่าวให้เป็นดูจ
ธรรมอื่นว่า ธรรมชาติที่เป็นไปพร้อมกัน
ด้วยนิทสสนะ ชื่อว่านิทสสนะดังนี้.
ความจริง ความแปลกกันซึ่งทำความ
ต่างกัน ในธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างเดีย
วกัน โดยเป็นสภาวะธรรมเหมือนกัน สมควร
แล้วที่จะอ้อมค้อมทำให้เป็นดูจธรรมอื่น.

ความจริง ความเข้าใจความต่างกัน
แห่งความหมายย่อมมีได้ ด้วยวิธีการอย่างนี้.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ว่าด้วยโคจรคคาหิกรูปและ อโคจรคคาหิกรูป

๒๖. อสมปุตตวเสนาติ อตฺตานํ
อสมปุตตสฺส โคจรสฺส วเสน อตฺตโน
วิสยเทสํ วา อสมปุตตวเสน. จกฺขุ-
โสตานิ हि รูปสทฺเทहि อสมปุตฺตานิ
สยํ วา ตานิ อสมปุตฺตानว
อารมฺมณํ คณฺหนฺติ.

เตเนตํ วุจฺจติ

จกฺขุโสตํ ปเนเตสุ
โหดาสมฺปุตฺตคาหกํ
วิญฺญานูปฺตติเหตุตฺตา
สนฺตฺราธิโกจเร.
ตถา हि ทูรเทสฺวจํ
ผลิกาทิติโรหิตํ
มหนฺตญฺจ นคาทินํ
วณฺณํ จกฺขุ อฺทิกฺขติ.
อากาสาทิคโต กุจฺฉิ-
จฺมฺมานนฺตริโตปิ จ

๒๖. คำว่า ด้วยสามารถรับอารมณ์
ที่ไม่มาถึงตัวได้ ความว่า ด้วยอำนาจ
อารมณ์ที่ยังไม่ถึงตน หรือว่าตนยังไม่ถึงส่วน
แห่งอารมณ์. ความจริง จักขุปลาทรูปและ
โสตปสาทรูป อันรูปรารมณฺและสัททารมณฺ
ที่ยังไม่ถึงพร้อม ย่อมรับอารมณ์ได้หรือว่าตน
ยังไม่ถึงรูปรารมณฺ และสัททารมณฺเหล่านั้น
นั่นเอง ย่อมรับอารมณ์ได้.

เพราะเหตุนี้ ท่านพระโภราณาจารย์
จึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ ดังนี้ว่า

ก็ในบรรดาปลาทรูป ๕ เหล่านี้
จักขุปลาทรูป และโสตปสาทรูป ชื่อว่า
ย่อมรับอารมณ์ที่ยังไม่ถึงตนได้เพราะ
เป็นเหตุให้วิญญูญาณจิตเกิดขึ้นได้
ในอารมณ์ที่มีสิ่งอื่นคั่น ในระหว่าง
และไกล. จริงอย่างนั้น จักขุปลาทรูป
ย่อมมองเห็นรูปรารมณฺซึ่งอยู่ในที่ไกล
ก็ได้ รูปรารมณฺที่อยู่ภายในแห่งวัตถุ
มีแก้วผลึกเป็นต้น ก็ได้ รูปรารมณฺที่
ใหญ่ มีรูปภูเขาเป็นต้นก็ได้. สัททารมณฺ

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มหฺนุโต ๑ สมฺมุตฺตาทินี
 สทฺโท โสตฺสฺส โคจโร.
 คนฺตุวาท วิสยเทสนฺตํ
 ฝริตฺตวาท คนฺทุหตีติ ๑
 อธิฏฺฐจฺฉานวิธานเนปิ
 ตสฺส โส โคจโร สียา.
 ภูตฺตปฺปพฺนฺธโต โส ๑
 ยาทิ อินฺทุทฺริยสฺสนฺนิทฺธี
 กมฺมุจฺจิตฺโตชฺชสมฺภูโต
 วณฺโณ สทฺโท ๑ จิตฺตชฺช.
 น เตสํ โคจฺจรา โหนฺติ
 น หิ สมฺโฆณฺติ เต พหิ
 วุตฺตาท ๑ อวิเสสฺเสน
 ปาเจ ตฺวิสยวาท เต.
 ยทฺธิ เจตฺตํ ทฺวํ อตฺต-
 สมฺปิเยว คนฺทุหตี
 อภฺยวณฺณํ ตถา มฺลํ
 ปสฺสเสยฺย ปชฺชมสฺส ๑.
 ทิสฺสาเทสฺสวตฺตถานํ
 สทฺทสฺส น ภเวยฺย ๑
 สียา ๑ สทฺทเวธิสฺส
 สกณฺเณ สรปาทนฺนฺติ.

ที่อยู่ในอากาศธาตุเป็นต้น และที่
 อยู่ในภายในหนังท้อง และที่ดังมี
 เสียงระฆังเป็นต้น ย่อมเป็นอารมณ์
 ของโสตปสาทรูปได้. หากบุคคลผู้
 ห่วงบางคน พึงหวังว่าจักอุปสาทรูป
 และโสตปสาทรูปย่อมแผ่ซ่านไปถึง
 ส่วนแห่งอารมณ์แล้ว จึงรับอารมณ์
 นั้นได้ดังนี้ แม้ในการทำการอธิษฐาน
 (อธิษฐานมีทิพยจักขุเป็นต้น) รูปารมณ์
 และสัททารมณ์นั้น ก็พึงเป็นอารมณ์
 ของจักขุปสาทรูปและโสตปสาทรูป
 นั้นได้. หากรูปารมณ์และสัททารมณ์
 นั้นไปถึงที่ตั้งอยู่แห่งอินทรีได้เพราะ
 เนื่องด้วยภฏฐรูปไซ้ รูปารมณ์ที่เกิด
 จากกรรมจิตและอาหารและสัททา-
 รมณ์ที่เกิดแต่จิต ย่อมเป็นอารมณ์
 ของจักขุปสาทรูป และโสตปสาทรูป
 เหล่านั้นไม่ได้ เพราะรูปารมณ์และ
 สัททารมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่เกิดใน
 ภายนอก. ก็ในพระบาลี พระผู้มี
 พระภาค ตรัสรูปารมณ์ และ
 สัททารมณ์เหล่านั้น ไว้โดยไม่แปลก

^๑ ส. สรวธิสฺส.

ว่าด้วยอวินิพโกครูปและ วินิพโกครูป

อวินิพโกครูป กตถจปิ อญณ-
มญญวินิพกุณฺชนสฺส วิสฺสุ วิสฺสุ ปวตฺตติยา
อภาวโต. รูปโลเก คนฺธาทีนํ
อภาววาทีมตฺตมฺปิ หิ ตตฺถ ตตฺถ
อาจริเยหิ ปฏิกฺขิตฺตเมว.

๒๘. อิจฺเจวณฺติ เอตฺถาปิ อิติ-สทฺโท
ปการตฺโต. เตน อธิ อนาคตมฺปิ สทฺพํ
ทุกฺติกาทีเกทํ สงฺคณฺหาติ.

รูปวิภาควณฺณนา นิฏฺจิตา.

รูป ๘ ประการที่ชื่อว่าอวินิพโกครูป
เพราะไม่มีความพลัดพรากจากกันและ
กัน คือความเป็นไปแยก ๆ กัน แม้ใน
อารมณ์ไหน ๆ. ก็แม้มติของท่านผู้มัก
กล่าวว่า กลืนเป็นต้น ไม่มีในโลกที่เป็น
รูปาวจร ถูกอาจารย์ทั้งหลายคัดค้าน
เสียแล้ว ในที่นั้น ๆ นั้นเอง.

๒๘. อิตีคฺพฺทึ แม้นในคำที่ว่า อิจฺเจวณฺติ
เป็นปการัตถะ. ด้วยอิตีคฺพฺทึที่เป็น
ปการัตถะนั้น ท่านอาจารย์ย่อมประมวล
ประเภทแห่งรูปมีรูป ๒ อย่าง และรูป ๓
อย่างเป็นต้นทั้งหมด แม้ที่ยังมิได้มาใน
รูปวิภาคนัยนี้.

พรรณนาการจำแนกรูป จบ.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปสมมุจฺจนาณีย

พรรณนารูปสมมุจฺจนาณีย

๒๙. กานี ปน ตานิ กมฺมาทีนีย
กถี กตฺถ กทา จ รุปสมมุจฺจนาณีย
อาห ตตฺถาติอาทีย. ปฏิสนธิปาทายาทีย
ปฏิสนธิจิตฺตสฺส อุปปาทกฺขณญ์ อุปาทาย.
ขณฺ เต ขณฺเตยฺ ยเอกสฺส จิตฺตสฺส เตสฺส
เตสฺส ขณฺสฺ. นิรุณฺตรเมวาทีย วุตฺตํ โหติ.

๒๙. ท่านอาจารย์คํานึงถึงคําดังนี้
ก็สมมุจฺจนาณียแห่งรูปมีกรรมเป็นต้นเหล่านั้น
คืออะไร เป็นสมมุจฺจนาณียแห่งรูปได้อย่างไร
ที่ไหนและเมื่อไร จึงกล่าวว่ ในบรรดา
รูปสมมุจฺจนาณียทั้งนั้น เป็นต้น. คําว่ ตั้งแต่
ปฏิสนธิไป ได้แก่ เริ่มต้นแต่อุปปาทกฺขณญ์
แห่งปฏิสนธิจิต คําว่ ทุก ๆ ขณะจิต
ความว่ ทุกขณะจิต ดวงละ ๓ ขณะ.
มีคําว่ที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่ ติดต่อกัน
เรื่อยไปทีเดียว.

อปเร ปน จิตฺตสฺส จิตฺตฺกฺขณญ์
ภยฺกฺกฺขณญ์ จ รุปฺปฺปาททำ ปฏิสเสเธนฺตี.
ตตฺถ กิณฺจาปีย จิตฺตฺกฺขณญ์ภาเว เตสฺส
อุปปตฺติเต เจว ตตฺถ วตฺตพฺพญฺ
เหฏฺฐา กถิตเมว อธิฐาปีย ปน
ภยฺกฺกฺขณญ์ รุปฺปฺปาทาภาเว อุปปตฺติยา
ตตฺถ วตฺตพฺพณญ์ จ สห สฺขค-
คคณฺตญ์ สงฺกฺคเหตุวาทีย วุจฺจติ.

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งคัดค้าน ฐิตฺตฺกฺขณญ์
แห่งจิตและความเกิดขึ้นแห่งรูปในภยฺกฺกฺขณญ์
แห่งจิต. บรรดาความไม่มีฐิตฺตฺกฺขณญ์แห่งจิต
และความไม่มีเกิดขึ้นแห่งรูปใน
ภยฺกฺกฺขณญ์แห่งจิตนั้น เหตุเกิดขึ้น (แห่งการ
กล่าว) ในความไม่มีฐิตฺตฺกฺขณญ์แห่งจิต ของ
อาจารย์อีกพวกหนึ่งเหล่านั้นและคําว่เฉลย
ที่จะฟังกล่าวในการคัดค้านฐิตฺตฺกฺขณญ์ แห่ง
จิตนั้น ข้าพเจ้า (พระสุเมธคฺลาจารย์)
กล่าวไว้เสร็จแล้วข้างต้น แม้โดยแท้ ถึง
อย่างนั้น เพื่อนักศึกษาจะเข้าใจได้ง่าย
ข้าพเจ้าจึงรวบรวมกล่าวข้อความ พร้อมด้วย

ย

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทั้งเหตุเกิดขึ้น(แห่งการกล่าว)ในความไม่มี
 ความเกิดขึ้นแห่งรูป ในภังคขณะแห่งจิต
 และคำเฉลยที่จะพึงกล่าว ในการกล่าว
 คัดค้านความเกิดขึ้นแห่งรูปในภังคขณะ
 แห่งจิตนั้นไว้ แม้ในการกล่าวพรรณนา
 ความในรูปปริเฉทนี้.

อุปปนฺนุปรุชฺชมานนฺติ
 วิภฺงฺเค เอวมาทินิ
 ภฺงฺคฺกฺขณะสฺสมี อุปรนฺนํ
 โน จ อุปรุชฺชมานกํ
 อุปรุชฺชมานมฺุปรุปาเท
 อุปรนฺนญฺจาติอาทินา
 ภฺงฺคฺุปรุปาทาว อฺกฺุขาตา
 น จิตฺตสฺส จิตฺกฺุขโณ
 อุปรุปาโท จ วโย เจว
 อญฺญตฺตํ จิตฺตสฺส จ
 ปญฺญาตตีติ วุตฺตตฺตา
 จิตฺติ อตฺถีติ เจ มตฺ
 อญฺญตฺตสฺส เอกสฺมี
 ธมฺเม อญฺุปลทฺริโต
 ปญฺญาณวจฺนา เจว
 ปพฺนุญฺจิติ ตตฺถปิ
 วุตฺตา ตสฺมา น จิตฺตสฺส

อาจารย์บางพวก คัดค้านความ
 เกิดขึ้นแห่งรูป ในภังคขณะแห่งจิต
 ว่า ในการจำแนกปัญหาทั้งหลาย
 เป็นต้นอย่างนี้ว่า จิตเกิดขึ้นแล้ว
 ชื่อว่า เกิดอยู่หรือดังนี้ พระผู้มี
 พระภาค ตรัสเฉพาะภังคขณะ
 แห่งจิต และอุปปาทขณะแห่งจิต
 เท่านั้น มิได้ตรัสฐิตีขณะแห่งจิตไว้
 ตามปัญหาพยากรณ์โดยนัยเป็นต้น
 ว่า ในภังคขณะจิตเกิดขึ้นแล้ว และ
 มิใช่เกิดขึ้นอยู่ ในอุปปาทขณะจิต
 เกิดขึ้นอยู่ ด้วยเกิดขึ้นแล้วด้วย
 ดังนี้ หากอาจารย์เหล่านี้จะพึง
 เข้าใจว่าฐิตีขณะแห่งจิตมีอยู่ เพราะ
 พระผู้มีพระภาค ตรัสฐิตีขณะแห่ง
 จิตไว้ในพระสูตรว่า ความเกิดขึ้น
 ปราภฏอยู่ ความเสื่อมไปปราภฏ

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิตติ ทิสฺสตี ปาลียี
 อภินฺนุเม อภาโวปี
 นิเสโรเยว สพุพธา.
 ยทา สมฺทโย ยสฺส
 นิรฺชฺฌมติ ตทาสุส กิ
 ทฺทฺชฺฌมฺปฺชฺชตี ตตฺถ
 ปถฺเฆห นินฺติ นิเสธโต^๑
 รูปรุปาโท น ภฺงฺคสมฺมี
 ตสฺมา สพุเพปิ ปจฺจยา
 อฺุปรุปาเทเยว จิตฺตสฺส
 รูปเหตุตี เภณจ.
 วุจฺจเต ตตฺถ เอกสมฺมี
 ธมฺเมเยว ยถา มตา
 อฺุปรุปาทาวตฺถโต ภินฺนา
 ภฺงฺคาวตฺถา ตถฺว ต.
 ภฺงฺคสฺสสาภิฆฺชาวตฺถา
 อิจฺฉิตฺพุพา อัย จิตฺติ
 นยทสฺสนโต เอสา
 วิภฺงฺเค น ตฺ เทสิตา.
 ลกฺขณํ สงฺขตสฺเสว
 วตฺตฺมฺปฺปาทอาทินิ
 เทสิตตฺตา น ตตฺถาปี

อยู่ และภาวะแห่งธรรม ซึ่งดำรงอยู่
 แปรไปเป็นอย่างอื่นปรากฏอยู่ดังนี้
 แม้ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาค
 ก็ตรัสความดำรงอยู่แห่งธรรม โดย
 ความสืบเนื่องกัน เพราะภาวะที่
 แปรไปเป็นอย่างอื่น หาไม่ได้แน่แท้
 ในธรรมอย่างเดียว และเพราะตรัส
 ว่าปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมีจิตขณะ
 แห่งจิต จึงไม่ปรากฏในพระบาลี
 แม้ความที่จิตขณะไม่มีอยู่ ในพระ
 อภินิรมม ก็ย่อมเป็นการปฏิเสธ
 เด็ดขาดโดยสิ้นเชิง เพราะในปัญหา
 ในพระอภิธรรมนั้น ที่ว่าในกาลใด
 สมุทัยสังขของบุคคลใด ตับลงใน
 กาลนั้น ทุกขสังขของบุคคลนั้น ย่อม
 เกิดขึ้นหรือ ดังนี้ พระผู้มีพระภาค
 ทรงปฏิเสธความเกิดขึ้นแห่งทุกขสังข
 ในขณะสมุทัยสังขดับลง ด้วยพระ
 พุทธพจน์ว่า ในที่แปลว่า หามีได้
 รูปจึงไม่เกิดขึ้น ในกึ่งขณะแห่งจิต
 เพราะฉะนั้นปัจจัยทั้งหลาย แม้
 ทั้งหมด จึงเป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น

^๑ ส. ม. นิเสธโต.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปพนุทธสฺส จิตฺติริตา.
 อฺปสฺสคฺคสฺส ธาตุณ-
 มตฺเตเยว ปวตฺติโต
 ปญฺญาตฺตฺติ เจตฺตสฺส
 อตฺถิ วิญฺญาตฺเต อิตฺติ.
 ภงฺเก รฺูปสฺส นฺุปฺปาโท
 จิตฺตฺตฺตานํ วเสน วา
 อารุปฺปี วาภิสฺสนุธาย
 ภาสฺสิโต ยมกสฺส หิ.
 สภาโวยํ ยถาลาภ-
 โยชนาติ ตโต น หิ
 น จิตฺตฺตฺตฺตฺติ ภงฺเก จ
 น รฺูปสฺส อสมฺภโวติ.

ได้เฉพาะ ในอุปปาทขณะแห่งจิต
 เท่านั้น. ในการกล่าวคัดค้าน ตาม
 ที่อาจารย์บางท่าน กล่าวแล้วนั้น
 ข้าพเจ้า (พระสุมังคลาจารย์) จะ
 กล่าวเฉลย (ดังต่อไปนี้) ข้อที่ควร
 กำหนดภังคขณะ ซึ่งต่างจากข้อ
 ที่ควรกำหนดอุปปาทขณะ พระผู้มี
 พระภาค ตรัสไว้ในธรรมอย่าง
 เดียวกันนั่นเอง ฉันฺโด ก็บัณฑิต
 พึงปรารภนา ข้อที่ควรกำหนดมุ่งถึง
 ภังคขณะ ฉันฺนํนั้นเหมือนกัน. ข้อที่
 ควรกำหนดมุ่งถึงภังคขณะนี้ ชื่อว่า
 จิตฺตฺตฺตฺตฺติ ก็จิตฺตฺตฺตฺตฺติ พระผู้มีพระ
 ภาค มิได้ทรงแสดงไว้ ในคัมภีร์
 พระวิภังค์ เพราะทรงแสดงนัยไว้
 (เพราะทรงแสดงจิตฺตฺตฺตฺตฺติไว้โดยย่อ).
 เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงขณะ
 ๓ ประการ มีอุปปาทขณะเป็นต้น
 ไว้เพื่อจะตรัสเฉพาะลักษณะ แห่ง
 สังขตธรรมเท่านั้น พระองค์จึงไม่
 ตรัสจิตฺตฺตฺตฺตฺติแห่งอสังขตธรรม ที่สืบ
 เนื่องกันไว้แม้ในพระสูตรนั้น. ก็เพราะ
 (ป) อุปสรรค คล้อยตามความหมาย

คุณประชา จาตุระกุลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แห่งธาตุนั้นเอง บทว่า ปญญายติ
 นี้ บัณฑิตพึงกำหนดความหมายว่า
 วิญญาเยเต. ความไม่เกิดขึ้นแห่งรูป
 ในภังคขณะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้
 ด้วยอำนาจจิตตชรูปทั้งหลาย หรือ
 ตรัสหมายถึงอรูปรภาพ. เพราะว่า
 การประกอบความตามที่จะเข้าใจได้
 นี้เป็นสภาวะ แห่งคัมภีร์พระยมก
 ก็เพราะเหตุตั้งนั้นัน ฐิติขณะแห่งจิต
 ไม่ใช่ว่าจะไม่มี และในภังคขณะ
 แห่งจิตไม่ใช่ว่ารูปจะไม่เกิดแล.

ว่าด้วยจิตสมุฏฐาน

๓๑. รูปวิราคภาวนานิปุพตตตตดา
 เหตุโน ติวีรุตตาย จ อโนกาสตาย จ
 อรูปวิปากา รูปชนเน วิเสสปรจุเจยหิ
 ฌานนุเคหิ สมุเปโยคาภาวโต ทวิ-
 ปญจวิญญาณานิ จาติ จุททส
 จิตตานิ รูปี น สมุฏจาเปนุตีติ
 วุตตํ อรูปเป ฯเปฯ วชฺชิตนฺติ.

๓๑. จิต ๑๔ ดวง คือ อรูปวิปาก
 ทั้ง ๔ ดวง ย่อมให้รูปตั้งขึ้นไม่ได้ เพราะ
 เหตุ (ของวิปากเหล่านั้น) มีการขัดแย้งต่อ
 รูป นั้น ๑ เพราะรูปไม่มีโอกาส ๑ เพราะ
 เป็นสภาวะเกิดแต่การเจริญกัมมัฏฐาน
 ที่มีการสํารอกรูปเป็นอารมณ์ และวิญญาณ
 ๕ ทั้งสองฝ่าย (รวม ๑๐ ดวง) ก็ย่อม
 ให้รูปตั้งขึ้นไม่ได้ . เพราะไม่มีการ
 ประกอบด้วยองค์ฌานอันเป็นปัจจัยพิเศษ
 ในอันให้รูปเกิด เหตุนั้น จิตทั้ง ๑๔ ดวง จึงให้

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิสนธิจิตต์ ปน จุติจิตตตวจ เอกุณ-
 วิสติ ภวจุคฺคเสว อนฺโตคฺคตฺตา
 จิตฺตุนฺตรํ น โหตีติ น ตสฺสวชฺชชนํกตํ.
 กิณฺจาปี น กตํ ปจฺจชาตปจฺจย-
 ะหิตํ ปน อหาราทีหิ ๑ อฺนุปรตฺถมฺภี^๑
 ทุพฺพลวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา
 อตฺตโน ๑ อคฺคนฺตฺกตฺตาย กมฺมชฺชฺเรปี
 จิตฺตสมฺภูจฺานรฺูปานํ จานํ คเหตุว
 จิตฺตตฺตา ๑ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ รฺูปสมฺภูจฺาปกํ
 น โหตี.

จุติจิตฺเต ปน อฏฺกกายนฺตาว
 รฺูปสนฺตวฏฺฏมฺลสมฺมึ สนฺตानเ สาทิ-
 สยสนฺตวตฺติตฺตาย ชีณาสวสฺเสว จุติจิตฺตํ
 รฺูปํ น สมฺภูจฺาเปตีติ วุตฺตํ. อานนฺหา-
 จริยาทโย ปน สพฺเพสมฺปิ จุติจิตฺตํ

รูปตั้งขึ้น ไม่ได้ ดังนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวไว้ว่า (จิตแม่ ๗๕ ดวง) เว้นอรุภิภาภ
 ๔ และ วิญญาณ ๕ ทั้งสองฝ่าย ดังนี้

ก็ปฏิสนธิจิตและจุติจิต ย่อมไม่เป็นจิตอื่น
 (จากภวังคจิต) เพราะรวมลงภายในภวังคจิต
 ที่จำแนกไว้ ๑๙ ดวง นั้นแหละ เหตุนี้ท่าน
 อาจารย์จึงมิได้ทำการเว้นปฏิสนธิจิตและ
 จุติจิตนั้นไว้. ถึงแม้มิได้ทำการเว้นไว้ก็จริง
 ถึงกระนั้นปฏิสนธิจิตก็ย่อมไม่เป็นจิตให้รูป
 ตั้งขึ้นได้ เพราะเป็นจิตที่เป็นไปอาศัยวัตถุ
 (คืออหทัย) อันทรพลซึ่งขาดปัจฉาชาติปัจฉัย
 และอันอาหารเป็นต้นยังไม่อุปถัมภ์ ๑
 เพราะตนเป็นจิตที่จรมา ๑ เพราะตนยึด
 ฐานของรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานดำรง
 อยู่ได้ด้วยรูปอันเกิดแต่กรรมทั้งหลาย ๑.

ส่วนในจุติจิต พึงทราบวินิจฉัย
 ดังต่อไปนี้ :- พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้
 ในอรรถกถาก่อนว่า จุติจิตของพระ
 ชีณาสพเท่านั้นยอมให้รูปตั้งขึ้นไม่ได้
 เพราะมีความเป็นไปอันสงบอย่างดียิ่ง

^๑ โป. เอกุณวิสติวิภังคเสว.
^๒ ส. ม. ตสฺส วชฺชชนํ.
^๓ ส. ม. อฺนุปรตฺถมฺภี.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูป น สมภูษาเปตติ วนฺตติ. วิวิจฺจย
ปน เตสํ สงฺเขปโต มฺลฎฺฎิกาทิสฺส
วิตุถารโต^(๑) อภิธมฺมตฺตปกาสิโน
วุตฺตนเณ ทฎฺฐพฺโพ.

ในสันดานที่มีมูลแห่งวิภูษะอันเข้าไปสงบ
แล้วดังนี้. แต่อาจารย์ทั้งหลายมีท่าน
อานันทอาจารย์เป็นต้นกล่าวว่า จุติจิตแม้
ของสัตว์ทั้งหมด ย่อมให้รูปตั้งขึ้นไม่ได้
ดังนี้. ก็การวิวิจฺจยปฏิสนธิจิตและจุติจิต
เหล่านั้น. บัณฑิตพึงเห็นโดยนัยที่กล่าวไว้
โดยย่อในมฺลฎฺฎิกาเป็นต้นและโดยพิสดาร
ในอภิธัมมัตตปกาสิโน.

ปจฺมภวฺจฺจคฺคฺคาทายาติ ปฏิสนฺธิยา
อนนฺตรํ นิพฺพุตฺตปจฺมภวฺจฺจคฺคฺโคติ ปฏฺฐาย
ชายนฺตเมว สมภูษาเปติ. น ปน จิตฺ
ภิชฺชมานํ วา อนนฺตรธาปิภจฺจยลาภาน
อุปฺปาทกฺขณฺเณว ชนฺกสามตฺถิยโยคโต.

คำว่า ตั้งแต่ภวังคจิตดวงแรก ความว่า
จิตทั้ง ๗๕ ดวงที่เกิดอยู่จำเดิมแต่ภวังคจิต
ดวงแรก ที่บังเกิดต่อจากปฏิสนธิจิต
เท่านั้น ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นได้. แต่ที่
ดำรงอยู่ หรือที่ดับอยู่ ยังรูปให้ตั้งขึ้นไม่ได้
เพราะเป็นธรรมชาติประกอบด้วยความ
สามารถ เป็นตัวให้เกิดรูปได้เฉพาะใน
อุปาทกขณะ โดยการได้อันตรปัจจัย
เป็นต้น.

๓๒. อิริยาย กายิกิริยาย
ปวตฺติปถภาวโต อิริยาปโถ คมนาทิ.
อตฺตโต ตทวตฺตธา รูปฺปวตฺติ. ตมฺปิ
สนฺธาเรติ ยถापวตฺตํ อุปตฺตมฺเภาติ.

๓๒. ที่ชื่อว่า อิริยาบถ เพราะเป็น
ทางเป็นไปแห่งการสับเปลี่ยน คือกิริยา
ทางกาย ได้แก่การเดินเป็นต้น. ว่าโดย
เนื้อความ ได้แก่ความเป็นไปแห่งรูปซึ่ง

^๑ ส. ม. จสฺสทโท ทิสฺสติ.

ยถา हि वीतिजित्तेहि अपुโพकिण्णเณ
 ภาวणे ปวตตมาเน อุงคานิ โอสีทนต์
 น เหวเมเตสุ ทุตตีสวิเรสุ วุขมาเนสุ
 ๑ อพพีเสติยา ชาครณจิตเตสุ
 ปวตตมาเนสุ. ตथा ปน อุงคานิ
 อุตฺตฤทฺถุฏานि^๑ ยถापวตตอิริยาปถ-
 ภาवेण ปวตตन्ตุติ.

๓๓. วิญญุตติมปิ สมภูสาปนติ. น
 เภวลํ รูปิริยาปถาเนว. อวิเสสวเจเนนปิ
 ปเนตถ มโนทวารูปวตตानेव โฉ-
 จรณชวณานิ วิญญุตติสมภูสาปกาणि ตถา
 หาสชนกาणि ๑ ปญจทวารูปวตตानํ
 ปริทูปพลภาวโตติ ทฎุสพพิ. กามญเจตถ
 รูปินิมุตโต อิริยาปถो วิญญุตติ वा
 นตุติ ตถापि น สพพิ รูปสมภูสาปกํ
 จิตฺตํ อิริยาปถูปตมมกํ วิญญุตติ-
 ชนกญจ โหติ.

กำหนดถึงอิริยาบถนั้น ๆ. อัปปนาชวณจิต
 ย่อมทรงแม่ซึ่งอิริยาบถนั้นไว้ คืออุปถัมภ์
 อิริยาบถ ตามที่เป็นไปได้. เปรียบเสมือน
 เมื่อภวังคจิตไม่ระคนด้วยวิถีจิตทั้งหลาย
 เป็นไปอยู่ อวัยวะทั้งหลายย่อมหยุดนิ่ง
 ฉันใด เมื่อจิต ๓๒ ดวงเหล่านี้ และเมื่อ
 จิตที่เป็นเครื่องตื่น ๒๖ ดวง ที่จะกล่าวอยู่
 กำลังเป็นไป อวัยวะทั้งหลายย่อมหยุดนิ่ง
 ฉันนั้นหามีได้. ก็ในกาลนั้นอวัยวะทั้งหลาย
 อันจิตอุปถัมภ์แล้วย่อมเป็นไปโดยความ
 เป็นอิริยาบถตามที่เป็นไปแล้วนั้นแล.

๓๓. อวัยวะทั้งหลายเหล่านั้น ย่อม
 ยังวิญญูติรูปให้ตั้งขึ้น. อวัยวะทั้งหลาย
 ย่อมยังเฉพาะอิริยาบถแห่งรูปให้ตั้งขึ้น
 อย่างเดียวหามีได้. ก็ในอธิการว่าด้วยรูป
 สมภูฐานนี้ พึงเห็นความหมายแม้ด้วย
 ถ้อยคำที่ไม่แปลกกันว่า โฉจรชวณจิตและ
 ชวณจิตทั้งหลายเฉพาะที่เป็นไปทางมโนทวาร
 ย่อมให้วิญญูติรูปตั้งขึ้น และให้ความ
 ยึดแน่นเกิดขึ้นได้เหมือนกัน เพราะความ
 ที่โฉจรชวณจิตและชวณจิตทั้งหลายที่เป็นไป
 ทางทวาร ๕ เป็นธรรมชาติมีกำลังอ่อนแอ

^๑ ส. ม. อุปตตฤทฺถุฏานิ.

^๒ ส. ม. วิญญุตติวิการ

รอบด้าน. ก็ในอภิกขารว่าด้วยรูปสมมุตฐานันย นี้ อริยาบถก็ดี วิญญูติก็ดี ที่พ้นจากรูป ย่อมไม่มีแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น จิตอันให้รูป ตั้งขึ้นจะอุปถัมภ์อริยาบถ และให้วิญญูติ เกิดได้ทุกดวงหาไม่มี.

ยี่ ปน จิตต์ วิญญตฺติชนกั ตั เอกัสโต อริยาปถูปตฺตมฺภกั อริยาปถสฺส วิญญตฺติยา สห อวินาภาวโต. อริยา- ปถูปตฺตมฺภกญฺจ รูปชนกนฺติ อิมสฺส วิเสสทสฺสนตฺถั รูปโต อริยาปถวิญญตฺตึนั วิสุ คณณั.

ก็จิตดวงใดให้วิญญูติเกิด จิตดวงนั้นชื่อว่า อุปถัมภ์อริยาบถโดยส่วนเดียว เพราะ ความที่อริยาบถกับวิญญูติ ไม่แยกจากกัน. เพื่อจะแสดงความต่างกันแห่งคำว่า อริยา- ปถูปตฺตมฺภกญฺจ รูปชนกั นี้ ท่านอาจารย์ จึงทำการระบุถึงอริยาบถและวิญญูติ เป็นแผนกหนึ่งจากรูป.

๓๔. เตรสชาติ กุสลโต จตฺตารี อกุสลโต จตฺตารี กิริยาโต ปญฺจาทิ เตรส.^(๑) ปุณฺณชฺชา อญฺจหิ กุสลากุสเลหิ หสนฺติ. เสกฺขา ทิฏฺฐิสหคตวชฺเชหิ ฉหิ. อเสกฺขา ปน ปญฺจหิ กิริยาจิตฺเตหิ. ตตฺถาปี พุทฺธา จตฺตหิ สเหตุกกิริยา- จิตฺเตเหว หสนฺติ น อเหตุเกน.

๓๔. คำว่า โสมนัสสชวณจิต ๑๓ ดวง ความว่า โสมนัสสชวณจิต ๑๓ ดวง คือ ฝ่ายกุศลจิต ๔ ดวง ฝ่ายอกุศลจิต ๔ ดวง ฝ่ายกิริยาจิต ๕ ดวง. ปุณฺณ- ทั้งหลาย ย่อมหวั่วเราะด้วยโสมนัส- ชวณจิตฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ๘ ดวง. พระเสกขะทั้งหลาย ย่อมหวั่วเราะ ด้วยโสมนัสสชวณจิต ๖ ดวง เว้นจิตที่

^๑ ส. ม. เตรสุ นีติ ทิสฺสติ.

คุณประชา จารุตรระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สหระคตด้วยทิวฐิติ. ส่วนพระอเสกชะทั้หลาย
ย่อมยืมแยมด้วยกิริยาจิต ๕ ดวง. แม้ใน
บรรดาพระอเสกชะเหล่านั้น พระพุทธเจ้า
ทั้หลาย ย่อมยืมแยมด้วยกิริยาจิตฝ่าย
สเหตุกะ ๔ ดวงเท่านั้น หายืมแยมด้วย
กิริยาจิตฝ่ายอเหตุกะไม่.

อดีตสาทั้สุ อปปฏิหตถาณั ปตฺวา
อิเมหิ ตีหิ ธมฺเมหิ สมฺนุณาคตฺสฺส
พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพั กายกมฺมั
ถาณปฺพุพฺพคมฺมึ ถาณานุปริวตฺติกนฺตึ
วจนโต น หิ วิจารณปฺญญารหิตสฺส
หสิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
วทฺนติ หสิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ปวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ปฺพุเพนิวาสอนาคตฺสฺสพฺพญฺญตฺตถาณานั
อนุปฺปวตฺตฺตกตฺตฺตา ถาณานุปริวตฺติเยวาทึ
เอวญฺจ กตฺวา อฏฺฐกถายั เตสฺส
ถาณานั จินฺณณปรียนฺตเต อิทํ จิตฺตํ
อุปฺปชฺชตฺตีติ วุตฺตํ. ตสฺมา น ตสฺส
พุทฺธานั ปวตฺตฺติ สกฺกา นินฺวาเรตฺตํ.

เพราะพระบาลีว่า กายกรรมทุกอย่างของ
พระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้า ผู้ทรงบรรล
พระญาณอันอะไร ๆ ชัดขวางไม่ได้ใน
บรรดาอดีตตั้งสญาณเป็นต้นแล้ว ประกอบ
ด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ เป็นกรรมมี
ญาณเป็นประธานเปลี่ยนไปตามพระญาณ
ดังนี้ ท่านอาจารย์ทั้หลายจึงกล่าวว่า ก็
ความเป็นไปแห่งหสิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
วิจารณปัญญาหาสมควรแก่พระพุทธเจ้า
ทั้หลายเหล่านั้นไม่ แม้ผู้อันหสิตฺตฺตฺต
ให้เป็นไปอยู่ที่ชื่อว่า เป็นไปตามญาณนั่นเอง
เพราะเป็นไปตามปฺพุเพนิวาสญาณ
อนาคตั้งสญาณและสัพพัญญุตญาณดังนี้
พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา
ว่าหสิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ดวงนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่
พระพุทธเจ้าทั้หลาย เหล่านั้น ในที่สุดแห่ง
พระญาณทั้หลาย อันพระองค์ทรงบำเพ็ญ

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แล้ว. เพราะฉะนั้นใคร ๆ จึงไม่สามารถจะห้ามความเป็นไปแห่งหสิตุ่ปบาทจิตนั้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้.

ว่าด้วยอุตุสมุฏฐานรูป

๓๕. ปัจจชาตาทิปัจจยุุตถมมก-
ลาเภณ จิตฺกฺขณเยว อุตุโชนัน
พลวภาโวติ วุตฺตํ เตโชธตฺตจิตฺติ-
ปตฺตทาติอาทิ.

๓๕. ภาวะที่อุตุ และโอชาเป็นของเหมาะสม ย่อมมีเฉพาะในฐิติขณะเท่านั้น เพราะได้การอุปถัมภ์จากปัจจชาตปัจจัย เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า เตโชธตฺตที่ถึงฐิติขณะแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ว่าด้วยเอกสมุฏฐานรูป

๓๗. ^(๑)ทฺทยฺนฺทฺริยรูปานี นว
กมฺมโตเยว ชาตตฺตฺตา กมฺมชาเนว.
ยณฺุหิ ชาตํ ชายติ ชายิสฺสุตฺติ จ ตํ
กมฺมชฺนฺติ วุจฺจติ ยถา ทฺทฺทฺนฺติ.

๓๗. ทฺทยฺรูป (๑) และอินทฺริยรูป (๘) เป็น ๙ ประการ ชื่อว่า กัมมชฺรูป อย่างเดียว เพราะเกิดแต่กรรมอย่างเดียว. ความจริง รูปใดเกิดแล้ว กำลังเกิด และจักเกิด รูปนั้น ท่านเรียกว่ากัมมชฺรูป เหมือนเรียกรกรรมว่า ทฺทฺทฺกรรม ฉะนั้น.

^๑ ทฺทฺทฺนฺติปิ.

ว่าด้วยตีสัญฐานรูป

๔๐. ปัจจุบันปนุญปัจจุยาเปกขตดา
 ลหุตาทิตตยัม กम्मชัม น โหติ. อิตถา
 สัพพทา ภาเวหิ ภวิตัพพนุติ วุตตัม
 ลหุตา ๗เปฯ สมโภตตีติ.

๔๐. วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น
 ไม่ชื่อว่ากัมมชรูป เพราะเพ่งถึงปัจจัย ที่
 เป็นปัจจุบัน. เมื่อกำหนดเนื้อความออกไป
 จากนี้ รูปทั้งหลายทั้งเป็นภาวรูปทุกเมื่อ
 เพราะเหตุนั้น ท่านพระอนุรุทธาจารย์
 จึงกล่าวคำว่า วิการรูป ๓ มี ลหุตารูป
 เป็นต้น ย่อมเกิดจากอตุ ๑ จิต ๑
 อาหาร ๑ ดังนี้.

นุกโตจิปีสัญฐานรูป

๔๓. เอกนตกम्मชานิ นว จตุชเชสุ
 กम्मชานิ นว จาติ อฏฐารส
 กम्मชานิ. ปญจวิการรูปสททอวินิพโภค-
 รูปอากาศวเสน ปณฺณรส จิตฺตชานิ.
 สทโท ลหุตาทิตตยัม อวินิพโภคากาส-
 รูปานิ ๑๑จาติ เตรส อุตฺตชานิ. ลหุตาทิต-
 ตยอวินิพโภคากาสวเสน ทฺวาทส
 อาหารชานิ.

๔๓. รูป ๑๘ อย่าง คือรูปที่เกิด
 แต่กรรมอย่างเดียว มี ๙ อย่าง และใน
 บรรดารูปที่เกิดแต่สมัญฐาน ๔ รูปที่เกิดแต่
 กรรมนี้มีอีก ๙ ประการ ชื่อว่า กัมมชรูป.
 รูป ๑๕ อย่าง คือ วิการรูป ๕ สัททรูป (๑)
 อวินิพโภครูป (๘) และปริเฉทรูป (๑) ชื่อว่า
 จิตตชรูป. รูป ๑๓ อย่าง คือสัททรูป (๑)
 วิการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้น อวินิพโภครูป
 (๘) และปริเฉทรูป (๑) ชื่อว่าอตุชรูป.
 รูป ๑๒ อย่าง คือวิการรูป ๓ มีลหุตารูป

๑ ส. ม. นวาติ.

เป็นต้น อวินิพโกรูป และปริเฉทรูป
ชื่อว่า อาหารรูป.

๔๔. เกวลี ขายมานาทิรูปานี
ขายมานปริปัจจมานภิชุขมานรูปานี
สภาวะตฺตา สภาวะมตฺตี วินา อตฺตโน
ชาติอาทิลกฺขณภาวโต **ลกฺขณานิ**
เกหิจิ ปัจฺเจยฺหิ น ขายนฺตฺติติ ปกาสิตี.

๔๔. พระผู้มีพระภาคทรงประกาศ
ไว้แล้วว่า **ลักฺขณรูปทั้ง ๔** ย่อมไม่เกิดแต่
ปัจจัยอะไร ๆ เพราะเป็นสภาวะของรูป
ที่กำลังเกิดเป็นต้น คือที่กำลังเกิด กำลัง
แปรไป และกำลังแตกสลาย ได้แก่ เพราะ
เว้นเหตุสักว่าสภาวะเสียแล้ว จะไม่มี
ลักษณะมีชาติเป็นต้นของตน อย่างเดียว
ดังนี้.

อุปปาทาทยุตฺตานญฺหิ จกฺขฺวาทีนํ
ชาติอาทีนํ^๑ ลกฺขณานิ วิชฺชุนฺตฺติ. น เหวํ
ชาติอาทีนํ. ยถิ เตสฺมปิ ชาติอาทีนํ
สิญฺญํ เตสฺมปิ ชาติอาทีนํ สิญฺญตฺติ.^๒ เหวํ
อนวตฺถานเมว อาปฺชฺเชยฺย. ยมฺปน
รูปายตฺนํ ๗เปฯ กวพีกาโร อาหาโร.
อิเม ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานาติ อาทีสุ
ชาติยา กุโตจฺจิ ชาติตฺตํ อญฺญตฺตํ
ตมฺปิ รูปชนกปฺจฺจยํ รุปฺปาทนฺม-
ปฺปิจฺจ อญฺปรตพฺยาปารานํ ปัจฺเจย-
ภาวูปคฺมณฺกฺขณ ขายมานธมฺมวិการ-

จริงอยู่ จักขุเป็นต้น ประกอบด้วย
สังขตลักษณะมีความเกิดขึ้นเป็นต้น
ย่อมมีลักฺขณรูปมีชาติเป็นต้นได้ ฉันท
ลักฺขณรูปมีชาติเป็นต้น ไม่เป็นฉันทนั้น.
หากชาติรูปเป็นต้นเมื่อนั้น พึงมีลักฺขณรูป
มีชาติเป็นต้นไซ้รั แม้ลักฺขณรูปทั้ง ๓ นั้น
ก็ต้องมีลักฺขณรูปมีชาติเป็นต้นด้วยแล.
เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ต้องถึงความไม่มี
ที่กำหนดเลย. ส่วนลักษณะที่ชาติรูปเกิด
แต่ปัจจัยบางอย่างซึ่งพระผู้มีพระภาค
ทรงอนุญาตไว้ในพระดำรัสเป็นอาทิว่า

^๑ ๑. ชาติอาทีนํ.
^๒ ๒. ส. ม. ตสมฺปิ... สิญฺญตฺติ น ทิสฺสตี.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภาเวณ อุปลพฺภมานตํ สฺนุชฺชายติ
ทฺฐุจฺจพฺพํ.

คือรูปายตนะ ๔๗ กวฬีการาหาร ธรรม
เหล่านี้มีจิตเป็นสมุฏฐาน ดังนี้เมื่อนั้น
ก็พึงเห็นว่า ทรงอนุญาตแล้วหมายเอา
ภาวะที่ปัจจัยอันให้รูปเกิด มีความชวนชวาย
มิได้ว่างเว้น เพราะอาศัยการให้รูปเกิด
เป็นปัจจัย อันจะเข้าไปได้โดยอาการ
ผันแปรของธรรมที่กำลังเกิด ในขณะที่
เข้าถึงความเป็นปัจจัย.

ยฺมปิ ชาติ ภิกฺขเว สงฺขตา
ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนา ชรามรณํ สงฺขตํ
ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนุนฺติ วจันํ ตตฺถาปิ
ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนानํ ลกฺขณภาวโตติ
อฺยมภิสฺสนฺติ. เตนาหุ โปราณา

แม้ในพระพุทฺธพจนีซึ่งมีว่า ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ชาติเป็นสังขตะเป็นปฏิจจ-
สมุปฺปนฺนํ ชราและมรณะเป็นสังขตะ
เป็นปฏิจจสมุปฺปนฺนํ ดังนี้เมื่อนั้น ก็มีความ
สืบเนื่องกันดังนี้คือ ก็ความที่ธรรมทั้งหลาย
อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกัน พระผู้มี
พระภาคตรัสไว้แล้ว เพราะลักษณะรูปมี
ชาติรูปเป็นต้นเหล่านั้นถูกปัจจัยปรุงแต่ง.
เหตุนี้พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงได้
กล่าวไว้ว่า

ปาเส กุโตจิ ชาตตตํ
ชาตียา ปริยายโต
สงฺขตานํ สภาวตฺตตา
ตีสุ สงฺขตโตทิตาติ.

ในพระบาลี (ในพระอภิธรรม)ภาวะ
ที่ชาติรูปเกิด แต่ปัจจัยไหน ๆ พระ
ผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตไว้แล้ว
โดยอ้อมและในพระสูตร บรรดารูป
ทั้งสามมีชาติรูปเป็นต้น ภาวะที่รูป

คุณประชา จารุตระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทั้งหลายมีชาติรูปเป็นต้น ถูกปัจจัย
ปรุงแต่ง และภาวะที่รูปทั้งหลาย
มีชาติรูปเป็นต้น อาศัยกันและกัน
เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว
เพราะรูปทั้งหลาย มีชาติรูปเป็นต้น
เป็นสภาวะของสังขตธรรมทั้งหลาย.

รูปสมมุขานนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนารูปสมมุขานนัย จป.

กลาปโยชนาวณฺณนา

๔๕. ยสุมา ปเนตานิ รูปานิ
กมฺมาทิตโต อุปฺปชฺชมานานิ น เอกเกกํ
สมฺมุขหนฺติ อถไซ ปิณฺหโตว ตสุมา
ปิณฺหทานํ คณนปริจฺเจทํ สรูปญฺจ
ทสฺเสตฺถุ เอภุปฺปาทาติอาทิจ วุตฺตํ.
สหวุตฺติเนติ วิสุํ วิสุํ กลาปคต-
รูปวเสน สหวุตฺติเน น สพฺพกลาปานิ
อณฺวมณฺณสหนฺปวุตฺติวเสน.^๑

พรรณนาคำประกอบกลาป

๔๕. ก็เพราะรูปเหล่านี้เกิดขึ้นแต่
กรรมเป็นต้น หาตั้งขึ้นทีละอย่างไม่ โดย
ที่แท้ ย่อมตั้งขึ้นเป็นหมวดทีเดียว ฉะนั้น
เพื่อจะแสดงการกำหนดจำนวนหมวด
และสภาวะตามที่มีปรากฏ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวคำว่า เกิดมาพร้อมกัน ดังนี้
เป็นต้น. คำว่า มีความเป็นไปร่วมกัน
ความว่า อันมีความเป็นไปร่วมกัน ด้วย
อำนาจรูปที่อยู่ในกลาปแต่ละอย่าง ๆ
หามีความเป็นไปร่วมกัน ด้วยอำนาจ
ความเป็นไปร่วมกันแห่งกลาปทั้งปวงไม่.

^๑ ส. ม. ... สหฺปวุตฺติวเสน.

๔๖. ทส ปริมาณา อสุสาติ
ทสกํ สมุทายสุเสตี นามิ จกฺขุณา
อุปลกฺขิตติ ตปฺปชานํ วา ทสกํ.^(๑)
เอวํ เสเสสุปิ.

๔๖. ที่ชื่อว่า ทสกะ เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า มีประมาณ ๑๐ คำว่า ทสกะ
นี้ เป็นชื่อของรูปที่เกิดร่วมกัน. หมวด ๑๐
แห่งรูปที่ท่านกำหนดด้วยจักขุปลาทรูป
หรือมีจักขุปลาทรูปนั้น เป็นประธาน
ชื่อว่า จักขุทสกกလာป. แม้ในกလာปที่เหลือ
ก็มีนัยนี้.

๔๗. วจฺฉิณฺณตฺตติคฺคหณฺน สทฺโทปิ
สงฺคหิตโต โหติ ตสฺสา ตทวินภาวโตติ
วุตฺตํ วจฺฉิณฺณตฺตติทสกนฺตติ.

๔๗. ถึงสัททรูป ก็เป็นอันท่าน
รวบรวมเข้าด้วยศัพท์ว่า วจฉิณฺณตฺตติเพราะ
วจฉิณฺณตฺตตินั้น เว้นสัททรูปนั้นเสียหา
ได้ไม่ เพราะเหตุนั้นท่านพระอนุรุทธาจารย์
จึงกล่าวคำว่า **วจฉิณฺณตฺตติทสกกလာป**
ดังนี้

๕๐. กิเมฺพนเนเต เอกวิสฺสติ กလာปา
สพฺเพปิ สพฺพตฺถ โหนฺติ อุทาทุ เกจิ
กตฺถจฺฉิตฺติ อาห ตตฺถภาติอาทิ.

๕๐. ท่านพระอนุรุทธาจารย์ใส่ใจถึง
ปัญหาว่า ก็กလာป ๒๑ เหล่านี้ แม้ทั้งหมด
ย่อมมีในที่ทุกสถาน หรือว่าบางอย่างย่อม
มีในที่บางแห่ง จึงกล่าวว่า **ในรูปกလာป**
ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ เป็นต้น.

^๑ ส. ม. จกฺขุทสกนฺตติ ทิสฺสติ.

รูปปวัตติกุมวณณา

๕๒. อิทานิ เนลล์ สมุทวเสณ
 ปวตติปฏิสนธิวเสณ โยนิวเสณ จ ปวตตี
 ทสฺเสตุ สพุพานิปี ปเนตานีตอาทิ
 วุตตุติ. ยถารหนุติ สภาวกปริ-
 ปุณฺณายตนานัน อนุรูปโต.

๕๓. กมลกูมารคพุมลาทิสเสทภู-
 จาเนสุ ชาตา สเสทชา. อุปปาโต
 เนลล์ อตฺถิติติ อุปปาติกา.^๒ อุภกัสนคติ-
 ปริจุเชทวเสณ เจตฺถ วิสิฏฺฐอุปปาโต
 คหิโต ยถา อภिरุปลุส กณฺญา
 ทาทพุพาติ.

พรรณนาลำดับรูปปวัตติ

๕๒. บัดนี้ ท่านอาจารย์หวังจะ
 แสดงความเป็นไปแห่งรูปเหล่านั้น ด้วย
 อำนาจภพที่เกิด ๑ ด้วยอำนาจปวัตติกาล
 และปฏิสนธิกาล ๑ ด้วยอำนาจกำเนิด
 ๑ จึงกล่าวคำว่า ก็รูปเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
 ดังนี้เป็นต้น. คำว่า ตามควร ได้แก่ โดย
 สมควรแก่เหล่าสัตว์ผู้มีภารูป (๒) และ
 มีอายตนะบริบูรณ์.

๕๓. เหล่าสัตว์ ผู้เกิดในที่ เป็นแก้วไคล
 มีกลีบดอกบัวและมลทินครรภเป็นต้น
 ชื่อว่า สังเสทชสัตว์. เหล่าสัตว์ ชื่อว่า
 อุปปาติกะ^๑ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มี
 การเกิดผุดขึ้น. ก็ในคำว่า อุปปาติกานญจ
 นี้ ท่านอาจารย์ระบุนถึงการเกิดผุดขึ้นอย่าง
 พิเศษ ด้วยอำนาจกำหนดคติอย่างสูงสุด
 ดุจในประโยคที่ว่า หญิงแรกรุ่งควรให้แก่
 ชายรูปงาม ฉะนั้น.

^๑ ส. ม. กุห....

^๑ โอปปาติกะ.

^๒ ไป., ฉ. โอปปาติก ทิสฺสติ.

แสดงรูปในปฏิสนธิกาลในกามภูมิ

สตตฺต ทสกาณิ ปาตฺตภาวนตีติ ปริ-
 ปุณฺณายตนาภาเวน อุปลพฺภนโต. กทาจิ
 น ลพฺภนตีปีติ ชฺจจฺจนฺตชฺจจฺพริ-
 ชฺจจาฆานนปฺสกาทิกปฺปิگانํ วเสน.

ตตฺตฺต สุกฺคิยํ มหानุภาเวน กมฺมุณา
 นิพฺพุตตมานานํ อุปฺปาติกานํ อินฺทริย-
 เวกฺลฺลาโยคโต จกฺขุโสตฆานาลาโก.
 สํเสทฆานํ ภาวาลาโก ปจฺมกปฺปิ-
 ก-
 อุปฺปาติกานํ วเสนาติ. ทฺวคฺคิยํ ปน
 จกฺขุโสตภาวาลาโก ทฺวรินฺนมุปี วเสน
 ฆานาลาโก สํเสทฆานเมว วเสน น
 อุปฺปาติกสฺส^๑ วเสนาติ ทฺวฏฺฐพฺพํ.

คำว่า ปฺรอกฺกทสกกฺลาป ๗ ทสกกฺลาป
 ความว่า ทสกะ ๗ หมวด ย่อมมีปฺรอกฺก
 เพราะหาได้โดยความที่สังเสทชฺสฺตฺรและ
 อุปฺปาติกสฺตฺรมีอายตนะบริบูรณฺ. คำว่า
 แต่ในกาลบางครั้ง ก็ย้อมไม่ได้ ได้แก่
 ในกาลบางครั้งอาจย้อมหาไม่ได้บ้าง ด้วย
 อำนาจคนพิการมีผู้บอดแต่กำเนิด หนวก
 แต่กำเนิด ไม่มีฆานปฺสกาทรูปแต่กำเนิด
 และกะเทยเป็นต้น.

พียงเห็นความหมายว่า ในบรรดาสุคฺคิ
 และทฺวคฺคิทั้ง ๒ นั้น ในสุคฺคิ สำหรับเหล่า
 อุปฺปาติกสฺตฺร ที่บังเกิดด้วยกรรมที่มี
 อานุภาพมาก ไม่ได้จักขุปฺสกาทรูป โสต-
 ปฺสกาทรูป และฆานปฺสกาทรูป เพราะ
 ประกอบด้วยความบกพร่องแห่งอินฺทริย.
 สำหรับเหล่าสังเสทชฺสฺตฺรไม่ได้ภาวรูป
 ด้วยอำนาจมนุษย์ต้นกับ และอุปฺปาติก-
 สฺตฺรแล. ส่วนในทฺวคฺคิภูมิ ไม่ได้จักขุ-
 ปฺสกาทรูป โสตปฺสกาทรูปและภาวรูป
 ด้วยอำนาจเหล่าสฺตฺร แม้ทั้ง ๒ พวก

^๑ ส. ม. อุปฺปาติกานํ.

ไม่ได้ฆานปสาทรูป ด้วยอำนาจเหล่า
สังเสทษสัตว์เท่านั้น มิใช่ด้วยอำนาจ
อุปปาติกสัตว์.

ตถา หิ ธมฺมททยวิภวฺเจ
กามธาคฺชยา อุปฺปตฺติกฺขณเณ กสฺสจฺจ
เอกาทสยตฺนานิ ปาตุภวณฺติ ^(๑) กสฺสจฺจ
อปรานิปิ ทส กสฺสจฺจ นว กสฺสจฺจ
สตุตฺตาทิ วจฺนโต ปรีปฺนุณฺณทฺริยสฺส
อุปฺปาติกสฺส สทฺททายตฺนวชฺชิตฺตานิ
เอกาทสยตฺนานิ วุตฺตานิ อนฺนุสฺส
จกฺขวายตฺนวชฺชิตฺตานิ ทส ตถา พริสฺส
โสตายตฺนวชฺชิตฺตานิ อนฺนุพริสฺส
ตทฺภววชฺชิตฺตานิ นว คพฺภเสยฺยกสฺส
จกฺขุโสตฺมานชิวฺหาสทฺททายตฺนวชฺชิตฺตานิ
สตุตฺตายตฺนานิ วุตฺตานิ.

จริงอย่างนั้น ในคัมภีร์ธรรมททย-
วิภังค์ โดยพระพุทธพจน์ว่า ในขณะที่
ที่สัตว์เกิดขึ้นในกามธาตุ อุปปาติกสัตว์
บางตนมีอายุตนะปรากฏ ๑๑ ประการ
บางตนมีอายุตนะปรากฏ ๑๐ ประการ
แม้อื่นอีก บางตนมีอายุตนะปรากฏ ๙
ประการ บางตนมีอายุตนะปรากฏ ๗
ประการ ดังนี้เป็นต้น พระผู้มีพระภาค
ตรัสอายุตนะ ๑๑ ประการ เว้นสัทททายตนะ
สำหรับอุปปาติกสัตว์ ผู้มีอินทรีย์บริบูรณ์
ตรัสอายุตนะ ๑๐ ประการ เว้นจักขวายนะ
สำหรับอุปปาติกสัตว์ผู้บอด สำหรับ
อุปปาติกสัตว์ผู้หนวก ก็เหมือนกัน คือ
ตรัสอายุตนะ ๑๐ ประการ เว้นโสตายตนะ
สำหรับอุปปาติกสัตว์ ผู้ทั้งบอด ทั้งหนวก
ตรัสอายุตนะ ๙ ประการ เว้นจักขวายนะ
และโสตายตนะทั้ง ๒ นั้น สำหรับคัพภ-
เสยยกสัตว์ ตรัสอายุตนะ ๗ ประการ

^๑ ส. ม. กสฺสจฺจ ทสชาติ ทิสฺสติ.

ยทิ ปน อฆานิโกปิ อุปปาติโก สียา
 อนุทพิริชานานัน วเสน ติกุขตุตุ ทส
 อนุทพิริชานานานพิริชานานัน วเสน
 ติกุขตุตุ นว อนุทพิริชานกสฺส จ
 วเสน อฏฺฐ อายตนาณี วตตพฺพานิ
 สียํ น ปเนวํ วุตตานิ. ตสฺมา นตฺถิ
 อุปปาติกสฺส ฆานเวกฺขณนฺติ. ตถา
 จ วุตฺตํ ยมกฏฺฐกถายํ อฆานิโก
 อุปปาติโก นตฺถิ ยทิ ภเวยฺย กสฺสจ
 อฏฺฐายตนาณีติ วเพยฺยติ.

เว้นจักขวายเป็นอายตนะ สัตตายเป็นอายตนะ
 ชิวหายตนะและสัททหายตนะ.

ก็ถ้าว่า อุปปาติกสัตว์ แม้ที่ไม่มีขานปลาทรูป
 ฟังมีไซร์ พระผู้มีพระภาคจะต้องฟังตรัส
 อายตนะ ๑๐ ประการไว้ ๓ ครั้ง ด้วย
 อำนาจอุปปาติกสัตว์ ผู้บอดผู้หนวกและ
 ไม่มีขานปลาทรูป ฟังตรัสอายตนะ ๙
 ประการไว้ ๓ ครั้ง ด้วยอำนาจอุปปาติก-
 สัตว์ ผู้ทั้งบอด ทั้งหนวก ผู้ทั้งบอดทั้ง
 ไม่มีขานปลาทรูป ผู้ทั้งหนวกทั้งไม่มี
 ขานปลาทรูป และฟังต้องตรัสอายตนะ
 ๘ ประการไว้สำหรับอุปปาติกสัตว์ ผู้ทั้ง
 บอด ทั้งหนวก ทั้งไม่มีขานปลาทรูป.
 แต่พระองค์ ก็มีได้ตรัสไว้อย่างนั้น.
 เพราะฉะนั้น อุปปาติกสัตว์ จึงไม่มีความ
 บกพร่องด้วยขานปลาทรูปแล. สมจริง
 ดังคำที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้
 ในอรรถกถายมกปกรณ์ว่า อุปปาติกสัตว์
 ผู้ไม่มีขานปลาทรูป ย่อมไม่มี ถ้าฟังมีไซร์
 พระผู้มีพระภาคฟังตรัสว่า อุปปาติกสัตว์
 บางตน มีอายตนะ ๘ ประการ ปราภฏ
 ดังนี้.

คุณประชา จารุตระกูลชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สังเขทธานิ ปน ฆานาภาโว น
 สกกา นิวาเรตุ กามธาตุยา อุป-
 ปตติกขณตอิอาหิปาลียา อุปปาทิกโยนิเมว
 สนุธาย สตตตายตนคคทณสฺส จ
 อญเณสฺ อสมุภวโต คพุกเสยยกเมว
 สนุธาย วุตตตตฺตา. ยมฺปน สังเขทช-
 โยนิยา^๑ ปริปฺนุณฺณายตนภาเว
 อุปปาทิกสงฺคหฺ กตฺวา วุตฺตานีติ
 อญฺจกถาวจฺนํ ตมฺปิ ปริปฺนุณฺณายต-
 นานํเยว สังเขทธานิ อุปปาทิกเส
 สงฺคทวเสน วุตฺตํ.

อปเร ปน ยมเก ฆานชิวหานิ
 สหจาริตา วุตฺตาทิ อชิวหสฺส
 อสมุภวโต อฆานกสฺสาปี อภาวเมว
 วณฺเณนฺติ. ตตฺถาปี ยถา จกฺขุโสตานิ
 รูปภเว ฆานชิวหาหิ วินา ปวตฺตฺนฺติ
 น เอวํ ฆานชิวหา อญฺณมณฺณํ
 วินา ปวตฺตฺนฺติ ทฺวิณฺนฺมฺปิ รูปภเว

ก็ใคร ๆ ไม่สามารถจะห้ามว่า เหล่า
 สังเขทชส์ตว์ ไม่มีฆานปสาทรูปได้ เพราะ
 พระบาลีว่า ในขณะที่สส์ตว์เกิดในกัมมธตฺ
 ดังนี้ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสหมาย
 เฉพาะอุปปาทิกกำเนิดเท่านั้น และหมาย
 เฉพาะคัพุกเสยยกสส์ตว์เท่านั้น เพราะ
 คัพุกที่ว่า อายตนะ ๗ ประการ ไม่เกิดมี
 แก่สส์ตว์เหล่าอื่น. ก็แม้คำในอรรถกถาที่ว่า
 พระผู้มีพระภาคทรงทำการรวมสังเขทช
 กำเนิดเข้าในอุปปาทิกกำเนิด โดยเป็น
 กำเนิดที่มีอายตนะบริบูรณ์ แล้วตรัส
 อายตนะ ๑๑ ประการไว้ ดังนี้ เป็นต้น
 พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ด้วยอำนาจ
 รวมเหล่าสังเขทชส์ตว์ เฉพาะที่มีอายตนะ
 บริบูรณ์เข้าในพวกอุปปาทิกสส์ตว์.

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง ทำการตกลงใจ
 ว่าในคัมภีร์ยมกปกรณ์ พระผู้มีพระภาค
 ตรัสว่า ฆานปสาทรูปกับ ชิวหาปสาทรูป
 มีปกติไปร่วมกัน ดังนี้ จึงพรรณนาว่า
 อุปปาทิกสส์ตว์แม้ผู้ไม่มีฆานปสาทรูป ไม่มี
 เลย เพราะอุปปาทิกสส์ตว์ผู้ไม่มีชิวหา-
 ปสาทรูป ไม่เกิดมี. แม้ในยมกปกรณ์นั้น

^๑ ส. ม. สังเขทโยนิกา ๔ เปฯ วุตฺตาทิ.

อนุப்புชฺชนโตติ เอวํ วิสฺสุํ วิสฺสุํ ภเว^๑
 อปฺปวตฺตฺติวเสน เตสํ สหจริตา วุตฺตาคติ
 น น สกฺกา วตฺตุนฺติ.

พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า ฆานปสาทรูป
 กับชีวหาปสาทรูปเหล่านั้น มีปกติไป
 ร่วมกันด้วยอำนาจไม่เป็นไปในภพแยก ๆ
 กันอย่างนี้ว่า จักขุปสาทรูปกับโสตปสาทรูป
 ย่อมเป็นไปในรูปภพ เว้นจากฆานปสาทรูป
 และชีวหาปสาทรูปได้ ฉนฺโด ฆานปสาทรูป
 กับชีวหาปสาทรูปจะเป็นไปแยกกันและกัน
 ฉนฺนํ หามิได้ เพราะฆานปสาทรูป
 กับชีวหาปสาทรูปแม้ทั้ง ๒ ไม่เกิดขึ้นใน
 รูปภพดังนี้ เพราะเหตุฉะนั้น ใคร ๆ จะไม่
 สามารถพูดว่าเหล่าสังเสทชัสตฺร ไม่มี
 ฆานปสาทรูป ก็หามิได้แล.

๕๔. คพฺภา มาตฺกฺจฺฉิยํ เสนฺตฺตีติ
 คพฺภเสยฺยกา. เตเยว รฺฐาที่สุ
 สตฺตตาย สตฺตาคติ คพฺภเสยฺยกสฺตฺตา.
 เอวํ อนุชฺชชลาพฺพานํ ตีณิ ทสฺกานิ
 ปาตฺกวนฺติ ยานิ กลลฺรูปฺนฺติ วุจฺจนฺติ
 ปริปิณฺชิตานิ^(๒) ตานิ ชาติอนุณฺนาย
 เอกสฺส อํสุโน ปสฺนฺนตฺลเตเล
 ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏฺสส ปคฺขริตฺวา อคฺเค
 จิตฺวิญฺหุมตฺตานิ อจฺจนฺนิ วิปฺปสฺนฺนานิ.

๕๔. เหล่าสัตว์ชื่อว่า คัพภเสยยกสัตว์
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า นอนในครรภ์คือ
 ในท้องของมารดา. ชื่อว่า คัพภเสยยกสัตว์
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สัตว์ เพราะ
 เป็นผู้ข้องในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปารมณ
 เป็นต้น คือผู้นอนในครรภ์นั้น. ทสฺกะ ๓
 ประการ ที่มีปรากฏแก่เหล่าอณฺชชัสตฺร
 และชลาพฺชัสตฺร ซึ่งท่านเรียกว่า กลลรูป
 เป็นหมวดเดียวกัน มีขนาดเท่าหยาด

^๑ ส. ม. กามภเว.

^๒ ส. ม. จสฺสทฺเท ทิสฺสตี.

กทาจิ น ลพทติ อภาวสตุตานํ
วเสน

น้ำมันที่หยดลงแล้ว ติดอยู่ที่ปลายขนแกะ
แรกเกิดเส้นหนึ่ง ที่บุคคลจุ่มในน้ำมันงาใส
แล้วยกขึ้น เป็นธรรมชาติผองใสแจ๋ว
ด้วยประการฉะนี้ ในกาลบางครั้งอาจยอม
ไม่ได้ภาวทสกะ ด้วยอำนาจเหล่าสัตว์
ที่เป็นกะเทย.

ตโต ปรมุติ ปฏิสนธิโต ปรี.
ปวัตตติกาเลติ สตุตเมว สตุตทา
ปฏิกาการมเตน เอกาทสเม สตุตทา
วา. กเมนาติ จกขุทสภปาตภาวโต
สตุตทาหาติทุกเมน โสิตทสกํ ตโต
สตุตทาหาติทุกเมน สมานทสกํ ตโต
สตุตทาหาติทุกเมน ชิวหาทสกนฺติ เอว
อนุกฺกเมน. อฏฺจกถายมฺปิ หิ อยมตฺถ
ทสฺสลิโตว.

คำว่า ต่อจากปฏิสนธิกาลนั้นไป ได้แก่
ต่อจากปฏิสนธิกาล. คำว่า ในปวัตติกาล
ความว่า ในสัปดาห์ที่ ๗ หรือในสัปดาห์
ที่ ๑๑ ตามมติของพระปฏิภาจารย์. คำว่า
โดยลำดับ ความว่า ตามลำดับอย่างนี้
คือ โดยล่วงไป ๑ สัปดาห์ ต่อจากจักขุ-
ทสกกลาปมีปรากฏ โสิตทสกกลาป จึงมี
ปรากฏโดยล่วงไปอีก ๑ สัปดาห์ต่อจากนั้น
สมานทสกกลาป จึงปรากฏโดยล่วงไปอีก
๑ สัปดาห์ ต่อจากนั้นไป ชิวหาทสกกลาป
จึงปรากฏ. ความจริง แม้ในอรรถกถา
พระอรรถกถาจารย์ ก็ได้แสดงเนื้อความนี้
ไว้เสร็จแล้ว.

๕๕. จิติกาลนฺติ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส
จิติกาลํ. ปฏิสนฺธิจิตฺตสหาตา หิ
อตุฏฺจจานปฺปตฺตา ตสฺส จิติกฺขณ

๕๕. คำว่า จิติกาล ได้แก่ ซึ่งจิตขณะ
แห่งปฏิสนธิจิต. ความจริงความสืบต่อ
แห่งรูปกลาปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิต

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุทฺถฐุจฺจํ สฺมมฺภุจฺจาเปณฺตี ตถา
อุปฺปนฺนํ กงฺคณฺณเถตฺติอาทินา อนุก-
กเมณ อุตฺตฺฐึรูปิ ชเนติ.

ย่อมให้อุตฺตฺฐึรูปเกิดตามลำดับเป็นต้น คือ
ความสืบทอดแห่งรูปกလာป ถึงฐานแห่งอุตฺต-
ย่อมยังสุทฺถฐุจฺจกกลาป ให้ตั้งขึ้นในฐิตินณะ
แห่งปฏิสนธิจิตนั้น ความสืบทอดแห่งรูปกလာป
ที่เกิดขึ้นในกาลนั้น ย่อมให้สัทททนวกะ
ตั้งขึ้นในกัณคขณะแห่งปฏิสนธิจิตนั้น.

โອชาพรณมฺปาทายาติ คพฺภเสยฺยกสฺส
มาตฺตอชฺชโณหริตาทารโต สํเสทชฺชปาติ-
กานญจ มฺขคตฺตเสมฺหาทิโต โອชาย
รสนฺหรณฺโณสุสาเรณ สรีเร ผรณกาลโต
ปฏฺจาย.

คำว่า อาศัยการแผ่ชานไปแห่งโອชา
ความว่า สำหรับคัพภเสยยกสัตว์ จำเดิม
แต่โອชาที่มารดากลับกินแล้ว และสำหรับ
สังเสทชสัตว์และอุปปาติกสัตว์ จำเดิมแต่
กาลที่โອชาแต่เสมพะที่อยู่ในปากเป็นต้น
แผ่ชานชานไปในร่างกาย ตามเส้นเอ็น
อันเป็นเครื่องรับรส.

๕๖. จฺตฺติจิตฺตํ อุปฺริมํ เอตฺตสฺสชาติ
จฺตฺติจิตฺตโตปฺริ. กมฺมชฺชรูปาณิ น อุปฺปชฺชนฺติ
ตฺตพฺปตฺตติยํ มรณภาวโต. กมฺมชฺชรู-
วิจฺเจเพหิ มโตติ วุจฺจติ. ยถาห

๕๖. จตฺติจิตฺต มีในเบื้องบนของจิต
ดวงที่ ๑๗ นั้น เพราะเหตุนั้น จิตดวงที่ ๑๗
นั้น จึงชื่อว่ามีจตฺติจิตฺตในเบื้องบน. กัมมชฺชรู
ทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะ
ในเมื่อจิตดวงที่ ๑๗ นั้น เกิดขึ้น มรณะก็
มีไม่ได้. เพราะกัมมชฺชรูขาดลง สัตว์ท่าน
จึงเรียกว่าตายแล้ว. เหมือนอย่างที่ท่าน
พระโบราณณาจารย์กล่าวไว้ว่า

^{๑-๒} ส. ม. สมฺภุจฺจาเปติ, ตทา.
^๓ เขมฺภุเยน อุตฺตฺฐึปฺนฺติ ทิสฺสติ.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อายุ อสุมา ๑ วิญญานัน
ยथा กายं ชนฺหุติมฺ
อปวิทุโร ตทา เสติ
นิรตุถิว กलिฺจนฺติ.

ปุเรตฺรณฺติ สตฺตฺรสมฺสฺส อฺป-
ปาทกฺขณฺ. ตโต ๖เปฯ โวจฺฉิฯชฺตีติ
อชฺชีกฺสนฺตฺนาเน เตสฺ อฺปฺปตฺติยา อภาวโต
ยถานิพฺพตฺตํ จิตฺตชฺมาหฺรชฺญจ ตโต
ปรํ กิณฺจิกิ กาลํ ปวตฺติตฺวา นิรฺชฺณติ.
อปเร ปน อจฺริยา จิตฺตชฺรูปิ
จฺติจิตฺตโต ปุเรตฺรเมว โวจฺฉิฯชฺตีติ
วณฺณณฺติ.

๕๘. รูปโลกเ ฆานชีวหาภายานํ
อภาเว การณํ วุตฺตเมว. ภาวทฺวยํ
ปน พหฺลกามราคุปนิสฺสยตฺตา
พฺรหฺมานญจ ตทภาวโต ตตฺถ
นปฺปวตฺตติ. อหฺรชฺกลาปานิ ๑ น

อายุ โออุ่น และวิญญาน ย่อม
ละร่างกายนี้ในกาลใด ในกาลนั้น
กายนี้ถูกทอดทิ้ง นอนอยู่คล้าย
ท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น.

คำว่า ในกาลก่อน ๆ ได้แก่ ใน
อุปปาทขณะแห่งจิตดวงที่ ๑๗. คำว่า
ต่อจากนั้นไป จิตตชฺรูปและอาหารชฺรูป
ก็ย่อมดับไป ความว่า จิตตชฺรูปและ
อาหารชฺรูป ชื่อว่าตามที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะ
ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งรูปเหล่านั้น ใน
สันดานของสัตว์ที่ไม่มีชีวิต ต่อแต่นั้น
เป็นไปได้ชั่วกาลเพียงเล็กน้อยแล้วดับลง.
ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง พรรณนาว่า
จิตตชฺรูป ชาติลงก่อนจฺติจิตฺที่เดียว.

แสดงรูปในปฏิสนธิกาลแห่ง รูปภูมิของ โอปปาติกบุคคล

๕๘. เหตุใดความไม่มีฆานปสาท-
รูป ชิวหาปสาทรูปและกายปสาทรูปใน
โลกที่เป็นรูปาวจร ข้าพเจ้ากล่าวเหตุไว้
เสร็จแล้ว. อนึ่ง ภาวรูปทั้ง ๒ ชื่อว่าไม่เป็น
ไปในโลกที่เป็นรูปาวจรนั้น เพราะอุปนิสัย

คุณประชา จารุตระกุลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ลพฺภณฺติ อชฺโฆหริตทาหาเรณ^๑ สรีร-
คตฺสฺสาปปี อหฺมรฺสฺส ฐฺปสมฺภูจฺจาปนา-
ภาวโต. พาหิรฺญหิ อุตฺตมาหฺมรฺญจ
อุปฺนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุตฺตอาหารฺรูป^๒
สมฺภูจฺจาเปนฺติ. ชีวิตฺตวณฺนฺติ กายา-
ภาวโต กายทสฺสกฺกฺจฺยานิยํ ชีวิตฺตวณฺก.

แห่งสัตว์ผู้มีความระคะหนาแน่น และพวก
พรหมไม่มีความระคะที่หนาแน่นนั้น.
และรูปที่เกิดแต่อาหารชกฺลาปทั้งหลาย
ชื่อว่าย่อยมหาไม่ได้ เพราะความที่อาหาร
แม้ที่มีอยู่ในร่างกาย โดยความเป็นอาหาร
ที่สัตว์รกกินกินแล้ว ไม่มีการให้รูปตั้งขึ้น.
ความจริง อุตฺตและอาหารภายในได้อุตฺต
และอาหารภายนอกเป็นอุปนิสัยปัจจัย
แล้วย่อยให้อุตฺตรูปและอาหารรูปตั้งขึ้น
ได้. ที่ชื่อว่า ชีวิตฺตวณฺกะ ได้แก่ หมวด
แห่งรูป มีชีวิตรูปเป็นที่ ๙ ซึ่งตั้งอยู่ใน
ฐานเป็นกายทสกฺกฺลาป เพราะความไม่มี
กายปสาทรูป.

๕๙. อติริจฺจตีติ เสสฺสพฺรหฺมานํ
ปฏฺิสนฺนฺธิยํ ปวตฺเต ๑ อุปลภิตฺตพฺพรูปโต
อวสิญฺจํ โหติ. มรณฺกาเล ปน พฺรหฺมานํ
สรีรฺนิกฺเขปภาวโต สพฺพสฺสมฺภึ ติสฺมฺภูจฺจฺยานิ
๑ ทฺวิสมฺภูจฺจฺยานิ ๑ สหเว นิรฺชฺชเณนฺติ.

๕๙. คำว่า ยังเหลือ ความว่า รูป
ที่มีอุตฺตเป็นสมฺภูจฺจฺยาน ชื่อว่า ยังเหลืออยู่
เพราะรูปแห่งเหล่าพรหมที่เหลือ ฟังหาได้
ในปฏฺิสนฺนฺธิกาล และปวตฺตีกาล. แต่ใน
เวลาตาย เพราะพวกพรหม ไม่มีการ
ทอดทิ้งร่างกายไว้ รูปที่มีสมฺภูจฺจฺยาน ๓ และ
รูปที่มีสมฺภูจฺจฺยาน ๒ ของพวกพรหม แม้
ทั้งหมด จึงดับไปพร้อมกันทีเดียว.

^๑ เขภฺยเยน อชฺโฆหิตทาหาราภาเวนาติ ทิสฺสตี.

^๒ เขภฺยเยน อุตฺตอาหารา รูปฺนฺติ ทิสฺสตี.

๖๑. รุเปสุ เควีส ฆานชีวหา-
กายภาวทวยวเสน ปญจนัน อภาวโต.

เกจิ ปน ลหุตาทิตตยมปิ เตสุ นตฺถิ
ทนต์ตฺทกราทิตตฺทฏเฐภาวโตติ วทนต์,
ตํ อการณํ. น หิ รูปสเมตพฺพา-
เปกฺขา ตพฺพิโรธิตมฺมปฺปวตฺติ ตถา
สตี สเหตุกฺกริยาจิตฺเตสุ ลหุ-
ตาทีนฺมภาวปฺปสงฺคโต.

๖๑. ในรูปภพชื่อว่า มีรูป ๒๓
อย่าง เพราะไม่มีรูป ๕ อย่าง คือฆาน-
ปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป
และภาวรูป ๒.

ส่วนอาจารย์บางพวกล่าวว่า แม้
วิการรูป ๓ อย่างมีลหุตารูปเป็นต้น ก็
ชื่อว่า ไม่มีในรูปภพนั้น เพราะความไม่มี
ความกำเริบแห่งธาตุ ซึ่งเป็นตัวทำความ
เจือยซาเป็นต้น คำของเกจิอาจารย์นั้น
ไม่มีเหตุผล. เพราะว่า ความเป็นไป
แห่งธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิการรูป ๓ มี
ลหุตารูปเป็นต้นนั้น หาเพ่งถึงรูปที่จะพึง
เข้าไปสงบระงับไม่ เพราะเมื่อมีประการ
เช่นนั้น วิการรูป ๓ ประการมีลหุตารูป
เป็นต้น ก็จะเกี่ยวข้องกับความไม่มีใน
กิริยาจิตที่เป็นสาเหตุกะ.

สังคหคาถา

สทฺโท วิกาโรติอาทิสพฺเพสมฺปิ
สาธารณวเสน วุตฺตํ.

คำว่า สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ดังนี้
เป็นต้น ท่านอาจารย์กล่าวไว้ด้วยอำนาจ
เป็นรูปที่ทั่วไปแก่สัตว์ แม้ทุกจำพวก.

รูปปวัตติกุกมวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาลำดับรูปปวัตติ จบ.

คุณประชา จารุตระกูลชัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา